

**Moralē ir politika:
konservatīvus požiūris**

Andrius Navickas: Ar gaivus neokonservatyvių idėjų lietus atgaivins suskeldėjusią Lietuvos politinio gyvenimo dirvą?

Tarp būties ir buities

Kai išgirdau apie idėją paskelbti konservatyvių pažiūrų JAV mąstytojų tekstų rinktinę, skeptiškai pagalvojau, kad einama lengvesniu keliu – idant įdėmiau pažvelgę į savo politinį kiemą, žvalgomės į užjūrius. Nuomonė visiškai pasikeitė, kai perskaičiau rinktinės tekstus. Pasijutau kaip žmogus, kuris sėdėjo tvankiame kabinete ir kažkas atidaręs langą įleido gaivaus oro. Ne dėl to, kad perskaitytos mintys būtų genialios ar visiškai originalios. Paprasčiausiai supratau, ko mes turėtume kantriai mokytis iš gilesnę ir labiau išpurentą politinių svarstymų tradiciją turinčių valstybių – sugebėjimo sujungti politines idėjas ir politinę tikrovę.

Lietuviškasis politinis diskursas švytuoja tarp dviejų kraštutinumų, tarp buities ir būties. Arba kalbame apie abstrakčias politines vertybes, skelbiame įspūdingas politines deklaracijas, pavyzdžiui, jog politikoje reikia daugiau skaidrumo bei vertybių, arba murkdomės konkrečiose smulkiose problemose, kviesdami į jas žiūrėti ne politizuotu, bet specialisto žvilgsniu.

Ypač pirmaisiais atkurtos Nepriklausomybės metais Lietuvoje buvo subujojusi deklaratyvi politika. Jei sudėtume į vieną krūvą visas Lietuvos politikų paskelbtas deklaracijas, turėtume knygą, gerokai storesnę už Bibliją. Tačiau didžiausia problema, kad šios deklaracijos taip ir likdavo „kaboti“ teorinėje erdvėje. Kartais dėl to, jog jų kūrėjams atrodė, kad realias problemas galima spręsti deklaracijomis. Kartais paprasčiausiai likdavo neaišku, kaip gražiai skambančius principus įauginti į sutežusią Lietuvos politikos dirvą. Pavyzdžiui, galima pareikšti, kad politikoje

svarbu laikytis Dekalogo principų. Teisingas teiginys. Tačiau kaip jį pratęsti diskusijomis dėl mokesčių politikos ar viešojo administravimo problemų? Ką reiškia vertybių vaidmens pripažinimas socialinėje politikoje?

Ne per vienerius rinkimus stebėjome situaciją, kai partijos į savo politines programas įpina daugybę gražių retorinių figūrų apie sąžinę, gėrį ir dorą. Po rinkimų vertybiniai inkluzai paprastai būdavo šalinami iš akiračio – esą šventės baigėsi, laikas nupuošti politinių Kalėdų eglutes.

Tai skatino politinių idėjų infliaciją bei politinių diskusijų vertės devalvaciją. Vietoj politikos apščiai turėjome politikavimo, t. y. žodžių dėlionių, kurių tikslas „prakišti“ tam tikrą nuomonę, o ne įrodyti tam tikro principo vertę bei jo pritaikymo naudą bendrajam gėriui.

Deklaratyvios politikos bergždumas skatino formuotis kitą kraštutinumą – instrumentinį politinį veikimą, kuris buvo įteisinamas ne apeliuojant į kurią nors politinę ideologiją, bet akcentuojant jo veiksmingumą čia ir dabar. Tokio veikimo šalininkai vadino jį pragmatiniu, kritikai teigė, jog tai cinizmo infekcijos protrūkis. „Pragmatinis“ politinis veikimas neigė ideologinių skirtumų svarbą bei susitelkė ties konkrečių lūkesčių visuomenėje kūrimu viešųjų ryšių kampanijų priemonėmis bei „gelbėtojo“, kuris nėra saistomas jokiais ideologiniais rėmais, bet sugeba įtikinamai žadėti tai, ko esą nori visuomenės dauguma, mito propagavimu. „Gelbėtojas“ pateikiamas ne tiek kaip politikas, bet kaip specialistas *par excellence*, savotiškas Džeimso Bondo, „Žmogaus Šikšnosparnio“ ir Tado Blindos lydinys. „Gelbėtojas“ ateina spręsti grandiozinių užduočių, bet paprastai nesugeba išspręsti net paprasčiausių problemų. Dar neseniai jį garbinę žmonės tampa didžiausiais jo kritikais ir paprastai... laukia naujo „gelbėtojo“.

Tai nėra vien pokomunistinių valstybių problema. Kaip tvirtina Piteris Bergeris (Peter Berger) ir Ričardas Noihauzas (Richard Neuhaus) tekste „Tarpinių struktūrų vaidmuo viešojoje politikoje“: „Ekstravagantiška modernios valstybės retorika ir surrealistiškai plati mokesčių sistema skatina tikėtis stebuklų ir reikalauti nepagrįstų priemonių. Kol bent dalį žmonių kurį laiką pavyks apkvailinti, išliks politikų, kurie naudosis šia magija ir, jos padedami, gaus postus“. Garsusis Lietuvos socialliberalų šūkis – „Nusipelnėme gyventi geriau“ – masina ne tik Lietuvos rinkėjus, jis

labai patrauklus šiuolaikinės gerovės valstybės gyventojui, kurio vartotojiški instinktai puoselėjami kur kas stročiau nei pilietinės dorybės.

Ne tik Lietuvai būdingas ir nusivylimas politika bei politinėmis institucijomis. Nors, deja, turime pripažinti, kad lietuviai yra vieni iš pesimizmo ir nepasitenkinimo sava valstybe lyderių visame pasaulyje. Amerikos neokonservatorių teigimu, viena iš rimčiausių šiuolaikinių visuomenių problemų – vertybinio pagrindo, moralės ignoravimas viešojoje politikoje. Šis ignoravimas sąlygoja sparčią pilietiškumo eroziją. Jei šiandien mes norime sugrąžinti žmonių pasitikėjimą bei domėjimąsi politiniu gyvenimu, turime atsisakyti ilgą laiką mums piršto mito, kad politinės institucijos gali veiksmingai spręsti politinei bendruomenei iškilusias problemas, neapeliuodamos į visuomenės moralines nuostatas bei nesirūpindamos jų ugdymu. Taip pat turime įveikti atsiveriančią properšą tarp politinių idėjų ir realių politinių procesų.

Laisvė ir savivalė

Svarbu išskirti dar vieną priežastį, kodėl Amerikos neokonservatorių svarstymai labai svarbūs dabarties Lietuvoje. Vienas iš neokonservatizmo uždavinių yra atskleisti laisvės svarbą, kartu aiškiai atskirti laisvę nuo savivalės.

Laisvė – svarbiausias modernaus žmogaus šūkis. Karštingas siekis nutraukti saitus su tradicija, nusistovėjusiomis struktūromis, amžiais puoselėtais elgesio modeliais tapo ne vienos revoliucijos priežastimi. Mums laisvės siekis be kita ko reiškė išsivadavimą iš okupacijos pančių, galimybę tvarkytis patiems. Sovietmečiu laisvę daugelis įsivaizdavome kaip tyro vandens srovę ar lašelinę, kuri atstato jėgas, išvalo užterštą kraują. Tačiau jau po trumpos euforijos pajutome, kad nuplauto purvo vietoje formuojasi nauji purvo sluoksniai. Puikus lenkų mąstytojas Dž. Tichneris (Joseph Tichner) teigė, kad nusivylimas laisve yra visų pokomunistinių visuomenių išbandymas: „Ilgainiui labai nepastebimai laisvės kaltė tampa didesnė nei komunizmo. Laikas nutrina baisiausius prisiminimus, o mūsų vaizduotė linkusi dirgintis apokaliptinėmis vizijomis. Gal-

būt esu neteiskus, tačiau dažnai, labai dažnai regiu, kad laisvės imama bijoti labiau nei prievartos“.

Laisvė pradėta kaltinti dėl visų nesėkmių. Šiandien „laisvės“ sąvoka menkai įkvepia, mieliau kalbama apie „sėkmę“, „tvarką“ ar „gerovę“. Kita vertus, mano įsitikinimu, labiausiai laisvės sąvoka kenčia nuo uoliausių laisvės gynėjų. Nuo tų, kuriems atsakomybė, vertybės yra didžiausi laisvės priešai.

Iš totalitarizmo glėbio puolėme į kitą kraštutinumą – beatodairišką laisvės garbinimą. Deja, tai, ką dažnu atveju vadinome laisve, tebuvo paaugliški kaprizai, kurių patenkinimas toli gražu nepadarė mūsų laimingesniais ar laisvesniais. Užsisvajoję apie laisvę be ribų, nepastebėjome esminio dalyko, kad būtent ribos subrandina laisvę, atskiria ją nuo savivalės šėlsmo.

Būtent prieš lygybės ženklą tarp laisvės ir savivalės sukilo ir neokonservatoriai. Jie atkreipė dėmesį, kad klasikinio liberalizmo laisvės siekis šių laikų pasaulyje yra viręs naujuoju fanatizmu, kai bet kuris įsipareigojimas suvokiamas kaip laisvės sumenkinimas. Neokonservatorius Džordžas Veigelis (George Weigel) yra pateikęs puikų palyginimą. Jis siūlo įsivaizduoti grojimą fortepijonu. Kuris žmogus – geras muzikantas ar visiškai nemokantis groti – bus laisvesnis, sėdėdamas prie instrumento? Nemokša, aišku, gali spausti visus klavišus be jokios tvarkos ir išgauti garsų chaosą. Muzikantas, savo ruožtu, žino, kad, norint išgirsti melodiją, klavišus reikia spausti atitinkama tvarka. Ar tai reiškia, kad mokėjimas groti jį daro mažiau laisvą? Pasak Dž. Veigelio, anaipol. Būtent jį ir galima pavadinti laisvu, nes jis išsiugdė sugebėjimą valdyti instrumentą norimu būdu.

Neokonservatorių tvirtinimu, neretai svarbu nubrėžti ribas, kad galėtume kalbėti apie brandžią laisvę, o ne apie savivalės chaosą. Tokio pobūdžio pastangas puikiai iliustruoja Irvingo Kristolo (Irving Kristol) tekstas „Pornografija, nešvankybės ir precedentas cenzūrai“.

I. Kristolas iškelia klausimą – ar laisvė gali ką nors sugadinti? Klausimas tik tariamai banalus ir paprastas. Jį galima performuluoti ir taip – ar cenzūra gali būti pateisinama? Ar laisvę galima riboti vardan jos pačios? Bet kokios cenzūros priešininkai ironiškai klausia – ar knyga, ar kitas meno kūrinys gali ką nors sugadinti?

Prisimindami sovietmečio „glavlitą“ dažniausiai esame linkę pritarti tiems, kurie garbina neribotą saviraiškos laisvę. Tačiau ar nenutinka taip, kad laisvės gynimo šūkis paprasčiausiai atveria duris vartojimo industrijos plėšikams? Ar iš tiesų bet kokios cenzūros priešininkai visada yra ir laisvės gynėjai? Ar jų argumentai nėra skatinami kitokių tikslų? Pavyzdžiui, galimybės užsidirbti iš smurto ar nešvankybių infekcijos. Ar iš tiesų pornografinių ar smurto scenų stebėtojas laisvėja? Tuo tiki tik keli užkietėję psichoanalitikai, bet tikrai ne dauguma tokių scenų pardavėjų, kurie namuose kruopščiai bando saugoti vaikus nuo savo darbo vaisių. Kai jie kalba apie laisvę, paprasčiausiai teigia, kad mes neturėtume jiems trukdyti užsidirbti pinigų. Pripažinkime, dauguma visiškai nevaržomos žodžio laisvės propaguotojų savo poziciją grindžia ne laisvės vertinimu, bet veikiau visų vertybių nuvertinimu. Esą nėra tokių vertybių, kurios galėtų jiems trukdyti.

I. Kristolas cituoja Valterio Bernso (Walter Burns) teiginį: nė viena visuomenė negali būti visiškai abejinga savo viešosioms pramogoms. Lokių pjudymas ir gaidžių peštytynės tik iš dalies buvo uždraustos gailintis kenčiančių gyvūnų; pagrindinė šių pramogų panaikinimo priežastis buvo suvokimas, kad piliečiai, kurie susispiessdavo pažiūrėti tokių vaizdų, virsdavo menkaverte sugyvučiusia banda. Tą patį galima pasakyti ir apie viešai demonstruojamas nešvankybes, prievartą. Didžiausia jų blogybė, kad jos užteršia vaizduotę ir purvina žmonių santykius. Prievartoje, pornografijoje ar kuriame nors realybės šou – tiek pat „natūralaus“ gyvenimo, kiek žvėries iškamšoje, už keliolika litų įsigytoje Gariūnų turgavietėje.

Dar vienas svarbus Kristolo dūris laisvės be ribų fanatikams – klausimas, kiek literatūra prarado, kai buvo sunaikinti visi tabu ar apribojimai? Atsakydamas Kristolas tvirtina, kad, skirtingai nei teigia laisvosios rinkos fanatikai, kultūros srityje visiška laisvė veda prie geležinio dėsnio – vertinga išstumiamą, įsitvirtina šlamštas. Šiandien didesnė tikimybė atrasti keiksmams ir nešvankybėmis išmargintą nei laisvą nuo jų knygą, filmą ar net spektaklį. Šiandien kalbame ne apie vienos knygos ar vieno filmo, bet apie komercijos įtaką.

Panaši situacija ir Lietuvoje, kur žaibiškai perimamas visas vakarietiškas ar rytietiškas šlamštas, bet sunkiai įkan-

damas ir atidedamas į šalį vertingas kūrinys. Turime puikiai Vakarų bulvarinę spaudą kopijuojančius „tabloidus“, mūsų rašytojai išmoko knygas austi iš keiksmų ar šokiruojančių scenų. Deja, neturime nei „Times“, nei „Herald Tribune“ analogo. Televizijų ar laikraščių savininkai karštai kovoja prieš bet kokius apribojimus, kad žmogėnas iš ekrano mums galėtų grūsti reklamą ar okultinius klideshowus.

Kai tai pavadinama laisve, iš tiesų kyla klausimas – ar dėl to vertėjo tiek kovoti? O gal tai paprasčiausiai pusrūlis laisvės tėkmėje, kurių nevertėtų painioti su pačia laisvės tėkme? Juk tai, kad galime piktintis visuomenėje išplitusiomis madomis – tai taip pat tos pačios laisvės dovana. Tačiau pagarba kito žmogaus nuomonei neturi nieko bendra su mėgavimusi purvu ar šlamštu. Ribos, taisyklės, vertybės nėra užkarda laisvei, bet veikiau būtina laisvės brandos sąlyga. Šių ribų panaikinimas reiškia žengimą į saviavalės pasaulį, kuriame viešpatauja šiuolaikinė vartojimo industrija – pirk arba mirk.

Socialinė politika ir elgesio skurdas

Brandžios laisvės ir atsakingo asmens sampratos neokonservatorių darbuose nėra tuščios deklaracijos, bet svarbios vyraujančios socialinės politikos reformos gairės. Jei, kritikuodami laisvę be ribų, neokonservatoriai pirmiausia oponuoja liberalams, tai socialinėje politikoje svarbiu jų kritikos objektu tampa socialdemokratinė gerovės valstybė. Vėlgi verta suklusti, nes gerovės valstybės modelis Europos Sąjungoje vyrauja, o didelė dalis Lietuvos politikų apie jį kalba kaip apie vienintelį galimą mūsų valstybės raidos tikslą.

Didžiausias gerovės valstybės patrauklumas – tai, kad ji apsiima patenkinti daugumą savo piliečių poreikių, yra išplėtojusi platų socialinių paslaugų sektorių. Didžiausias trūkumas – pernelyg mažai dėmesio skiriama piliečių dorovinių nuostatų ugdymui, tokia valstybė labai brangiai kainuoja ir, deja, tai nėra tikras vaistas, bet veikiau paliatyvas. Idant gerovės valstybė sklandžiai funkcionuotų, valstybės ekonominė sistema turi veikti optimaliai. Kita problema – eventualiai valstybės funkcijų vykdymas tampa

vis brangesnis, socialinių pašalpų šaltiniai ne tik nenumalšina skurdžiai gyvenančiųjų gerovės troškulio, bet vis didesnę visuomenės dalį paverčia išlaikytiniais. Būti išlaikytiniu gerovės valstybėje patogu. Dalis visuomenės išlaikytinio dalią priima ne kaip laikiną gyvenimo etapą, iš kurio reikia stengtis išsivaduoti, bet kaip tikslą. Išlaikytinių gvardija nualina klestinčią ekonomiką ir socialinių paslaugų sektorius sutrinka. Dar blogiau, kai platus socialinių pašalpų spektras įgyvendinamas esant pusgyvei ekonomikai. Tokiu atveju vietoj realių socialinių paslaugų žmonės gauna daugybę pažadų, kurie dar labiau gramzdina ūkio laivą.

Dar viena rimta gerovės valstybės modelio yda – neįvertinama glaudi sąsaja tarp ekonominio skurdo ir elgesio skurdo. Stengiamasi panaikinti tik ekonominį skurdą, nekreipiant dėmesio, jog problema yra ne tik skurdus pietų stalas ar kiauras stogas, bet ir asmens nuostatos, motyvacijos keistis, siekti kitokio gyvenimo praradimas bei bet kokios atsakomybės jausmo erozija.

Gertrūda Himelfarb (Gertrude Himelfarb) tekste „Demoralizuota visuomenė“ atkreipia dėmesį į ypač svarbias problemas, kurios, deja, retai svarstomos Lietuvoje. Pasak G. Himelfarb, mes nustojome viešojoje politikoje kalbėti moralės kalba. Mes baiminamės sakyti, kad šiandien vis daugiau vaikų auga nesveikoje socialinėje aplinkoje, t. y. gyvena nepilnose šeimose. Neretai net aiškūs šeimos instituto krizės požymiai ignoruojami, esą paprasčiausiai didėja šeiminių santykių įvairovė. Tačiau faktas yra tas, kad mes patiriame sniego gniūžtės efektą. Suirusios šeimos ugdo socialiai užsisklendusius vaikus, kurie nesugeba atrasti savo kelio gyvenime. Taip formuojasi socialinės atskirties getas.

Neseniai prancūzai priėmė įstatymą, kuriuo panaikinta sąvoka „nesantuokinis vaikas“. Esą vaikų skirstymas į gimusius santuokoje ir už jos ribų – diskriminacinis. Iš tiesų, vaikai neturėtų kentėti dėl tėvų klaidų. Tačiau, kad ir kaip smailintume liežuvį ir mokytumės politinio korektiškumo naujakalbės, vis vien nepavyks paneigti to, kad labiausiai vaikai kenčia ne dėl to, kaip jie vadinami, bet dėl to, jog juos užgriūva tėvų atsakomybės trūkumo problema. Daugybė tyrimų rodo, kad vaikus, kuriems netenka gyventi su abiem susituokusiais tėvais, užgriūva daug socialinių ir psi-

chologinių problemų. Deja, įsigalėjęs skyrybų mentalitetas to nepaiso, taip pat ir daugumos Europos valstybių socialinė politika neįvardija tvirtos šeimos kaip vertybės.

G. Himelfarb antrina ir Danielio Moinihano tekstas „Juodaodžių šeima“, kuriame puikiai atskleidžiama sąsaja tarp socialinės atskirties, skurdo ir šeimos erozijos. Pasak D. Moinihano, kol nebus susirūpinta juodaodžių šeimų stiprinimu, bet kokia socialinė pagalba jiems nebus vaisinga. Šį teiginį verta įsidėmėti ir Lietuvos politikams, kuriantiems planus, kaip pagelbėti mūsų valstybėje egzistuojantiems skurdo regionams.

Deja, Amerikos neokonservatorių kritikuojama socialinė sistema įdiegta ir Lietuvoje. Blogiausia tai, kad ji įdiegta kaip neturinti alternatyvų ir grindžiama esą dideliu rūpestiu vargstančiaisiais. Tačiau pabandykime atsakyti į klausimą – kodėl valdžios rūpestis vargstančiaisiais toks bergždžias? Juk ne pirmus metus valdžia tvirtina, kad socialinėms programoms skiriama vis daugiau pinigų, tačiau skurdas ir socialinė atskirtis nemažėja. Pinigų srovė tučtuojau sugerama į skurdo dirvą, palikdama labai menką pėdsaką. Reikalinga didesnė srovė? O gal reikalinga esminė pertvarka socialinėje politikoje?

Labai norėtusi, kad kuo daugiau Lietuvos politikų ir socialinės politikos vykdytojų įdėmiai įsiskaitytų į Amerikos neokonservatorių argumentus. Pirmiausia, į siūlymą socialinėje politikoje daugiau išnaudoti tarpines struktūras, tokias kaip šeima, bendruomenė, Bažnyčia. Per atkurtos Nepriklausomybės metus įsitikinome, kokia didžiulė žaizda yra bendruomeninių struktūrų suardymas sovietmečiu. Ši žaizda gyja labai lėtai. Viena iš priežasčių – tai, kad iki šiol šių struktūrų stiprinimas nebuvo suvokiamas kaip viešosios politikos prioritetas.

Kitas svarbus neokonservatorių teiginys – socialinė politika turi būti nukreipta ne tik į ekonominio skurdo mažinimą, bet ir į skurde gyvenančių žmonių nuostatų keitimą. Parama turi padėti žmogui ar socialinei struktūrai stiprėti, o ne daryti jį dar labiau priklausomą. Tai reiškia, kad socialinę paramą vertėtų sieti su tam tikrų jos gavėjo įsipareigojimų prisiėmimu. Kokius įsipareigojimus turėtume akcentuoti – tai jau atskiros diskusijos tema. Jei jau tokia diskusija prasidėtų, galima būtų kalbėti, jog atsirado kitos socialinės politikos viltis.

Išdaužtas valstybės langas

Džeimso Vilsono (James G. Wilson) ir Džordžo Kellingo (George Kelling) tekstas „Išdaužti langai: policija ir saugi kaimynystė“ pradedamas keistai skambančiu klausimu – kokią įtaką saugiai kaimynystei galėtų turėti tai, jei policininkai išliptų iš automobilių ir pradėtų patruliuoti pėsti? Ne taupydami kurą, bet rūpindamiesi tiesioginiu ryšiu su konkrečioje kaimynystėje gyvenančiais žmonėmis. Autorių įsitikinimu, jei mes iš tiesų norime pasiekti tvarkos, tai turime ne tiek mosuotis įstatymų vėzdu, kiek rūpintis lokaliuos tvarkos puoselėjimu. Svarbiau ne sugautų nusikaltėlių skaičius, bet tai, ar žmonės jaučiasi saugūs. Saugumas savo ruožtu susijęs ne tik su nusikalstamumo sumažinimu, bet ir su pagarba konkrečios bendruomenės tvarkos supratimui. Yra daug dalykų, kurie nėra įvardijami kaip kriminaliniai nusizengimai, tačiau jie ardo tvarką konkrečioje bendruomenėje. Panašiai kaip nusikalstamumo sprogimas dažnai prasideda nuo vieno išdaužto lango, taip ir socialinė tvarka pradeda irti nuo kelių moralinių piktžaidžių. Jos yra daug svarbesnis dalykas nei dabartiniai įstatymų sergėtojai pripažįsta.

Pratęsiant autorių teiginius, galima teigti, kad ir chaosas valstybėje prasideda nuo abejingumo smulkiems moralinės tvarkos sutrikimams. Pavyzdžiui, pradžioje numojame ranka į vieną ar kitą politiko nusizengimą, o netrukus tenka konstatuoti, kad visas politinis gyvenimas tapo purvynu.

Tiesa, verta susimąstyti ir dėl to, kaip apskritai keičiasi deramo elgesio ribos. Kaip rašo D. Moinihanas „Kai nukleidžiama kartelė nukrypimui?“, tai, kas seniau visuotinai buvo smerkiama, dabar tampa normalu ar net madinga. Pavyzdžiui, gyvenimas nesusituokus ar „žolės“ parūkymai. Na, o tai, kas daugelį amžių buvo suprantama kaip normalus gyvenimas, dabar vertinama ironiškai ar net vadinama nenormalumu. Pavyzdžiui, tradicinė šeima, paramos tėvams ugdymas ar griežti doroviniai standartai.

Pirmieji moralinės tvarkos langai dūžta, nesukeldami visuomenės susirūpinimo. Jaudintis paprastai pradeda tik tada, kai pro išdaužtus langus pradeda švilpauti betvarkės vėjas. Tada ieškome šiltesnių apklotų, pratina-

mės gyventi šaltyje. Tačiau gal verčiau įstiklinti langus ir labiau juos saugoti?

Jūsų rankose esanti tekstų rinktinė – tai įtaigus raginimas susirūpinti valstybės langais ir priminimas, kad politika negali išlikti gyvybinga be moralinio pamato. Galima apgailestauti, jog toks raginimas pasiekia mus kiek pavėluotai, tačiau geriau vėliau nei niekad. Kita vertus, kad išmoktume girdėti, turėjome pabandyti gyventi moraliniuose griuvėsiuose. Atėjo laikas pabandyti gyventi kitaip.

PORNOGRAFIJA, NEŠVANKYBĖS IR PRECEDENTAS CENZŪRAI

Irving Kristol

Nemalonu, kai tavo planai nueina niekais, tačiau didžiausios nelaimės gyvenime prasideda tada, kai gauni tai, ko nori. Beveik ištisą šimtmetį daugybė išsilavinusių, kupinų gerų ketinimų, žymių žmonių, paprastai vadinamų liberalais ar intelektualais, arba ir tokiais, ir tokiais – išraiškingai pasisakydavo prieš bet kokią cenzūros rūšį mene ir pramogose. Per pastarąjį dešimtmetį (straipsnis rašytas 1971 m. – red. past.) dauguma Vakarų šalių teismų ir įstatymų leidybos institucijų pripažino jų argumentus esant įtikinamais. Šiandien Jungtinėse Amerikos Valstijose, taip pat ir kitose demokratinėse šalyse cenzūra nustojo egzistavusi.

Ar šalį apėmė pergalinga džiugi nuotaika? Vargu. Priešingai, – sparčiai auga nerimas ir baimė. Kažkodėl reikalai klostosi ne taip, kaip buvo numatyta, o iš daugybės žymių libertarų išgirdome, kad tai, ko jie tikėjosi, neturi nieko bendra su tuo, kas vyksta. Jie tikėjosi pasaulio, kuriame būtų galima pastatyti „Meilę po guobomis“ ar išleisti „Ulyšą“, nesikišant miesčioniškiems triūsliams iš valstybinių įstaigų. Jie, žinoma, tai gavo, bet jie taip pat gavo pasaulį, kuriame viešai vyksta homoseksualus prievartos aktas, kuriame gaujos susiburia priešpiečių metu, idant paliudytų profesinio paleistuvavimo įvairovę, kuriame Taims (Times) aikštė tapo viso labo slapta nešvankių leidinių, kurstančių visus žinomus (ir kai kuriuos įsivaizdujamus) lytinius iškrypimus, prekyvieta.

Bet gal, nors ir kaip būtų nepriimtina, visa tai nėra svarbu? Gal mūsų baimė ir nerimas paprasčiausiai tėra kultūrinė atgyvena? Kokia prasmė manyti, kad kada nors ką nors sugadino knyga?

Keista, tačiau pastarąjį klausimą užduoda ir tie žmonės, kurie, atrodo, yra įsitikinę, kad reklama žurnaluose ar prievartos demonstravimas televizijoje tikrai turi galios sugadinti. Sunku patikėti, tačiau to paties visai nuoširdžiai klausia ir žmonės, kuriems pats jų gyvenimas gali pateikti puikiausią atsakymą į šį klausimą, – t. y. universitetų profesoriai ir mokyklų mokytojai. Tačiau, galiausiai, jei tikite, kad knyga nė vieno niekada nesugadino, taip pat turite tikėti, kad knyga (taip pat spektaklis ar filmas) nė vieno ir nepataisė. Jūs turite tikėti, kad visas menas yra moraliai nereikšmingas, o išsilavinimas taip pat neturi su morale nieko bendra. Niekas, net universiteto profesorius, tuo tikrai netiki.

Tenka pripažinti, kad socialinių mokslų atstovai yra teisūs sakydami, jog neišpasakytai sunku susekti, kaip konkreti knyga veikia skaitytoją ar jų grupę. Tačiau visi mes žinome, ir socialiniai mokslininkai žino, kad mūsų mąstymas ir vaizduotė formuoja mūsų charakterį ir mūsų asmenybę. Tai, kad, nepaisant šio žinojimo, jie yra linkę neigti tą poveikį, paprasčiausiai parodo, kaip dogmatiškas pasipriešinimas cenzūros idėjai – kaip ir bet kuris kitas dogmatizmas – gali atvesti prie beprasmiško, kvailo užsispyrimo.

Šias aštrias „dogmatizmo“ ir „beprasmybės“ sąvokas aš naudoju apgalvotai. Jas galėčiau papildyti dar viena – „veidmainystės“. Vien todėl, kad nė vienas iš mūsų nėra tikras libertaras. Mes visi tikime, kad yra tam tikra riba, kurią pasiekus, valstybės institucijos turi įsikišti ir apriboti individo ar grupės „saviraišką“. Beprotiškame mūsų pasaulyje dramaturgas ar teatro direktorius gali atrasti norinčių nusižudyti scenoje, kaip kad numatyta scenarijuje. Mes to neleistume – lygiai taip pat, kaip neleistume atsirasti fizinio kankinimo scenoms, net jei auka būtų savanoris mazochistas. Ir aš nepažįstu nė vieno, koks laisvas jis bebūtų savo dvasia, kuris tvirtintų, jog Jankių stadione turėtų leisti vykti panašioms į Romos gladiatorių kovas – netgi jei jose dalyvautų tik savanoriai.

Valteris Bernsas (Walter Berns) puikioje esė „Pornografija prieš Demokratiją“ išsakė labai svarbią mintį: nė viena visuomenė negali būti visiškai abejinga savo viešoms pramogoms. Lokių pjudymas ir gaidžių peštynės tik iš da-

lies buvo uždraustos dėl gailėsčio kenčiantiems gyvūnams; pagrindinė šių pramogų panaikinimo priežastis buvo suvokimas, kad piliečiai, kurie susispiesdavo pažiūrėti tokių vaizdų, virsdavo menkaverte sugyvučiusia banda. Ar neturės tokio paties poveikio pornografija ir nešvankybės, šiandien turinčios itin tvirtą teisinį Aukščiausiojo teismo užnugarį? Juk susiduriame ne su vienkartinio praėnančiu atveju – viena knyga, vienu spektakliu ar vienu filmu. Susiduriame su bendra tendencija, persmelkiančia visą mūsų kultūrą.

Sakau, pornografija ir nešvankybės, nors žodyne šie terminai ir turi skirtingus apibrėžimus, o taip pat vadinami skirtingais „meniniais“ žanrais, – nepaisant to, jų poveikis yra identiškas. Pornografija nepriimtina ne todėl, kad ji sukelia skaitytojui ar žiūrovui lytinį troškimą, aistrą ar gašlias mintis; tai būtų kvailas Viktorijos laikams būdingas supratimas. Labai daug nepornografinių veikalų – įskaitant kai kurias Biblijos dalis – labai sėkmingai sukelia lytinį troškimą. Pornografija išsiskiria tuo, kad ji, D. H. Lorencas (D. H. Lawrence) žodžiais, „siekia supurvinti lytinius santykius... [Ji yra] svarbių žmoniškų santykių įžaidimas“.

Kitais žodžiais, erotinis menas nuo pornografijos skiriasi tuo, kad pastarosios pagrindinis tikslas – traktuoti žmones nešvankiai, atimti iš žmonių tik jiems būdingą žmogiškąjį matmenį. Štai kas yra nešvankybė. Šviesmečiai, anksčiau mus skyrę nuo bet kokio nerūpestingo gašlumo, dabar išnyko. Tarp Fildingo (Fielding) „Tomo Džonso“ ir Markizo de Sado (Marquis de Sade) „Justinos“ nėra ryšio. Šių kūrinių ketinimai yra priešingi. Kaip sakė Siuzana Zontag (Susan Sontag): „Pornografinė literatūra siekia įkalti pleištą tarp visaverčio žmogaus ir seksualinės būtybės egzistencijos – tuo tarpu kasdieniame gyvenime sveika asmenybė yra ta, kuri išvengia tokio plyšio atsivėrimo“. Šis apibrėžimas paimtas iš esė, kurioje pornografija ginama – p. Zontag yra ne tik talentinga, bet ir nešališka kritikė – taigi apibrėžimas, kuriuo naudojuosi, nėra nei tendencingas, nei priekabus.

Prieš kurį laiką K. S. Liuisas (C. S. Lewis) atkreipė dėmesį, kad visoje literatūroje naudojami nešvankūs žodžiai, vadinamieji keturių raidžių žodžiai, neatsitiktinai yra iš pašaipų ir keiksmų žodyno. Priežastis aiški – tokie žodžiai

redukuoja vyrus ir moteris į paprasčiausias kūniškas funkcijas, į gyvulišką komponentą, o tokia redukcija ir yra pagrindinis pašaipų ir keiksmų tikslas.

K. S. Liuisas taip pat pažymėjo, kad mes neatsitiktinai neturime šnekamosios kalbos, neutralių terminų – bent jau nėra nė vienoje Vakarų Europos kalboje – pačioms intymiausioms vietoms apibūdinti. Žodžiai, kuriuos vartojame, yra arba 1) gyvūnų veisimosi terminai, 2) archaizmai, 3) moksliniai terminai, arba 4) terminai, atkeliavę iš visuomenės padugnių. Štai čia, mano galva, kalbos genialumas pasako mums labai svarbų dalyką apie žmogų. Jis pasako, kad žmogus yra kitoks negu gyvūnas: žmogui būdingas unikalus privatumo suvokimas ir unikalus gebėjimas jausti gėdą, kai šis privatumas yra pažeidžiamas. Mūsų „intymios vietos“ išties yra intymios ir ne todėl, kad taip susitarta. Šis susitarimas žmonijai yra įgimtas. Faktiškai visose primityviose gentyse vyrai ir moterys uždengia savo intymias vietas; faktiškai visose primityviose gentyse vyrai ir moterys viešai nesiporuoja.

Panašu, kad XX a. antrojoje pusėje Vakarų visuomenė išgyvena drastiškus seksualinių papročių ir seksualinių santykių pokyčius. Praeityje mes patyrėme begalę panašių „seksualinių revoliucijų“ – po sukilimo prieš XVIII a. vyravusią „paleistuvystę“ įsitvirtino buržuazinė šeima ir buržuazinė seksualinės nuosavybės idėja – ir neabejotinai tokie sukilimai mūsų laukia ir ateityje. Tai, ką mes šandien stebime, tikrai nėra Galutinė revoliucija, išspręsianti visas seksualinių santykių problemas, suteiksianti galimybę apsieiti be santykių tarp lyčių reguliavimo ir leisianti mums laisvai nubrėžti naujas žmogiškosios būties ribas. Kol žmonija neįgyvendins šios utopijos, tol išliks nešvankybės problema.

Viena iš priežasčių, kodėl liks ši problema, yra ta, kad nešvankybė nėra susijusi tik su seksu, lygiai kaip mokslinė fantastika nėra susijusi tik su mokslu. Kiekvienas mokslinės fantastikos žanro žinovas žino, kad tai yra savotiška galios vizija, o tai – politika. Nešvankybė yra savotiška žmogaus prigimties vizija, o tai – etika ir metafizika.

Įsivaizduokite visuomenėje žymų žmogų ligoninės palatoje, esantį mirties agonijoje. Jis nepajėgia kontroliuoti savo kūno, jo sąmonę persmelkia ir slopina nepakeliamas

mas skausmas. Techniškai būtų labai lengva įrengti palatoje televizijos kamerą, kad visas pasaulis galėtų stebėti šį spektaklį. Mes to nedarome – bent jau iki šiol to nedarėme, – nes manome, kad tai būtų nešvankus įsibrovimas į asmeninę erdvę.

Tarp kitko, praeityje mūsų humaniškieji kovotojai prieš kūno bausmės labai puikiai tai suvokė. Literatūroje, propagavusioje kūno bausmių panaikinimą, itin detaliai aprašoma, kas nutinka žmogui, kai jis yra kariamas, pasodinamas į elektros kėdę ar dujų kamerą. Pasak autorių, tai, kas nutinka – šokiruojamai nešvanku, ir nė viena civilizauta visuomenė neturėtų leisti tokių žiaurių nusikaltimų, kurie, kad ir kaip paradoksalu, atliekami vykdant įstatymą.

Seksas – kaip ir mirtis – yra tiek gyvuliškas, tiek ir žmogiškas veiksmas. Šiame gyvuliškame veiksmėse esama žmogiškų jausmų ir žmogiškų idealų. Tačiau kuomet seksas yra viešas, stebėtojas nemato – ir negali matyti – jausmų ir idealų. Jis tegali matyti gyvulišką poravimąsi. Kai seksas paverčiamas viešu spektakliu, žmogiškieji santykiai pažeminami iki gyvuliškos sueities.

Verta pažymėti, kad lytinių santykių pavertimas nešvankybe nėra abipusio ir lygaus susitarimo pasekmė, tačiau vieno iš partnerių, – dažniausiai vyro – atliekamas išnaudojimo aktas. Pornografija yra ir visada buvo vyriškas užsiėmimas; moterys labai retai kuria pornografiją ir yra jai abejingos. Spėju, kad taip yra todėl, jog žmogiškieji jausmai daug stipriau užtvindo moters lytinę patirtį nei vyro, jog vyrai lengvai randa pasitenkinimą autoerotinėje veikloje ir todėl jų požiūris į seksą yra labiau „technokratinis“. Galbūt šis spėjimas nėra teisingas, tačiau, kad ir kaip ten būtų, neabejotina, kad pornografija yra „seksizmo“ forma. Moterys neklydo, instinktyviai jausdamos, kad pornografijos skatinimas yra nukreiptas prieš jas, kaip paslėptas būdas nuplėšti jų žmogiškumą.

Tačiau net turint visa tai omeny, kas nors gali pasakyti, kad man nederėtų būti taip perdėtai susirūpinusiam. Teigiama, kad laisva konkurencija kultūros rinkoje automatiškai išspręs šią problemą. Dabartinis susižavėjimas pornografija ir nešvankybėmis esą tėra laikina užgaida. Ilgainiui žmonės „subręs“, jiems visa tai atsibos, – taigi aš be reikalo nerimauju dėl viso šio reikalo. Redakcinėje „New York Times“ skiltyje daroma panaši, viltinga, išvada.

Galiausiai... karštas siekis šokiruoti, nuo vieno kraštutinumo pereidamas prie dar gilesnio, pats sukurs sau priešnuodį, t. y. visuotinį bodėjimąsi. Kai nebeliks kur besirist, nuobodulys ištrins problemą.

Norėčiau sutikti su šia mąstymo gija, bet negaliu. Manau, kad ji klaidinga dėl dviejų priežasčių, viena iš jų – psichologinė, kita – politinė.

Esminis psichologinis pornografijos poveikis – tam tikro seksualinio nuosmukio skatinimas. Pornografijos teikiamas lytinis malonumas yra autoerotinis ir infantiliškas, tiesiai kalbant, tai arba tiesioginė, arba vaizduotės masturbacinė praktika. Žmonėms, užsiimantiems šia praktika, ji nenusibosta, lygiai kaip sadistams nenusibosta kaninti, o vojaristams – spoksoti. Kitaip tarus, infantiliškas seksualumas yra ne tik pastovi paauglio ar net suaugusio žmogaus pagunda – jis lengvai gali virsti nuolat stiprėjančia neuroze.

Kai kurie talentingi šių dienų mąstytojai, tokie kaip, pvz., Normanas O. Braunas (Norman O. Brown), padarė išvadą, kad grįžimas prie infantilaus seksualumo yra galutinė žmonijos misija ir jos slapta lemtis. Pasak p. Brauno, žmonija, norėdama išsigelbėti, turi sunaikinti savo sukurtą civilizaciją – idant sugrįžtų į gyvulišką nekaltybę.

Štai kur esmė. Ant kortos pastatyta civilizacija ir žmogiškumas, tik tiek. Nyčės (Nietzche) idėja, kad „viskas leista“, remiasi nihilistine prielaida ir turi nihilistines implikacijas. Neapsimetinėsiu, kad lengva paneigti nihilizmą ir apginti civilizaciją – šiuo atveju susiduriame su esminiais filosofiniais klausimais. Trumpai tariant, pornografijos ir nešvankybės klausimai nėra trivialūs, ir tik paviršutiniškai mąstantys į juos žvelgia atsainiai ir nerūpestingai.

Šioje vietoje noriu pažymėti, kad prieštaraujantys cenzūrai dėl liberalių motyvų rimtai nevertina pornografijos bei nešvankybės; o ginantys pornografiją ir nešvankybę dėl radikalių motyvų vertina ją labai atsakingai. Tikiu, kad radikalai – Siuzana Zontag, Herbertas Markūzė (Herbert Marcuse), Normanas O. Braunas ir netgi Džeris Rabinas (Jerry Rubin) – yra teisūs, o liberalai klysta.

Politinis pornografijos aspektas atsiskleidžia per pastarosios santykį su demokratija, o ypač – su visuomenės gyvenimo kokybe.

„Gyvenimo kokybės“ sąvoka šiandien tapo viena iš tų klišių, turinčių daugybę lėkštų, nuvalkiotų reikšmių, ir nė vienos – visaapimančios, svarbios. Kartais ja paprasčiausiai apibūdinamos išorinės sąlygos – mėgavimasis švaresniu oru, švaresniu vandeniu, švaresnėmis gatvėmis. Kartais ši sąvoka pasitelkiama nupasakoti asmeniniam malonumui, patiriamam klausantis muzikos, lankant parodas, spektaklius, etc. Itin retai gyvenimo kokybės sąvoka siejama su paties piliečio vaidmeniu demokratijoje – jo pareigomis, ketinimais, tikslais.

Deja, tarp politologų, sociologų, ekonomistų, taip pat ir žurnalistų šiandien vyrauja „vadybiška“ demokratijos samprata. Esminė šią, vadybišką, sampratą grindžianti idėja yra tokia: demokratija yra „politinė sistema“, kuri veikia mechaninių „sutvarkymų“ pagrindu. Demokratija suvokiama kaip viso labo taisyklių ir procedūrų sistema, kurioje išlaikoma daugumos valdžios ir mažumos teisių pusiausvyra. Jei visi laikosi šių taisyklių ir procedūrų, demokratija veikia.

Jaučiu, kad ši demokratijos samprata yra kvailoka ir turiu prisipažinti, kad jaučiu slaptą simpatiją mūsų jauniems radikalams, kurie irgi taip galvoja. Kvailybė slypi stabmeldystėje, kai realybė paaukojama vardan simbolio, tikslas – vardan priemonių. Demokratijos tikslas negali būti jos pačios politinės mašinerijos funkcionavimas. Bet kurio politinio režimo tikslas – pasiekti bendrąjį gėrį. Visai nesunku įsivaizduoti puikiai veikiančią demokratiją, atsaakančią į visus klausimus, išskyrus vieną – kodėl po galais ji man turėtų rūpėti?

Tačiau yra senesnis demokratijos supratimas, vyravęs iki XX a. pradžios, kuriam yra gyvybiškai svarbi visuomenės gyvenimo kokybės samprata. Šis supratimas grindžiamas teiginiu, kad demokratija yra savivaldos forma ir, norint, kad valstybė taptų verta pagarbos, jums turi rūpėti, kokie žmonės ją valdys. Savęs valdymo teisė nėra įgimta, jūs ją įgyjate tik tuo atveju, jei jūsų savastis yra verta valdyti ir netenkate, jei valdžia yra ydinga, nešvari, nedora. Tik dogmatikas ir fanatikas, demokratinės mašinerijos stabmeldys galėtų pateisinti tokią savivaldą.

Kadangi prielankumą savivaldai lemia valdančių žmonių būdas, senesniojoje demokratijos sampratoje itin rūpestingai žiūrėta į individualaus asmens formavimąsi. Bu-

vo jaučiama pareiga išugdyti „respublikonišką dorybę“. Lygiai taip pat rūpestingai žiūrėta į bendrąjį asmenį, kurį šiandien vadiname viešąja nuomone ir kuris demokratijoje kolektyviai mus valdo. Galbūt kartais tas rūpestis būdavo perdėtas, tačiau svarbiausia, kad rūpinamasi buvo ne demokratijos mašinerija, bet gyvenimo kokybe, kurią ta mašinerija gali sukurti.

Būtent dėl šio rūpesčio senoji demokratija iš esmės neturėjo bėdų dėl pornografijos ir/arba nešvankybių. Ji jas cenzūravo. Senojoje demokratijoje žmonėms nebuvo suteikta galimybės tenkinti savigriovos užgaidų. Tiksliau kalbant, šioje demokratijos versijoje žmonės rūpinosi, kad jų neužvaldytų jų pačių infantiliškoji, neprotingoji dalis.

Kaip pastebėjote, ištariau šį bauginantį – cenzūros žodį. Ir neketinu jo atsisakyti. Jei manote, kad pornografija ir/arba nešvankybės yra rimta problema, privalote pasisakyti už cenzūrą. Dar daugiau – jei nenorite, kad pornografija ir/arba nešvankybės taptų rimta problema, privalote pasisakyti už cenzūrą. Galiausiai – jei jums rūpi jūsų visuomenės gyvenimo kokybė – privalote pasisakyti už cenzūrą.

Tačiau ar liberalas gali pasisakyti už cenzūrą? Žinoma, – nebent jis mano, kad būti liberalu reiškia būti abejingu savo visuomenės gyvenimo kokybei. Aišku, jis turėtų pasisakyti už liberalią cenzūros formą.

Ar čia nėra prieštaravimo? Nemanau. Nesusiduriame su problemomis represinius alkoholio, narkotikų ir tabako įstatymus priešpastatydami reguliuojantiems (t. y. ribojantiems produkcijos pardavimą). Įstatymai, skatinantys santūrumą, skiriasi nuo tų, kurių tikslas – uždrausti ar panaikinti. Cigarečių rūkymo neprilyginome kriminaliniam nusikaltimui. Tačiau švaria liberalia sąžine uždraudėme cigarečių reklamą televizijoje ir tikriausiai uždrausime ją laikraščiuose ir žurnaluose. Individualios laisvės apribojimas liberaliuoju būdu mums nėra svetimas.

Todėl nematau priežasčių, kurios trukdytų atskirti represinę nuo liberalios sakinio ir rašytinio žodžio cenzūros. Prieš keletą metų Britanijoje galėjote vaidinti bet kokią vaidinimą, tačiau kai kurie iš jų, laikyti nešvankiais, turėjo būti atliekami privačiuose teatro klubuose. Tie, kurie užaugo naudodamiesi Jungtinių Valstijų viešosiomis biblio-

tekomis, prisimena, kad kai kurios knygos buvo duodamos tik suaugusiems. Abiem atvejais nedidelė grupė, sutelkusi rimtas pastangas, galėdavo išvysti nešvankų spektaklį ar perskaityti nešvankią knygą. Tačiau nešvankybės įtaka būdavo apribota, o visuomenės gyvenimo kokybė likdavo veik nepaveikta.

Nesakau, kad lengva nubrėžti skirtumą tarp represinės ir liberalios cenzūros. Klaidos tikimybė nemaža, tačiau reikia pripažinti, kad ribos, kuriose klaida gali būti pateisinama, pakankamai plačios, o pavieniai suklydimai ar neteisybės nėra tokie reikšmingi. Klaidos galimybė menininkams ir mokslininkams neabejotinai sukelia daug nerimo. Negalima paneigti, kad bet kuri cenzūros sistema yra linkusi, progai pasitaikius, neteisingai vertinti tam tikrą meno kūrinį – atrasti pornografiją ten, kur tėra švelni erotika, rasti nešvankybę, kur jos tikrai nėra. Nors dauguma meno kūrinijų nėra nešvankūs, o menas apskritai turi mažai bendro su nešvankybe, tačiau yra keletas kūrinijų, kurie iš dalies yra pornografiniai ir/ar nešvankūs. Taip pat esama keleto meno kūrinijų, priklausančių komiškai – ironiškai „sąvadautojiškai“ kategorijai – Bokačijo (Boccaccio), Rablė (Rabelais). Panašu, kad būtent pastarieji kūriniai labiausiai nukentėtų patekę į cenzoriaus rankas. Tai yra kaina, kurią turi būti pasiruošęs mokėti už cenzūrą – netgi už liberalią cenzūrą.

Ar ši kaina aukšta? Jei, kaip didžioji dauguma menininkų tikite, kad menas šiandieniniame bedieviškame ir banaliame pasaulyje tėra vienintelė šventa veikla – tuomet cenzūra yra nepateisinama šventvagystės forma. Tačiau tiems, kurie nepriklauso šiai meno religijai, cenzūros kaina anaip tol neatrodo didelė.

Peržvelgę Amerikos ar Anglijos literatūrą, aptiksite itin menką žalą, kurią galima būtų priskirti cenzūros – gyvausios beveik visą istoriją – padariniams. Buvo uždrausta labai mažai literatūrinę vertę turinčių darbų, o jei uždrausta – ne ilgam. Nepastebėjau, kad šiandien, kai rašytinio žodžio cenzūra šalyje nustojo galiojusi, anksčiau drausti šedevrai būtų užplūdę rinką. Taip, šiandien mes galime skaityti Fani Hil (Fanny Hill) ir Markizą de Sadą. Tiksliau kalbant, šiandien mes galime atvirai nusipirkti šias knygas, kadangi dauguma jas perskaitė tuomet, kai buvo ofi-

cialiai uždraustos. Tad ką laimi literatūra ir menai, kai visi mes galime juos nusipirkti, tiesą pasakius, – esame skatinami nusipirkti? Nematau, kad jie būtų ką laimėję.

Galima užduoti ir kitą – anksčiau niekieno neiškelta – klausimą: kiek prarado literatūra viską leidus? Sakyčiau, ji prarado be galo daug. Laisvojoje rinkoje Grešamo (Gresham) dėsnis galioja ne tik monetoms, bet ir knygoms bei teatrui – vertinga išstumiamą, įsitvirtina šlamštas. Kultūrinę Jungtinių Valstijų rinką šiandien perpildė purvinos knygos, purvini filmai, purvini spektakliai. Didesnė tikimybė, kad bus išleistas pornografinis, o ne nepornografinis romanas, o nemažai tikrai gerų romanų nespausdinami todėl, kad yra nepornografiniai, vadinasi, turi mažiau galimybių būti parduoti. Nauja laisvė nepagerino mūsų kultūrinės padėties.

Ir paskutinis dalykas. Ar, pradėję nuo pornografijos ir nešvankybių cenzūros, nebaigsime politinės nuomonės cenzūra? Dauguma žmonių galvoja būtent taip, o tai tik įrodo doktrinieriško mąstymo galią. 150 metų – vos ne iki vakar dienos – mes draudėme pornografiją ir nešvankybes ir nepastebėjau, kad nuomonės laisvė dėl to būtų buvus suvaržyta. Laisvė nėra nedaloma. Jei taip būtų, demokratija niekuo nesiskirtų nuo anarchijos.

Esu įsitikinęs, kad pornografija turi būti uždrausta ir prieinama tik įdėjusiems itin daug pastangų, jei jau nepajėgia be jos išgyventi. Neabejoju, kad dabartinė mūsų padėtis, kai demokratija ir nešvankybė yra lygiavertės, yra bloga; neabejoju, jog ji labai nepatvari; neabejoju, jog galiausiai suvoksime, kad ji nesuderinama su autentišku rūpesčiu dėl mūsų visuomenės gyvenimo kokybės.

Parengta pagal Irvingo Kristolo straipsnį „Pornografija, nešvankybės ir precedentas cenzūrai“, *Neokonservatyvių tekstų rinktinė*, red. Markas Gersonas, Addison – Wesley leidybos kompanija, 1996. (Irving Kristol „Pornography, obscenity and the case for censorship“, in *The essential neo-conservative reader*, ed. By Mark Gerson, Addison – Wesley Publishing company, Inc., 1996).

Parengė Jovita Morkūnaitė

KAI DORYBĖ NEBETENKA PATRAUKLUMO.

Keletas pamąstymų apie kapitalizmą ir „laisvąją visuomenę“

Irving Kristol

Kai nėra noro matyti dalykus tokius, kokie jie yra, tada akivaizdūs dalykai ima atrodyti keisti ir apgaubti paslapties skraiste. Mano įsitikinimu, taip atsitiko su naujuoju radikalizmo protrūkiu, kuris iki pamatų supurtė didžiąją nūdienos Vakarų visuomenės dalį. Šiam reiškiniui paaiškinti prikūrėme krūvas išmoningiausių sociologinių ir psichologinių teorijų – tarp kurių pasitaikė ir keletas nesąžiningai naivių. Tačiau iš tiesų čia nėra jokių paslapčių. Savo jaunosius maištininkus galime vadinti kaip norime, tik ne stokojančius rišlaus žodžio; nors jie prišneka labai daug nesąmonių, vis dėlto jų žodžių prasmė yra pakankamai aiški. O jie kalba apie tai, ko nemėgsta: švelniai tariant, – *liberalios, individualistinės, kapitalistinės civilizacijos*, kuri pasiruošusi priimti juos kaip piliečius. Jie atmets šį pilietybės siūlymą ir skelbia, kad šios civilizacijos vietoje norėtų matyti kokią nors kitą civilizaciją.

Kad daugumai jų ne visada pavyksta taip aiškiai ir atvirai išdėstyti visą reikalą, – tai jau kita kalba. Aišku, kai kuriems jų tai pavyksta; mes bandome numoti į juos ranka kaip į „ekstremistus“. Tačiau didžiama kitaip manančio jaunimo nėra taip išsilavinę, kad suprastų kiekvieno savo žodžio potekstes ir pasekmes. Maža to, ne tokiems drąsiems jų atstovams yra lengviau tvirtinti, kad labiausiai juos pikтина dabartinės sistemos defektai ir trūkumai. Tokie trūkumai tikrai egzistuoja ir lengvai tampa polemikos objektu. Tačiau, kita vertus, suaugusiųjų kartoms yra daug lengviau pripažinti tokią polemiką kaip pačios jų nepasitenkinimo esmės išraišką. Paguodžia mintis, kad visa sumaiš-

tis aplink juos kyla iš visuomenės nesugebėjimo realizuoti savo idealų. Tačiau niekam ne paslaptis, kad atmetami patys idealai. Jaunieji mūsų radikalai yra ne taip nusivylę Amerikos nesugebėjimu tapti tuo, kuo ji turėtų būti, kaip niekina tai, kuo Amerika manosi turinti būti. Kaip ir Oskarui Vaildui (Oscar Wilde), jiems pasibjaurėjimą kelia ne vidutinis amerikietis, bet idealus amerikietis.

Štai kodėl beveik nepavyksta paveikti jų argumentais, kad pažangos būta pastaraisiais dešimtmečiais arba kad jos yra šiandien, siekiant rasių lygybės, skurdo panaikinimo, kovojant su aplinkos užterštumu ir kt., ką įprastai laikome „pažangos“ ženklu. Jų užsispyrimas ir kurtumas tokiems „liberalų“ argumentams anaip tol nėra nenormalus ar iracionalus, kaip kam nors galbūt norėtųsi manyti. Jis veikiau kyla iš visiškai nuoširdaus, tik dažnai nesusiformavusio, priešiško pačiai Amerikos sistemai. Šis priešiškus reiškia įsipareigojimą: kam tas įsipareigojimas, – tuo dar teks įsitikinti, tačiau prieš ką jis nukreiptas – yra daugiau negu akivaizdu.

Trys kapitalizmo pažadai

Nepasitenkinimas liberaliuoju-kapitalistiniu idealu, skirtingai nuo piktinimosi nesugebėjimu realizuoti šį idealą, sutampa su pačia kapitalizmo istorija. Kultūrinė kapitalistinės epochos istorija tėra sąvadas įvairiausių būdų, kuriais galima išreikšti šį nepasitenkinimą: poezijoje, romane, dramoje, tapyboje, o šiandien net ir kino filmuose. Vėlgiai, nėra čia paslapties, kodėl nuo pat pirmųjų romantinio sąjūdžio pasireiškimų poetai ir filosofai niekada nebuvo palankiai nusiteikę kapitalistinės civilizacijos, kurioje gyveno ir dirbo, atžvilgiu. Tačiau norint iki galo tai suprasti, būtina atsitraukti nuo „pažangios“ ideologijos, verčiančios mus manyti, esą liberalusis kapitalizmas yra „natūrali“ žmogaus būseną, kurios žmonija visada siekusi. Kapitalistinė civilizacija nėra natūralesnė už daugelį kitų civilizacijų, kurios jau atgyveno ar kurių diena dar tik išauš. Kapitalizmas simbolizuoja žmogiškojo pasirinkimo, susijusio su geru gyvenimu ir gera visuomene, sumą. Šį pasirinkimą neišvengiamai lydi su tuo susijusios sąnaudos, ir, praėjus dviems šimtams metų, vis stiprėja įsitikinimas, kad sąnaudos peržengė ribas.

Ką žadėjo kapitalizmas? Visų pirma, jis žadėjo nuolatinį visų piliečių materialinių sąlygų gerėjimą, – tai precedento istorijoje neturintis pažadas. Antra, jis žadėjo lygiai tokį pat beprecedentį individo laisvės mastą visiems be išimties piliečiams. Ir, galų gale, jis žadėjo, kad individas, apsuptas šios laisvės ir klestėjimo, galės patenkinti savęs tobulinimo instinktą – tai yra stengsis gyventi dorybingą gyvenimą, patenkinantį jo dvasios (arba, kaip anksčiau sakydavo, savo sielos) poreikius – ir kad laisvas tokios individo dorybės praktikavimas kaupsis ir pavirs teisinga visuomene.

Dabar yra svarbu suvokti, kad nors šie tikslai, viena vertus, savo ambicingumu viršijo visus bet kurios politinės ideologijos kada nors iškeltus tikslus, kita vertus, jie buvo žymiai kuklesni. Kaip pažymi Džozefas Kropsėjus (Joseph Cropsey), Adamas Smitas (Adam Smith) „apdairumą“ demokratiškai apibrėžė kaip „rūpinimąsi sveikata, laime ir individo padėtimi visuomenėje“, o Aristotelis šį terminą nusakė aristokratinė prasme, kuris reiškė „proto sąvybę, kuriai rūpi teisingi, kilnūs ir žmogui geri dalykai“. Pagal šį pavyzdį visos ikikapitalistinės sistemos daugiau ar mažiau buvo aristotelinės: joms rūpėjo sukurti aukštą ir neužmirštamą civilizaciją, nors šis tikslas buvo svarbus tik netaisyklingai mažumai. Kapitalizmas, atvirkščiai, nuleido tikslų kartelę, bet siūlė savo dalį buržuazinėje visuomenėje visiems piliečiams. Tokvilius (Tocqueville), kaip visada, nuovokiai įžvelgė šį skirtumą tarp praeities aristokratinės civilizacijos ir naujojo liberalaus kapitalizmo, kurį matė besikuriantį Jungtinėse Valstijose:

„Aristokratinėje visuomenėje klasė, formuojanti nuomonę ir priimanti sprendimus, paveldėjusi nuolatinę teisę būti virš daugumos, natūraliai suvokia savo pačios ir žmogaus didingumą. Ji mėgaujasi kurdama žmogui garbingus pomėgius, skatindama jo didingas užmačias. Aristokratija dažnai elgiasi tironiškai ir nehumaniškai, tačiau itin retai puoselėja šliužiškas mintis...

[Demokratijoje – priešingai] būdo bruožai nėra išskirtiniai, papročiai nuosaikūs, įstatymai humaniški. Jei ir esama keletas egzaltuoto heroizmo ar aukščiausių, šviesiausių, tyriausių vertybių pavyzdžių, tai visumoje žmonių įpro-

čiai yra paprasti, smurtas – retas, o žiaurumas – veik nežinomas... Genijų retai tesutiksi, informacija išsklaidyta... Mažiau tobulumo, daugiau pertekliaus – visuose meno kūrinuose“.

Kadangi „aukštoji kultūra“ neišvengiamai pasižymi aristokratišku atspalviu, – priešingu atveju ji nebūtų „aukštoji“, – todėl nuo pat kapitalistinės eros pradžios ji jautė panieką buržuaziniam gyvenimo būdai. Tas gyvenimo būdas sąmoningai menkino tuos klausimus, kurie sudarė jo paties buvimo prasmę. Jis padarė tai, ko iki tol nedrįso ar nenorėjo padaryti nė viena visuomenė – pavertė juos asmeninio skonio reikalu, panašiai, kaip siūlė Adamas Smitas savo veikale „Moralinių jausmų teorija“:

„Nors tu negali pakęsti to paveikslo, eilėraščio ar netgi tos filosofinės sistemos, kuria žaviuosi aš, beveik nėra pavojaus, kad mes dėl to pradėsime vaidytis. Visa tai neturėtų per daug mūsų dominti. Visi šie dalykai turėtų būti mums visiškai nesvarbūs; taip, kad mūsų nuomonės išsiskirtų, mūsų draugiški jausmai vienas kitam išliktų beveik nepakitę“.

Trumpai tariant, bičiuliškas miesčioniškumas buvo įgimtas buržuazinei visuomenei, todėl menininkai ir intelektualai neišvengiamai atsidurdavo jos atžvilgiu priešišškai nusiteikusioje pozicijoje. Šis antagonizmas buvo nesuvaldomas – buržuazinis pasaulis negalėjo jo nuslopinti, nepažeisdamas savo paties liberalių įsitikinimų; menininkai negalėjo susilaikyti nereiškę savo priešiškumo, tuo neišsižadėdami tikrosios savo pačių savasties. Tačiau konfliktą buvo galima suvaldyti, ir jis buvo suvaldytas tol, kol kapitalistinė civilizacija tęsėjo tris pamatinius pažadus. Ir tik tada, kai trečiąjį pažadą – dorą gyvenimo ir teisingos visuomenės – pakirto paties kapitalizmo varomosios jėgos, šiam stengiantis ištesėti kitus du – turto ir laisvės – pažadus, buržuazinės santvarkos teisėtumas, ypač jaunimo akyse, tapo abejotinas ir įtartinas.

Nuo buržuazinės visuomenės prie „laisvosios visuomenės“

Nesugalvoju geresnio būdo parodyti, kaip toli kapitalizmas nuėjo nuo savo pirmykščių ideologinių ištakų, priešpastatydamas paties protingiausio nūdienos kapitalizmo gynejo ir jo pirmtakų idėjas. Turiu omenyje Frydrichą fon Hajeką (Friederich von Hayek), kurio protas yra kaip reta aštirus ir galingas ir kurio knyga „Laisvės sąranga“ yra vienas turiningiausių pastarųjų dešimtmečių veikalų. Toje knygoje jis argumentuoja mintį, jog į kapitalizmą negalima žvelgti kaip į sistemą, įkūnijančią kokią nors teisingumo idėją:

„Dauguma žmonių priešinsis ne nuogam nelygybės faktui, bet faktui, kad atlygio skirtumai neatitinka jokių aiškiai suprantamų skirtumų tą atlygį gaunančiųjų nuopelnuose. Į tai dažniausiai atsakoma, kad laisva visuomenė, apskritai paėmus, pasiekia tokio teisingumo. Tačiau tai yra nepateisinamas požiūris, jei, sakydami teisingumas, turime omenyje proporcingumą tarp atlygio ir moralinio nuopelno. Bet kokie mėginimai laisvės reikalą pagrįsti tokiu argumentu jam labai kenkia, nes pripažįstama, kad materialinis atlygis turėtų atitikti aiškiai suprantamą nuopelną, o paskui neteisingu tvirtinimu prieštarauja išvadai, kurią dauguma žmonių iš to padarytų. Tikrasis atsakymas – laisvoje visuomenėje nėra nei pageidautina, nei praktiška, kad materialiniai atlygiai atitiktų tai, ką žmonės laiko esant nuopelnu, ir kad esminė laisvos visuomenės savybė yra ta, kad individo vieta joje nebūtina priklauso nuo kitų žmonių nuomonės apie jo įgytus nuopelnus. ...Visuomenėje, kurioje individo vieta atitiktų žmonių supratimą apie moralinius nuopelnus, būtų tikra laisvos visuomenės priešingybė. Tai būtų visuomenė, kurioje žmonės būtų apdovanojami ne už sėkmę, o už atliktą pareigą. ...Bet kaip niekas neturi pakankamai žinių, kad galėtų vadovauti visiems žmonių veiksmams, taip nėra žmogaus, kuris būtų kompetentingas atlyginti už visas pastangas pagal nuopelnus“.

Šis argumentas vertas pasigėrėjimo tiek dėl savo visiško atvirumo, tiek dėl tvirto nepritarimo visoms toms modernioms autoritarinėms ideologijoms – racionalistinėms ar iracionalistinėms, kurios suteikia teisę save išrinkusiam

elitui formuoti žmonių gyvenimus ir nustatyti jų likimus pagal savo pačių išankstinę nuomonę apie tai, kas yra gėris ir blogis, nuopelnai ir trūkumai. Tačiau įdomu pastebėti, ką daro Hajekas: jis laisvą visuomenę supriešina su teisinga visuomene – nes, sako jis, nors mes žinome, kas yra laisvė, nėra visuotinai sutarta, kas yra teisingumas. Kitoje vietoje jis rašo:

„Kadangi jie [t. y. turto ir pajamų diferencialai] nėra niekieno sumanymų ar ketinimų pasekmė, yra beprasmiška būda, kuriuo rinka paskirsto šio pasaulio gėrybes konkrečioms žmonėms, vadinti teisingu arba neteisingu. ...Nebuvo ir nebus išrasta jokių testų ar kriterijų, kurie leistų įvertinti tokias „socialinio teisingumo“ taisykles. ...Jas turėtų nuspręsti sutartinė valdančiųjų valia“.

Ko gero, tai galima pavadinti geriausia, kokia tik įmanoma, laisvos visuomenės gynyba. Bet jei tai tiesa, tada galima visiškai ramiai sakyti, kad „kapitalizmas“ yra (arba buvo) vienas dalykas, o „laisvoji visuomenė“ – kitas. Mat kapitalizmas, bent jau per pirmą šimtą ar panašiai savo egzistavimo metų, tikrai skelbėsi esąs teisinga visuomeninė santvarka ta prasme, kurią šiai sąvokai vėliau suteikė Polas Elmeris Moras (Paulas Elmer More): „Toks galios, privilegijų ir nuosavybės, kaip jų simbolio bei instrumento, paskirstymas tuo pat metu atitiks argumentų skirtumus tarp aukštesniųjų klasės ir neįžais žemesniųjų klasės jausmų“. Tarp kitko, kapitalizmas, pasiekęs apogėjų, suvokė save kaip teisingiausią visuomeninę santvarką, kurią tik pasauliui teko matyti, nes pakeitė visus sutartinius (t. y. paveldėtus) galios, privilegijų ir nuosavybės paskirstymo būdus į skirstymą pagal nuopelnus arba susijusius su nuopelnais – pastarasis terminas apėmė tiek asmens sugebėjimus, tiek jo dorybes.

Rašydamas netrukus po Pilietinio karo, Džordžas Fildzu (George Fitzhugh), talentingiausias iš Pietų kilęs vergijos apologetas, užsipuolė kapitalistinę Šiaurę tokiais žodžiais:

„Laisvoje visuomenėje jokios dorybės neturi vardo, išskyrus savanaudiškąsias, nes jokios kitos nepadedą žmogui konkurencinėse varžybose. Tokioje visuomenėje dory-

bė dėl savo savanaudiškų tikslų nebetenka patrauklumo. Todėl tiek gerieji, tiek blogieji žmonės siekia to paties tikslo – savęs išaukštinimo.“

Tuo metu šiame kaltinime buvo dalis tiesos. Šiaurė, Hajeko ar Fidzu supratimu, dar nebuvo „laisva visuomenė“. Didele dalimi ji vis dar buvo buržuazinė visuomenė, kurioje kapitalistinis gyvenimo būdas apėmė moralinę savidiscipliną ir skleidė matomą dvasinės malonės aurą. Tai buvo visuomenė, kurioje „sėkmė“ buvo suvokiama kaip turinti to, ko, Hajeko įsitikinimu, ji niekada neturėjo turėti: tvirtą ryšį su „atlikta pareiga“. Tai buvo visuomenė, kurioje Teodoras Parkeris (Theodore Parker) galėjo taip aprašyti klesintį pirklių: „Jis neturėjo jokio ypatingo supratimo ar vaizduotės kultūros, jau nekalbant apie aukštesnio lygio argumentus. Bet kalbant apie didesnius sugebėjimus – apie sąžinę, jausmus, religinį elementą – jis buvo tikras iki kaulų smegenų“. Trumpai tariant, tai buvo visuomenė, vis dar persmelkta puritoniškos etikos, protestantiškos etikos, kapitalistinės etikos – vadinkite tai, kaip norite. Tai buvo visuomenė, pripažinusi, kad egzistuoja tvirtas ryšys tarp tam tikrų asmeninių dorybių: taupumo, darbštumo, patikimumo, pamaldumo – ir tarp galios, privilegijų ir nuosavybės paskirstymo būdo. Ir šis tarpusavio ryšys buvo laikomas ne tik laisvos, bet ir teisingos visuomenės požymiu.

Samuelis Smailsas (Samuel Smiles) arba Horacijus Algeris (Horatio Alger) būtų palaikę profesoriaus Hajeko raštus šmeižiančiais jų draugus krikščionis ir šventvagiškais Dievo atžvilgiu, galų gale, ardančiais visuomeninę santvarką. Nesu tikras dėl pirmų dviejų kaltinimų, tačiau dėl paskutiniojo – neabejoju.

Čia ne vieta prisiminti kapitalistinės etikos Amerikoje istoriją ir jos galutinį išsigimimą. Pakanka pasakyti, kad sulig kiekvienu dešimtmečiu Fidzu kaltinimas, jog „dorybė dėl savo savanaudiškų tikslų nebetenka jokio patrauklumo“, darėsi vis svaresnis. Kadaisė buvusi kapitalistinė, respublikoniška bendruomenė, turinti bendras vertybes ir gana nedviprasmiškas pretenzijas į teisingos santvarkos titulą, Jungtinės Valstijos pasidarė laisva, demokratiška visuomenė, kur noras pasiekti sėkmės ir privilegijų atsiskyrė nuo moralinių stulpų.

Trys dabartinės apologijos

Bet ar gali žmonės gyventi laisvoje visuomenėje, neturėdami pagrindo tikėti, kad ši visuomenė yra dar ir teisinga? Aš taip nemanau. Mano istorijos supratimu, lygiai kaip žmonės negali ilgesnį laiką toleruoti dvasinės beprasmybės jausmo savo gyvenime, taip jie negali ilgesnį laiką priimti visuomenės, kurioje galia, privilegijos ir nuosavybė nėra paskirstoma pagal tam tikrus, moraliai prasmingus kriterijus. Taip ir lygybė pati savaime nėra kuo nors priimtinesnė už nelygybę – nė viena jų nėra „natūralesnė“ už kitą – jei lygybė tėra grubus faktas, o ne ideologijos ar socialinės filosofijos pasekmė. Tai paaiškina dalykus, kurie priešingu atveju atrodo paradoksaliūs: kad mažos nelygybės kapitalistiniuose kraštuose gali tapti didelės kontroversijos šaltiniu, kai tuo tarpu mandagiai užsimerkiama prieš palyginti didelio masto nelygybę socialistiniuose ar komunistiniuose kraštuose.

Tie patys jauni radikalai, siuntantys dėl smulkių nelygybių Amerikos ekonominėje sistemoje, yra beveik akli didesnio masto nelygybėms Kubos sistemoje. Tai dažniausiai laikoma veidmainiavimo ar saviapgaulės įrodymu. Sakyčiau, jog tai veikia parodo, kad žmonių supratimas apie lygybę ar nelygybę beveik neturi nieko bendra su aritmetika, o labiausiai priklauso nuo politinės filosofijos.

Esu įsitikinęs, kad tai, kas galioja lygybei, galioja ir laisvei. Žmonės jaučiasi laisvi tada, kai pritaria vyraujančiai socialinei filosofijai; jie jaučiasi nelaisvi, kai vyraujanti socialinė filosofija nėra įtikinanti; o konstitucijų, įstatymų ar teismo organų sistemų egzistavimas beveik neturi nieko bendra su šiais pamatiniais jausmais. Vidutinis XIX a. Amerikos dirbantysis turėjo kur kas mažiau „teisių“ negu jo kolega šiandien; bet jis, ko gera, buvo kur kas labiau linkęs pasigirti esąs laisvas žmogus.

Taigi, nepaisydamas išradingos profesoriaus Hajeko analizės, aš darau išvadą, kad žmogus negali priimti istorinių rinkos atsitiktinumų, – suvokiamų tik kaip atsitiktinimai, – kaip pagrindo ilgalaikiai ir teisėtai teisei į galią, privilegijas ir nuosavybę. Ir iš tikrųjų, profesoriaus Hajeko logiškas moderniojo kapitalizmo išaiškinimas niekada nevartojamas už nedidelės ir uždaros akademinio pasaulio grupės ribų; man netgi kyla įtarimas, kad juo tegali pati-

kėti tik tie protai, kurie buvo ilgą laiką veikiami scholastikos. Vietoj to argumentai, skirti pateisinti socialinei kapitalizmo struktūrai, skirstomi į tris pagrindines kategorijas:

1) **Protestantiškoji etika.** Vis dėlto, ši kategorija yra skirta žemesniam socialiniam-ekonominiam lygmeniui. Iki šiol visai pagrįstai tikima, kad gyvenimo sėkmė dirbančiųjų klasėje, žemesniuose vidurinėsios klasės sluoksniuose ir netgi viduriniojoje klasėje turi aiškiai apibrėžtą ryšį su tokiais asmeniniais dorybėmis kaip darbštumas, sąžiningumas, nuosaikumas, doros ambicijos ir t. t. Ir, kaip suprantu, šis ryšys yra ne tik įtikimas, bet ir įrodomas. Tikrai atrodo, kad tradicinės buržuazinės vertybės tarp šių klasių atstovų yra veiksmingos – bent jau tarp klestinčių šios klasės atstovų beveik nesutiksi tokių, kurie didžia dalimi neįkūnytų šių dorybių. Tačiau niekas rimtai neteigia, kad šios tradicinės vertybės kam nors atveria korporacinės galios koridorius arba kad žmonės, užimantys administratorių kabinetus, yra – ar net siekia būti – buržuazinių dorybių pavyzdžiai.

2) **Darviniškoji etika.** Ją daugiausia sutiksime tarp smulkių verslininkų, mėgstančių galvoti, kad jų „pasisėkimą“ reikia aiškinti kaip „stipriausiųjų išlikimą“. Žinoma, dažnai jie būna teisūs tikėdami, kad ši metafora tinka jų padėčiai ir būdams, kuriais jie jos pasiekė, nusakyti. Tačiau absurdiška manyti, kad dauguma žmonių kada nors pripažins teisėta visuomeninę santvarką, suformuotą pagal džiunglių įstatymus. Gal žmonės ir yra gyvūnai, bet jie yra politiniai gyvūnai, o kartu, kaip paaiškėja, ir moraliniai gyvūnai. Faktas, kad keletą dešimtmečių po Pilietinio karo darviniškoji etika, išpopuliarinta Herberto Spenserio (Herbert Spencer), buvo socialinių teoretikų taip rimtai traktuojama, yra vienas iš keisčiausių ir nykiausių epizodų Amerikos intelektualinėje istorijoje. Tas laikotarpis negalėjo ilgai trukti ir netruko.

3) **Technokratiškoji etika.** Tai yra labiausiai šiandien paplitęs korporatyvinio kapitalizmo pateisinimas, pasireiškiantis primygtinai akcentuojamu „funkcijų atlikimu“. Manoma, kad tie, kurie užima korporacinės valdžios kėdes ir dėl to turi išimtinių teisių bei privilegijų, įgyja legitimumą dėl to, jog geriau sugeba pasiekti aukštesnį lygį „funkcijų atlikimo“ – ekonomikos augimo, vadybos našumo, technologinių inovacijų srityse. Tam tikra prasme tuo norima

pasakyti, kad šie žmonės vykdo socialinius uždavinius ir atlieka socialines pareigas ypač efektyviai.

Tačiau šiame argumente glūdi dvi lemtingos klaidos. Pirma, jeigu „funkcijų atlikimas“ apibrėžiamas griežtai ribota ir išmatuojama prasme, tai reiškia, kad yra taikomas toks testas, kurio jokiai valdančiajai klasei dažniausiai nebus lemta išlaikyti. Gyvenimas turi savo pakilimų ir nuosmukių, turi jų istorija ir ekonomika, o žmonės, kurie gali pretenduoti į legitimumą tik per funkcijų atlikimą, turės išseivoti nežmoniškai daug laiko ir jėgų besiaiškindami, kodėl reikalai nejuda taip gerai, kaip turėtų. Tokios pakartotinės, gynybinės apologijos galų gale bus lėkštos ir neįtikinamos. Pati „legitimumo“ sąvoka taip, kaip ji būdavo vartojama istorijoje, manoma, turėtų reikšti ir kreipti dėmesį į visus tuos duobėtus kelius, kuriais turės išvairuoti visuomenė. Jeigu Britanijos dvarininkai savo viešpatavimo laikotarpiu arba Jungtinių Valstijų verslininkų klasė per pirmuosius pusantro šimto mūsų nacionalinės istorijos metų būtų primygtinai reikalavę juos vertinti tiktai pagal funkcijų atlikimą, jie būtų apskritai išmesti už istorijos ribų. Tas pats būtų nutikę ir visoms kitoms kada nors egzistavusioms valdančiosioms klasėms.

Antra, jei kas nors mėgintų išvengti šios dilemos, suteikdamas „funkcijų atlikimo“ terminui platesnę ir didesnę reikšmę, tas neišvengiamai išeitų už buržuazinės nuosavybės ribų. Vienas dalykas yra pritarti Samueliui Johnsonui ir sakyti, kad žmonės, sąžiningai užsiimančys verslu, daro mažiausią iš žmogui prieinamų blogybių; visai kitas dalykas yra tvirtinti, kad jie daro didžiausią gėrį – tai tik būtų aiški netiesa. Norint pasiekti didžiausią gėrį, reikalingas ne vien sėkmingas funkcijų atlikimas. Tik pasižiūrėkite, kaip skausmingai mūsų korporacijų vadybininkai reaguoja į kaltinimus, jog jie teršia aplinką. O iš tikrųjų šie kaltinimai reiškia, kad Jungtinių Valstijų verslo sistema nekuria gražios, rafinuotos, turtingos ir ramios civilizacijos. Į tai mūsų korporacijų vadovai atsako: „Ak, mes galime įvykdyti ir šią misiją – tik duokite mums laiko“. Tačiau nėra jokio pagrindo manyti, kad jie gali atlikti šią nekapitalistinę misiją, kaip nėra nė pagrindo tikėti, kad jie apskritai turi kažkokią tikrą teisę tai mėginti.

„Dalyvavimas“ ar vadovavimas?

Mano manymu, būtent dėl buržuazinės etikos sunykimo, o kartu ir legitimumo pasitraukimo iš verslo sistemos pastaraisiais metais toks aktualus tapo „dalyvavimo“ klausimas. Dažnai pasitaikanti klaida yra priimti šį žodį už gryną pinigą – manyti, kad mūsų organizuotoje ir biurokratizuotoje visuomenėje vidutinis asmuo yra labiau izoliuotas, susvetimėjęs ar bejėgis negu kada nors anksčiau, ir kad dėl to tikrasis vaistas būtų atverti jam naujas „dalyvavimo“ galimybės. O tada pasijuntame išmušti iš vėžių, kai, atvėrus tas galimybės, pamatome, kad jomis beveik niekas nesinaudoja.

Koledžų studentams suteikiame atstovavimo teisę pačiuose įvairiausiuose komitetuose, o tada pamatome, kad jie nesiteikia net ateiti į susirinkimus. Getuose prikuriame naujų visų gyventojų renkamų „bendruomenės“ organizacijų, o paskui pamatome, kad geto gyventojai nesusi-renka balsuoti. Decentralizuojame Niujorko miesto mokyklų sistemą vien tam, kad pamatytume, jog žmonėms nė kiek nerūpi vietinių mokyklų tarybų rinkimai.

Labai abejoju, ar šiandien vidutinis amerikietis iš tiesų yra labiau izoliuotas ar bejėgis negu praeityje. Keletas rimtų šia tema atliktų tyrimų rodo, kad mūsų praeities samprata yra gerokai romantizuota – tai liečia mūsų supratimą apie paprastų žmonių įsitraukimą į bendruomenės veiklą, o mūsų supratimas apie šiandieną yra smarkiai apokaliptiškas. Jei kriterijumi laikysime narystę pilietinės atsakomybės jausmą turinčiose organizacijose, tada aišku, kad šiandien žmonės yra daug labiau į jas „įsitraukę“, negu kada nors anksčiau. Galbūt tai nėra pats geriausias kriterijus; tačiau visa ši problema turi labai daug paaiškinančių aspektų, kad tie, kurie gausiai svaidosi teiginiais šiuo klausimu, retai sugeba pateikti kokių nors veiksmingų ar patikrinamų kriterijų.

Tačiau neneigčiau ir to, kad daugiau žmonių, nors ir labai konkrečiai „įsitraukusių į veiklą“, kartu jaučiasi ir daug labiau „susvetimėję“ apskritai. Mano įsitikinimu, taip yra dėl to, kad mūsų visuomenės institucijos prarado gyvą ryšį su vertybėmis, kuriomis piliečiai turėtų vadovautis savo asmeniniame gyvenime. Jie daugiau nebeįkūnija šių vertybių; jie daugiau jų nebegarbina; jie daugiau jų nebe-

palaiko ir dėl to mums neramu. Kai sakoma, kad mūsų visuomenės institucijos tapo pasibaisėtinais „beasmenės“, aš tai suprantu kaip pasakymą, kad jos prarado bet kokį pavidalą, kuris sutampa su privačiais moralės kodeksais, galimas daiktas, valdančiais individo gyvenimą. (Tas spėjimas, aišku, gali faktiškai būti silpnas; bet vis dėlto jis yra veiksmingas tol, kol žmonės jo laikosi.) Mūsų visuomeninio gyvenimo „išorė“ jau nebesiderina su „vidumi“ – galios, privilegijų ir nuosavybės paskirstymo būdas, o kartu ir pats valdžios principas pasimetusiam piliečiui „nebeturi prasmės“. O kai institucijos „nebeturi prasmės“ tokiu būdu, visi žinomi sėkmės ar nesėkmės kriterijai pasidaro absoliučiai nebesvarbūs.

Tad, kaip suprantu, geriausiai įvertinti „dalyvavimo“ reikalavimą galima kaip reikalavimą valdžios: tokio vadovavimo, kuris ištesėtų pažadą sutaikyti piliečio vidinį ir išorinį pasaulį. Užuoat buvęs viltingu demokratinės dvasios budintoju, jis išreiškia alkį tokios valdžios, kuri geriausiu atveju veda tam tikros plebiscitinės demokratijos link, ir, kad ir kaip ten būtų, nėra lengvai sutaikoma su tradiciškai mums pažįstama liberaliaja demokratija. Mano manymu, pamokantis dalykas, kad tokie senamadiški populistai kaip Hubertas Hamfrėjus (Hubertas Humphrey) ir Edmundas Maskis (Edmund Muskie), kurių „dalyvavimo“ sampratos yra ir liberalios, ir tradiciškos, nesugeba patraukti mūsų kitaminčių vaizduotės taip, kaip tai pavyko Robertui Kenedžiui (Robert Kennedy). Velionis senatorius Kenedis buvo tikras vadovas – jei Hamfrėjų ar Maskį galima įsivaizduoti dalyvaujančius senoviškame miestelio susirinkime, tai Kenedį galima įsivaizduoti vadovaujantį masiniam miestelio mitingui. Galima tik įsivaizduoti, kad tie, kurie „dalyvavo“ tokiame mitinge, jaučiasi pasiekę „atstovavimo“, kokio anksčiau jiems niekas nėra suteikęs.

Regresijos atvejis

Norint, kad liberali, atstovaujamoji valdžia funkcionuotų, vien laisvų rinkimų nepakanka. Politinio proceso ir individualios laisvės rezultatai: galios, privilegijų ir nuosavybės paskirstymas taip pat turi būti suprantama kaip tam tikra, gilesne prasme išreiškiantys vertybes, valdančias in-

dividų gyvenimus. Norint, kad savivaldos idėja būtų įgyvendinama, reikia, kad ji apimtų ir privatųjį, ir viešąjį sektorį. Jei taip nėra, jei viešąjį gyvenimą organizuojantys principai iš pažiūros turi mažai ryšio su principais, formuojančiais privatų gyvenimą, tada turime „susvetimėjimą“, anomiją, ir nusistovėjusių valdžios principų išnykimą.

Miltonas Frydmanas (Milton Friedman), savo argumentais gynęs Hajeko kraštutinę liberalistinę poziciją, rašė, jog laisvas žmogus „nepripažįsta jokio nacionalinio tikslo, išskyrus atvejus, kai tai yra konsensusas tikslų, kurių piliečiai siekia pavieniui“. Jei jis rimtai vartoja terminą „konsensusas“, tada, ko gera, jis nori pasakyti, jog tarp piliečių egzistuoja stiprus vertybių homogeniškumas, ir kad šios vertybės suteikia atitinkamą pavidalą įvairioms visuomenės, politikos ir ekonomikos institucijoms. Jei taip yra, tada tikrai yra taip, kad „nacionalinis tikslas“ automatiškai ir organiškai išauga iš pačios visuomeninės santvarkos. kažkas panašaus atsitiko tada, kai liberalus kapitalizmas buvo pačiame jėgų žydėjime, gyvybingas ir pasitikintis savimi. Tačiau ar taip tebėra ir šiandien? Nemanau – lygiai taip pat manau, kad ponui Frydmanui „konsensusas“ reiškia ne daugiau, kaip paprasčiausią savanaudiškų tikslų sankaupą. Tokioje akloje ir atsitiktinėje aritmetikoje suma laisvai išplaukia iš dėmenų, o jos legitimumas yra be galo abejotinas.

Vidinis dvasinis laikų chaosas, kurį tokį galingą padarė paties kapitalizmo varomosios jėgos, nihilizmą padaro lengva pagunda. „Laisva visuomenė“ Hajeko prasme masiškai gimdo „laisvas dvasias“ – neturinčias moralinio pagrindo, bet vis vien varomas pirmųkščių moralinių siekių. Tokie žmonės gali pridaryti pačių iracionaliausių veiksmų. Man susidaro įspūdis, kad slegiamos šiuolaikinio gyvenimo įtampos, ištisos mūsų gyventojų klasės, – o labiausiai už viską – išsilavinusios klasės, – įžengia į tai, ką griežtai klinicine prasme galima pavadinti infantiliškos regresijos stadija. Sulig kiekvienais metais viešasis diskursas tampa vis kvailesnis ir irzlesnis, o žmogiškos emocijos – akivaizdžiai nevaldomos. Kai kurie iš protingiausių mūsų universiteto profesorių šiandien garsiai sako tokius dalykus, dėl kurių, jeigu prieš dvidešimt metų būtų išsakę jų studentai, jie tikrai būtų sulaukę švelnaus ir mandagaus pabarimo.

Reformuojanti dvasia ir konservatyvusis idealas

Ir vis dėlto, nors šiandien liberalaus kapitalizmo situacija atrodo tokia nesaugi, ji tikriausiai dar ilgai išliks, kad ir todėl, jog modernioji era nesugebėjo pasiūlyti jokių įtikinamų alternatyvų. Socializmas, komunizmas ir fašizmas pasirodė esantys arba utopinės iliuzijos, arba niekingos apgavystės. Tad mes dar turėsime laiko – nors tai ir nesitęs amžinai, nes jau nemaža jo išseikvojome. Šiandien mūsų situacija nelabai skiriasi nuo tos, kurią aprašė Herbertas Krolis (Herbert Croly) savo veikale „Amerikietiškojo gyvenimo pažadas“ (1912):

„Mūsų nacionalinio Pažado esmę sudarė... gerėjanti gyventojų ekonominė padėtis, kurią užtikrino demokratinės politinės institucijos ir iš to kylantis moralinio ir visuomeninio gyvenimo gerinimas. Šių daugiopų privalumų turėjo būti pasiekama paprasčiausiu apsišvietusio amerikiečių tautos verslumo išlaisvinimu. ... Amerikietiško Pažado įvykdymas buvo laikomas neišvengiamu, nes jis buvo paremtas žmogaus prigimties savanaudiškumo ir prigimtinio gerumo deriniu. Kita vertus, jeigu mūsų nacionalinio Pažado įvykdymas jau nebegali būti laikomas neišvengiamu, jeigu jis turi būti laikomas ekvivalentišku sąmoningam nacionaliniam tikslui, o nebe neperaldaujama nacionaline lemtimi, tada iš to neišvengiamai išplaukia tai, kad pasitikėjimas, glūdėjęs individo savanaudiškume, tam tikru mastu buvo išduotas. Tada nebegali būti jokios iš anksto numatytos harmonijos tarp laisvo ir gausaus privačių poreikių tenkinimo ir moraliai bei socialiai trokštamų rezultatų siekimo.“

Krolis šiandien beveik niekas neskaito. Jis buvo liberalus reformatorius, siekęs iš esmės konservatoriškų tikslų. Taip pat, kaip ir pusę amžiaus anksčiau Metju Arnoldas (Matthew Arnold), – o jo šiandien irgi beveik neskaito. Nė vienas iš jų nepatektų į tradicines liberalios ar konservatoriškos minties antologijas. Manau, kad tai tik liūdnei patvirtina liberalių ir konservatyvių įsitikinimų bergždumą. Ir man dėl to labai gaila. Nes jeigu tarp mūsų privataus ir viešojo pasaulio dar kada nors, mums gyviems esant, už-

simegms bendras ryšys, – jeigu dorybei lemta atgauti prarastąjį patrauklumą, – tada, manau, jog toks reformų dvasios ir konservatyviojo idealo derinys būtų žūtūtinai trokšamas dalykas.

Aš sąmoningai vartoju žodį „konservatyvus“. Nors nepatenkintieji mūsų civilizacija išreiškia save „išlaisvinimo“ ir „lygybės“ retorika, po šiuo paviršiumi galima aptikti stiprų tvarkos ir stabilumo ilgesį – tik, suprantama, legitimios tvarkos ir legitimaus stabilumo. Šia prasme stiprėjantis skeptiškumas ekonominės plėtros ir technologijos inovacijų atžvilgiu man atrodo pats įtaigiausias. Toks skeptiškumas buvo būdingas konservatyviems liberalaus kapitalizmo kritikams nuo XIX a. pradžios. Šį skeptiškumą sutinkame Kolridžo (Coleridge), Karlailio (Carlyle) ir Niumano (Newmano) veikaluose – jį demonstruoja visi, kurie įsitikino, kad neįmanoma priimti „pažangios“ žmonijos istorijos ar socialinės evoliucijos sampratos. Gal šiandieniniai kitaminčiai ir laiko save itin pažangiais; tačiau šiai kategorijai niekaip negalima priskirti tų, kurie labiau akcentuoja ne „paprastą“ materialinį praturtėjimą, o „gyvenimo kokybę“. Mat pažangos idėja moderniojoje epochoje visada reiškė tai, kad gyvenimo kokybę neišvengiamai pagerins materialinė gerovė. Abejoti tuo reikštų abejoti politine modernybės metafizika ir pradėti ilgą kelią atgalios į ikimodernią politinę filosofiją: Platoną, Aristotelį, Tomą Akvinietį, Hukerį (Hooker), Kalviną ir t. t. Man atrodo, kad ši kelionė yra visai reikalinga. Galbūt čia mes atrasime kai kuriuos elementus, kurių labiausiai reikia dvasiškai nuskurdusiai civilizacijai, kurią sukūrėme ant to, kas kadaise rodėsi esą tvirti buržuaziniai pamatai.

Parengta pagal Irvingo Kristolo straipsnį „Kai dorybė nebetenka patrauklumo. Keletas pamąstymų apie kapitalizmą ir „laisvąją visuomenę“, *Neokonservatyvių tekstų rinktinė, red. Markas Gersonas, Adisono – Veslio leidybos kompanija, 1996.* (Irving Kristol „When virtue loses all her loveliness – some reflections on capitalism and „the free society“, *in The essential neo-conservative reader, ed. By Mark Gerson, Addison – Wesley Publishing company, Inc., 1996*).

Parengė Rūta Tumėnaitė

DEMORALIZUOTA VISUOMENĖ: BRITIŠKA/AMERIKIETIŠKA PATIRTIS

Gertrude Himmelfarb

Sakoma, praeitis yra svetimas kraštas. Tačiau tai nėra nepažįstamas kraštas. Iš tiesų, mes kartais būname priblokšti, kai dabartyje susiduriame su tam tikru praeities aspektu. Nebūtina, kaip Margaret Tečer (Margareth Thatcher), turėti Viktorijos laikų senelę, idant tau būtų priminta apie tos epochos vertybes. Nebūtina net būti anglu: vadinamoji „Viktorijos Amerika“ ne taip labai skyrėsi, bent jau vertybių prasme, nuo „Viktorijos Anglijos“. Viktorijos epochos rudimentai supa mus. Nors anos tikrovės jau nebėra, tačiau prisiminimai likę, lyg amputuota galūnė, tvinkčiojanti blogu oru.

Argi galėtume negalvoti apie dabartinę situaciją, kai skaitome T. Karlailio (Carlyle) „Apie padėtį Anglijoje“, parašytą prieš 150 metų? Kai jo bendraamžiai svarstė „gyvenimo standarto klausimą“ – pesimistai teigė, kad darbininkų gyvenimo lygis ankstyvuju industrializacijos laikotarpiu pablogėjo, optimistai – kad pagerėjo. Karlailis kitaip suformulavo klausimą, sakydamas, kad reiktų svarstyti „padėties Anglijoje“ problemą. Problema, pabrėžė jis, negali būti išspręsta cituojant aritmetinius skaičius apie atlyginimus ir kainas. Svarbu yra žmonių „padėtis“ arba jų „nusiteikimas“: jų įsitikinimai bei jausmai, supratimas apie gėrį ir blogį, požiūriai ir įpročiai, kurie nukreips juos arba „sveiko ramumo, kuklumo bei gerovės“ link, arba – į „piktą bruzdėjimą, nerūpestingumą, džino gėrimą ir nuolatinį griovimą“.

Tiesa, Viktorijos epochos žmonės žinojo „aritmetinius skaičius“ tiek apie žmonių padėtį bei nusiteikimus, tiek apie jų ekonominę padėtį. Ši „moralinė statistika“ arba „socialinė statistika“, kaip jie ją vadino, nagrinėjo nusikalsta-

mumą, neraštingumą, girtuokliavimą, skurdo lygį, valkavimą. Jei jie neturėjo duomenų apie narkotikus, skyrybas, paauglių savižudybes, kaip kad mes šiandien turime, tai tik todėl, kad šios problemos buvo nereikšmingos ir todėl nebuvo priskiriamos „socialinėms problemoms“.

Šiame istoriniame kontekste galime aptarti ir mūsų padėtį. Būtent lyginimas su Viktorijos epocha verčia dar labiau susirūpinti. Dabartinė moralinė statistika daug labiau neramina, negu pateiktoji prieš šimtą metų. Ten, kur Viktorijos epochos žmonės džiaugėsi, stebėdami žymų moralinės ir socialinės padėties pagerėjimą, mes susiduriame su ryškiu nuosmukiu.

„Moralinė statistika“: vaikų gimimas ne santuokoje

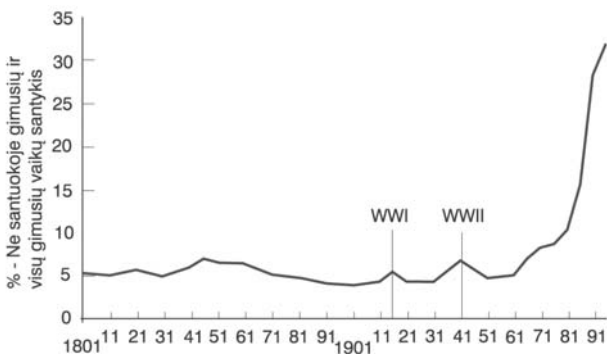
XIX a. Anglijoje vaikų, gimusių ne santuokoje, padaugėjo nuo 5 nuošimčių amžiaus pradžioje iki 7 nuošimčių 1845 m. Vėliau jų nuolat mažėjo ir amžiaus pabaigoje buvo 4 nuošimčiai. Rytiniame Londone – vargingiausioje miesto dalyje – skaičiai dar įspūdingesni, nes ten ne santuokoje gimusių vaikų nuolat buvo mažiau už vidurkį: 4,5 nuošimčiai amžiaus viduryje ir 3 – pabaigoje. Tokie skaičiai iki pat 1960 m. išliko mažai pakitę (išskyrus laikiną padidėjimą abiejų pasaulinių karų metu) ir sudarė 5 nuošimčius. Vėliau vaikų, gimusių ne santuokoje, pradėjo sparčiai daugėti: 1970 m. jų buvo 8 nuošimčiai, 1980 m. – 12, 1992 m. – net 32 nuošimčiai. 1981 m. tikimybė, kad ištekęs moteris turės vaiką, buvo per pusę mažesnė nei 1901 m., bet trigubai didesnė, kad vaiką turės netekęs moteris (žr. 1 pav.).

Jungtinėse Valstijose šie skaičiai ne mažiau dramatiški. Pradedant 3 nuošimčiais 1920 m. (tuomet šalyje pradėti statistiniai tyrimai), ne santuokoje gimusių vaikų padaugėjo iki 5 nuošimčių 1960 m., o po to jau sparčiai daugėjo: 1970 m. – 11 nuošimčių, 1980 m. – 18, 1991 m. – 30 nuošimčių (žr. 2 pav.).

Jungtinės Valstijos tarp industrinių valstybių taip pat pirmąją pagal paauglių, gimdžiusių ne santuokoje, skaičių. Šis skaičius nuo 1960 m. iki 1991 m. patrigubėjo. 1990 m. viena paauglė iš dešimties pastojo, pusė jų gim-

1 pav.

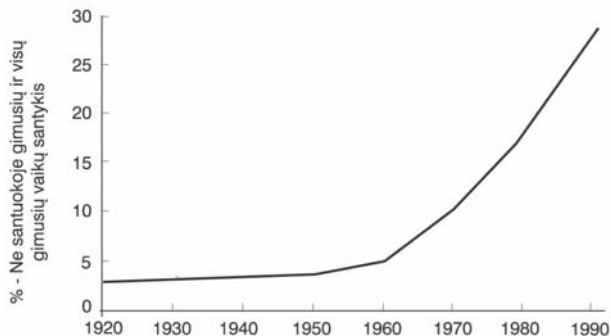
Vaikų auginimas ne santuokoje Anglijoje ir Velse 1801–1992 m.

Šaltinis: 1800–1840 m.: *Nesantuokybė ir jos lyginamoji istorija*, red. Peter Laslett, Cambridge: Mass., 1980; 1841–1992: *Jungtinės Karalystės gyventojų surašymo ir tyrimų tarnyba*

2 pav.

Vaikų auginimas ne santuokoje Jungtinėse Amerikos Valstijose 1920–1991 m.

Šaltinis: 1920–1930 m.: *JAV gyventojų surašymo departamentas, JAV demografinė statistika, 1940*; 1940–1991 m.: *JAV sveikatos reikalų departamentas, Nacionalinis sveikatos statistikos centras*

dė, o kita pusė – darė abortus. Anglija pagal šiuos skaičius yra antra po JAV. Abiejose šalyse paaugliai yra nepalyginamai „seksualiai aktyvesni“, negu bet kada anksčiau ir pradeda lytinį gyvenimą daug anksčiau. 1970 m. penki nuošimčiai penkiolikmečių JAV merginų turėjo seksualinių santykių, o 1988 m. – jau 25 nuošimčiai.

„Moralinė statistika“: nusikaltimai

Viešosios nuomonės tyrimų rezultatai rodo, kad tiek Anglijoje, tiek JAV nusikalstamumas yra pagrindinis žmonių rūpestis. Istoriniai pavyzdžiai vėlgi dramatiški ir kelia nerimą. Nuo 1857 m. iki 1901 m. Anglijoje kriminalinių nusikaltimų (rimtų nusikaltimų, neįskaičiuojant paprasčiausių užpuolimų, girtuokliavimo, valkatavimo ir pan.) sumažėjo nuo 480 (šimtui tūkstančių gyventojų) iki 250; taigi per keturis dešimtmečius sumažėjo beveik per pusę. Absoliutūs skaičiai dar iškalbingesni: nors gyventojų padaugėjo nuo 19 iki 33 milijonų, rimtų nusikaltimų sumažėjo nuo 92 tūkstančių iki 81 tūkstančio. Dar daugiau – 1857-ieji nebuvo kulminacijos metai, paprasčiausiai tuomet pradėta daryti patikimus statistinius tyrimus. Remiantis ankstesniais statistiniais duomenimis, galima daryti prielaidą, kad nusikalstamumo mažėjimas prasidėjo apie 1840-uosius metus – tuo pačiu metu, kai pradėjo mažėti ir vaikų, gimusių ne santuokoje. Taip pat įdomu, kad tiek nusikalstamumo, tiek ne santuokoje gimusių vaikų amžiaus viduryje buvo mažiau didžiuosiuose miestuose, palyginti su kitomis šalies vietomis.

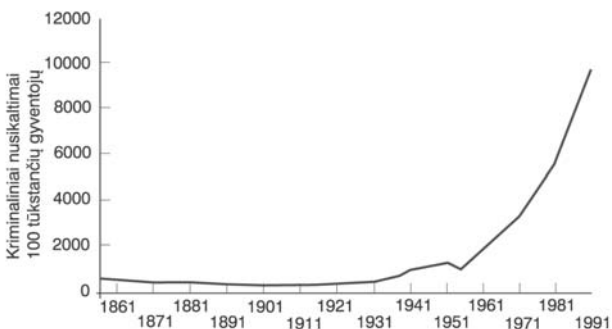
Žymus nusikalstamumo mažėjimas Anglijoje dažnai aiškinamas policijos atsiradimu. Nors tai neabejotinai turėjo įtakos atgrasant nuo nusikaltimų, tačiau tai taip pat pagerino nusikaltimų registraciją bei nusikaltėlių suėmimą. Vienas kriminologas, analizavęs šią statistiką, padarė išvadą, kad vien tik atgrasymas negali būti nusikaltimų sumažėjimo priežastis, paaiškinimo reikia ieškoti „apibendrinimuose dėl „civilizuojančio“ religijos, švietimo ir pasikeitusios aplinkos poveikio“.

Žemas nusikalstamumo lygis išliko beveik iki I pasaulinio karo, kai jis nežymiai išaugo. Nusikalstamumas sumažėjo karo metu ir pradėjo augti antrojo dešimtmečio viduryje: 400 nusikaltimų šimtui tūkstančių gyventojų 1931 m. ir 900 nusikaltimų – 1941 m. II pasaulinio karo metais, skirtingai nei I pasaulinio karo, nusikalstamumas išaugo. Didžiausias šuolis įvyko šeštojo dešimtmečio viduryje, kai nuo 1 000 nusikaltimų 1955 m. jų skaičius 1961 m. išaugo iki 1 750, 1971 m. – iki 3 400, 1981 m. – iki 5 600, o 1991 m. pasiekė sukrečiantį 10 tūkstančių nusikaltimų

100 tūkstančių gyventojų skaičių (žr. 3 pav.). (Šio šuolio išvakarėse, 1955 m., antropologas Dž. Goreris (Geoffrey Gorer) atkreipė dėmesį į ypač aukštą Anglijos kultūros lygį, „kur futbolo stadionuose vyrauja tokia pat tvarka, kaip ir bažnyčios susirinkimuose“. Po keleto metų futbolas liūdnai pagarsėjo kaip riaušių ir chaoso vieta).

3 pav.

Nusikalstamumas Anglijoje ir Velse (1857–1991 m.)

Šaltinis: 1857–1980 m. B. R. Mitchell *Britų istorinė statistika*, Cambridge, Anglija, 1988 m.; 1981–1991 m.: *Vidaus reikalų ministerijos Kriminalinė statistika*

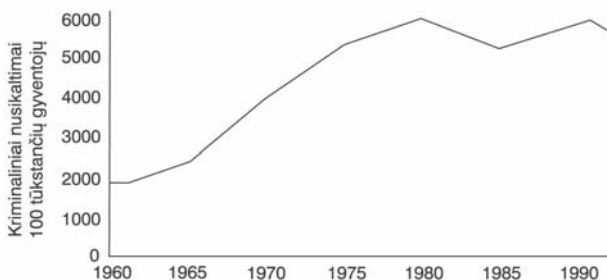
JAV neturi XIX a. visos šalies nusikalstamumo rodiklių ir teturi dalinius (žmogžudysčių) XX a. pradžios duomenis. Vietinė statistika leidžia daryti prielaidą, kad kaip ir Anglijoje, nusikalstamumo mažėjimas prasidėjo antrojoje XIX a. pusėje ir tęsėsi iki XX a. pradžios.

Nacionalinė nusikalstamumo statistika atsirado tik 1960 m., ir tuomet nusikaltimų skaičius siekė 1 900 šimtui tūkstančių gyventojų. Per dešimtmetį šis skaičius padvigubėjo, o iki 1980 m. – patrigubėjo. 1992 m. – siekė 5 700. Pagal Teisingumo departamento skaičiavimus, aštuoni amerikiečiai iš dešimties bent kartą gyvenime yra tapę rimto nusikaltimo aukomis (žr. 4 pav.).

Žmogžudysčių statistika atsirado XX a. pradžioje, kai 100 tūkstančių gyventojų teko 1,2 žmogžudystės. Šis skaičius neregėtai išaugo *prohibicijos* (alkoholio draudimo – red. past.) metais ir pasiekė 9,7 (pagal kitus duomenis – 6,5) 1933 m., kai prohibicija buvo atšaukta. Penktajame dešimtmetyje žmogžudysčių sumažėjo iki 5, bet šeštajame dešimtmetyje jų vėl pradėjo sparčiai daugėti.

4 pav.

Nusikalstamumas JAV 1960–1992 m.

Šaltinis: JAV Teisingumo departamentas, Federalinis tyrimų biuras

Kriminologai sukūrė naują terminą – „kriminogeninis“, kuriuo apibūdina nusikalstamumo reiškinį: miestas iš esmės tapo kriminogenine bendruomene, vieta, kurioje plėšrius nusikaltėlius ugdančios socialinės jėgos yra gausesnės ir stipresnės nei tos, kurios ugdo dorus piliečius. Pagrindinė problema, kad vaikai auga paauglių bei suaugusiųjų, kurie patys yra delinkventai (linkę nusikalsti, pažeisti vyraujančias normas – red. past.), arba nusikaltėliai, apsuptyje. Geriausiu atveju šie paaugliai ir suaugusieji deformuoja jaunuolių charakterį ir gyvenimą, blogiausiu – jie piktnaudžiauja jais, išnaudodami savo kriminalinėms paskatoms įgyvendinti.

Dar daugiau moralinės statistikos

Esama drąsių sielų žmonių, nepataisomų optimistų, kurie stengiasi interpretuoti statistinius duomenis pačia palankiausia linkme. Tačiau faktas, kad nusikalstamumo lygis JAV šiek tiek nukrito, palyginti su jo viršūne 1980 m., mažai paguodžia, turint omeny, jog žiaurių nusikaltimų tuo pačiu metu padaugėjo ir ypač – tarp paauglių bei merginų. Taip pat nepatenkina skyrybų skaičiaus mažėjimas paskutiniajame dešimtmetyje, – juk jis per ankstesnius du dešimtmečius buvo padvigubėjęs. Nedžiugina ir tai, kad vis daugiau tėvų gyvena nesusituokę (šis skaičius JAV nuo 1970 m. išaugo šešis kartus); kad vis daugiau vaikų gimsta ne santuokoje ir gyvena su vienu tėvu. (1970 m. vienas

tėvas buvo vienoje iš dešimties šeimų, 1990 m. tokių šeimų jau buvo trys iš dešimties).

Nenuramina ir tai, kad du trečdaliai socialinės paramos gavėjų po dvejų metų jau nebesinaudoja ta parama, bet pusei jų greitai vėl tos paramos prireikia, o ketvirtis parama naudojasi daugiau nei aštuonerius metus. Džiugesio nekelia ir tai, kad išsiskyrusios motinos po vidutiniškai penkerių metų jau apsieina be paramos, jei netekėjusios motinos naudojasi ja daugiau nei devynerius metus, o netekėjusios motinos, kurios pagimdė vaikus būdamos nepilnametės, naudojasi parama dešimt ir daugiau metų.

Naujas deviacijos (moralinio nukrypimo, nenormalumo) apibrėžimas

Anglų sociologė Kristi Deivis (Christie Davies) apibrėžė „U kreivės moralinio nukrypimo modelį“, kuris būdingas tiek Britanijai, tiek Jungtinėms Valstijoms. Ši kreivė rodo nusikalstamumo, smurto, vaikų gimdymo ne santuokoje ir alkoholizmo mažėjimą antroje XIX a. pusėje ir ryškų šuolį XX a. pabaigoje. Iš tikrųjų ši kreivė yra labiau asimetriška. Tikslesnį vaizdą nusakytų J kreivė, kadangi moralinio nuokrypio lygis XIX a. buvo žymiai mažesnis nei šiaudien – XIX a. viduryje ne santuokoje gimusių vaikų Anglijoje buvo septyni nuošimčiai, o XX a. pabaigoje – net 32 nuošimčiai; nusikaltimų šimtui tūkstančių gyventojų tuomet buvo 500, o dabar – net 10 tūkstančių.

Senatorius Moynihan (Moynihan) straipsnyje „Kai nuleidžiama moralės kartelė“ nagrinėjo nukrypimo, deviacijos sąvoką. Kas anksčiau buvo laikoma nemoralium elgesiu, dabar jau manoma tokiu nebesant; kas anksčiau buvo nenormalu, dabar tapo norma. Teigiama, kad nenormalumo slenkstis aukštėja: anksčiau nukrypusiu vadinamas elgesys dabar toleruojamas ir pateisinamas. Skyrybos ir vaikų gimimas ne santuokoje, kitados pranašavęs šeimos žlugimą, dabar vertinamas daug atlaidžiau: neteisėtas vaikų gimimas (illegitimacy) dabar vadinamas „vaikų auginimu ne santuokoje“, o išsiskyrusios bei netekėjusios moterys, auginančios vaikus, suplaktos į „vieno gimdytojo šeimos“ kategoriją.

1929 m. Šv. Valentino dieną Čikagoje vykusios žudynės, kai keturi gangsteriai nužudė kitus septynis, sukrėtė tautą ir tapo enciklopedijų bei istorijos vadovėlių legenda; kaip pastebi Džeimsas K. Vilsonas (James Q. Wilson), šiandien Los Andžele tiek žmonių yra nužudoma kiekvieną savaitgalį.

Čarlzas Krauthameris (Charles Krauthammer) esė „Kai išplečiamos moralinio nukrypimo ribos“ pateikė papildomą nukrypimo sampratą. Nukrypimui tampant norma, norma tampa nukrypimu. Amžiais normalia ir moralia laikyta šeima dabar laikoma patologine, už garbingumo fasado slepianti naują „prigimtinę nuodėmę“, vaikų prievartą. Pranešimai apie vaikų prievartą dažnai būna perdėti, jų atsiradimą (gerokai vėliau po tariamų įvykių) neretai paskatina psichologai ir socialiniai darbuotojai.

Bendras nukrypimo kaitaliojimo rezultatas yra tai, kad reiškiniai, kuriuos anksčiau manyta esant nenormaliais ir neteisėtais, yra pateisinami ir įteisinami, ir priešingai – reiškiniai, anksčiau laikyti normaliais ir gerbtiniais, dabar diskredituojami ir niekinami. Šis procesas įgijo itin didelį pagreitį. Galima būtų pagalvoti, kad požiūriai bei vertybės atsilieka nuo tikrovės, kad žmonės tik žodžiais pritaria moralės principams, su kuriais jie užaugo. 1960-ųjų „seksualinė revoliucija“, kaip ji buvo tiksliai įvardinta, stebina savo revoliucingumu – tiek idėjine, tiek gyvenimiška plotme. 1965 m. 69 nuošimčiai Amerikos moterų ir 65 nuošimčiai Amerikos vyrų iki 30-ties metų teigė, kad ikivedybinis seksas visada arba beveik visada yra nepateisinamas; 1972-aisiais taip galvojo jau tik 24 nuošimčiai moterų ir 21 nuošimtis vyrų. Taigi kalba, supratimas ir socialinė politika veikia kartu kuriant naują nuokrypio, nemoralumo apibrėžimą.

Priežasčių suvokimas

Labai ilgai visuomenės kritikai bei politikai nesugebėjo įvertinti mūsų moralinės padėties, nepaisant kad statistinių duomenų buvo daug. Jie kritikavo pačią statistiką. Skaičiai apie nusikaltimus rodo, pasak jų, ne paties nusikalstamumo, bet pranešimų apie nusikalstamumą augimą; arba, teigė jie, augimas yra laikinas nukrypimas nuo normos; arba – nusikalstamumas yra skurdo, nedarbo ir

rasizmo pasekmė, kurią galima įveikti dosnesne socialinės paramos sistema, teisingesniu turto paskirstymu ar agresyvesne kova prieš diskriminaciją.

Šie paaiškinimai turi šiek tiek pagrindo. Esama ryšio tarp ekonominio nuosmukio, skurdo ir nusikalstamumo, bet jis yra atsitiktinis, ne pastovus. 1890-ųjų metų Anglijoje, baisaus nedarbo metais, nusikalstamumas sumažėjo. Atvirkštinis nusikalstamumo bei skurdo santykis XIX a. pabaigoje, kaip teigiama viename tyrime, leidžia manyti, kad skurdo sąlygotas nusikalstamumas užleido kelią gerove grįžtam nusikalstamumui.

Ne mažiau klaidinga nusikalstamumą ir nedarbą sieti XX amžiuje. Kaip pažymima Anglijos Vidaus reikalų ministerijos biuletenyje, nusikaltimų duomenis lygiai taip pat sėkmingai galima sieti su kitų sričių duomenimis. „Išties, alkoholio, ledų suvartojimas, automobilių skaičius labai koreliuoja su nusikalstamumo augimu 1950–1980“.

Lygiai taip pat pilnų šeimų mažėjimas neturėtų būti aiškinamas pastarųjų metų ekonominiu nuosmukiu. 1980 m. Anglijoje vaikų, gimusių ne santuokoje, skaičius išaugo tose vietose, kur įdarbinimo situacija pagerėjo, o ne ten, kur ji pablogėjo.

Dabar kartais stebime ryšį tarp nedarbo ir nusikalstamumo, bet galima įrodyti, kad ne tiek nedarbas yra nusikalstamumo priežastis. Tokia priežastis yra vyraujanti kultūra, kuri naikina motyvaciją darbui, nusikalstamumą padarydama normalesniu, natūralesniu ir labiau pageidautinu elgesiu nei darbas.

Taip pat negalima sieti vaikų gimimo ne santuokoje ir skurdo. Nors šiandien mes tai stebime, šis ryšys nėra priežastinis; lygiai taip pat, kad nusikalstamumas tapo skurdo kultūros dalimi, kaip ir vieno tėvo šeima.

Moralės kalba

Šiuos faktus buvo sunku pripažinti, kadangi jie laužė vyraujančias moralines nuostatas, pagal kurias moralinė pažanga yra šalutinis materialinės pažangos produktas. Sunku suvokti, kad šiame visiems pasiekiamo, privalomo švietimo amžiuje gali iškilti ne imigrantų, bet čia gimusių amerikiečių neraštingumo problema; arba – vaikų gimi-

mo ne santuokoje problema, kai seksualinis švietimas, gimstamumo kontrolė ir abortai yra lengvai prieinami. Dar svarbiau yra tai, kad pradedama įtariai žiūrėti į pačią moralės idėją. Moralės principai, sprendimai geriausiu atveju suvokiami kaip intelektualiniai trikdžiai, blogiausiu – neoliberalaus ir represinio nusiteikimo liudijimas.

Nenoras kalbėti moralės kalba būtent ir skiria mus nuo Viktorijos epochos žmonių. Mes jaučiamės nepatogiai, jei mums prireikia priimti moralinius sprendimus. Jaučiamės nepatogiai ne tik todėl, kad manome neturį teisės daryti tokius sprendimus bei primesti juos kitiems, bet ir todėl, kad nesame įsitikinę dėl pačių sprendimų, principų teisingumo. Mes esame nuolat prašomi nebūti kategoriški, būti apdairūs darydami galutinius sprendimus labiau negu priimdami kito nuomonę, įsisąmoninti, kad esam eurocentriški ar kultūriškai motyvuoti. *Chacun a son gout*, sakome apie moralę, lyg apie skonį; ir iš tiesų, moralė tapo skonio dalykas.

Valstybės pareigūnai vengia žodžio „amoralu“, nebent jei jie būna apkaltinti rasizmu, seksizmu ar elitizmu. Prezidento kabineto nariai, paklausti, ar moralu auginti vaikus ne santuokoje, nebuvo linkę kalbėti. Kiek atviresnis buvo vyriausiasis chirurgas, atsakęs: „Ne, kiekvienas turi skirtingus moralės standartus... Jūs negalite primesti savųjų standartų kitiems“.

Tačiau šios moralinės nesėkmės yra apimti ne tik politiniai lyderiai. Ją patiria daugiau ar mažiau kiekvienas. Tai gali paliudyti kiek netikėtas šaltinis – kairiųjų pažiūrų britų literatūros kritikas Ričardas Hogartas (Richard Hogart), nesižavintis Viktorijos laikų vertybėmis. Tradicines vertybes propaguojančios knygos kritinėje analizėje Hogartas aprašė savo gimtąjį miestą:

„Leeds'o dirbančiųjų kvartale, Hunslete, kuriame aš užaugau, senoliai vis dar dalina gyvenimo kelrodžius – moralines taisykles, kurių jie išmoko sekmadieninėje parapijos mokykloje. Tačiau šiandien jie visad baigia žodžiais: „Bet tai, žinoma, tėra mano nuomonė“. Tai yra XX a. pabaigos apsidraudimo frazė, pripažinimas, kad laikai keičiasi reliatyvėjimo linkme. Tėvų valdžia daugelyje namų yra prarasta. Dauguma vaikų vadovaujasi džiunglių pasaulio taisyklėmis“.

Demoralizuojanti socialinė politika

Viktorijos Anglijoje moraliniai principai bei sprendimai buvo tiek viešojo, tiek privataus diskurso dalimi; tiek viešosios politikos, tiek asmeninio gyvenimo dalimi. Moraliniai principai bei sprendimai buvo ne tik giliai įsišakniję tradicijoje; jie taip pat glūdėjo dviejose stipriose Viktorijos epochos mintijimo srovėse: viena vertus – utilitarizme, kita vertus – evangelikų ir metodistų mąstyme. Šios srovės nebuvo filosofiskai suderinamos, tačiau praktiškai papildė ir stiprino viena kitą: bentamiška malonumo ir skausmo, nusikaltimo ir bausmės kalkuliacija buvo sekuliarus evangelizmo ir metodizmo dorybių bei ydų atitikmuo.

Ši sekuliarus ir religinio etoso sąjunga apibrėžė tokią socialinę politiką, kurioje paramos neturtingiesiems ar apskritai filantropijos priemonės turėjo būti pateisinamos kaip keliančios tiek nepasiturinčiųjų moralę, tiek jų materialinę gerovę.

Pastaraisiais dešimtmečiais mes visiškai atmetėm bet kokį moralinį išskaičiavimą ir tokiu būdu nuosekliai atsiejome paramą nuo moralinių sankcijų ir paskatinimų. Tai iš dalies atspindi teoriją, kad visuomenė yra atsakinga už visas socialines problemas ir todėl prisiima uždavinį jas spręsti; iš dalies – vyraujančią reliatyvizmo dvasią, kuri padaro neįmanomu kokį nors moralinį vertinimą ar neleidžia kelti kokių nors moralinių reikalavimų paramos gavėjui. Šiandien mes stebime tokios moralinio neutralumo politikos pasekmes.

Demoralizavę socialinę politiką – atriboję ją nuo bet kokių moralinių kriterijų, reikalavimų, net lūkesčių – mes demoralizavome tiek individus, gaunančius pašalpą, tiek visą visuomenę. Mūsų paramos sistema duoda priešingus rezultatus ne tik todėl, kad paaštrina paramos problemą, kad sukuria daugiau paskatų patekti į sistemą ir likti joje, nei jos vengti, o patekus – ištrūkti. Šioji sistema taip pat gilina kitas – rimtesnes socialines problemas, todėl chroniška priklausomybė tapo integralia platesnio reiškinio – socialinės patologijos – dalimi.

Papildoma „Saugių pajamų programa“ yra kaip tik toks pavyzdys. Įsteigta 1972 m., siekiant suteikti minimalias pajamas neregiam, pagyvenusiems bei neįgaliems neturtėliams, vėliau programa buvo išplėsta, įtraukiant nar-

komanus ir alkoholikus, kadangi teisiniuose aktuose „pikt-naudžiaujantieji medžiagomis“ buvo įvardinti kaip „neįgalieji“ ir todėl gali pretenduoti į viešąją paramą. Apart šių „neįgalumų“ (Viktorijos epochos žmonės tai būtų pavadinę ydomis) skatinimo, neatsikratantys jų narkomanai bei alkoholikai dar ir apdovanojami, o bandantys kovoti su savo priklausomybe yra baudžiami (mažinant jiems skirtus fondus). Tai prieštarauja principui „kuo mažiau turinčiųjų teisę“, kuris buvo Viktorijos epochos socialinės politikos ašis: principas, kad priklausomo vargšo padėtis būtų kuo mažiau trokštama nei nepriklausomo vargšo. Galime tvirtinti, kad dabar veikia kiti – „moralinio tinkamumo“ principai: paramos gavėjas yra patrauklesnėje, visuomenės labiau vertinamoje padėtyje, negu save aprūpinantis asmuo.

Dauguma intelektualų, visuomenės kritikų ir politikų labai ilgai nenorėjo pripažinti nemalonių faktų apie nusikaltimus, vaikų gimimą ne santuokoje, todėl jiems taip pat sunku pripažinti, kad šie faktai yra priklausomi nuo vertybių, kad socialinė patologija yra priklausoma nuo moralės patologijos, o socialinė politika yra priklausoma nuo moralės principų.

Visuomenės elito aukos

Moralinė takoskyra tapo ir socialine klasių takoskyra. Vadinamoji „naujoji klasė“ faktiškai nėra nauja; šiandien ji įsitvirtino žiniasklaidoje, akademinėje sferoje, valdžios sluoksniuose. Juodindama „buržuazines vertybes“ ir „puritonišką etiką“, naujoji klasė įteisino žemiausiojo visuomenės sluoksnio vertybes ir paskelbė esant neteisėtas darbininkijos vis dar išpažįstamas buržuazines vertybes, puritonišką etiką ir kitas kilnias idėjas.

Mairon Manjė (Myron Magnet) savo puikioje knygoje analizavo šią dvigubą revoliuciją, kuri implikavo keistą „turinčiųjų“ ir „neturinčiųjų“ aljansą. Pirmoji revoliucija buvo socialinė, ir jos tikslas buvo išvaduoti neturtinguosius iš politinės, ekonominės ir rasinės priespaudos. Antroji revoliucija buvo kultūrinė, ir šioje revoliucijoje „turintieji“ išsivadavo iš moralinių buržuazinių vertybių saitų. Pirmoji revoliucija sukūrė Didžiosios visuomenės socialinės ge-

rovės programos, kurios skatino likti gyventi skurde. Antroji revoliucija paniekino tą elgesį ir nuostatas, kurios tradiciškai skatino ekonominį augimą – „buvo atsiribota nuo atpildo, nuosaikumo, taupumo, atkaklaus darbštumo ir visų kitų pasenusiai skambančių buržuazinių vertybių“. Šios dvi revoliucijos turėjo nenumatytą poveikį: jos įklampino neturtinguosius skurdo liūne.

Žemiausioji klasė yra ne tik jos pačios kultūros – „skurdo kultūros“ – auka. Ji taip pat yra ir visuomenės elito kultūros auka. Prasižengimai, kuriuos gali sau leisti baltodis paauglys be žalos sau, gali būti fatališki juodaodžiui paaugliui. Lygiai taip pat vaiko, kurį augina vieniša pasiturinti išsilavinusi motina, padėtis yra visai kitokia nei vaiko, kurio motina naudojasi socialine parama. Kultūros poveikis akivaizdus visuose lygiuose. Laikas parodė, kad žemiausiame baltųjų sluoksnyje vyrauja tokia pati patologija, kaip ir juodųjų. Ir ne tik žemiausiame sluoksnyje, bet ir visuomenės elite: turtingųjų gyvenamuose priemiesčiuose pastebimi tie patys patologijos simptomai: paauglių alkoholizmas, narkomanija, nusikalstamumas, vaikų gimdymas ne santuokoje.

Šiandien ši „išlaisvinta“, antiburžuazinė etika nebeatrodo tokia jau išlaisvinanti. Socialinė tikrovė tapo tokia baisi, kad galiausiai leidžia kalbėti apie „šeimos vertybių“ poreikį.

Anapus ekonominių paskatų

Konservatorių atsakas į socialines problemas šiandien nėra adekvatus. Neužtenka pasakyti, kad jei tik nevykusios socialinės paramos politikos bus atsisakyta ir pasinaudota laisvos rinkos ištekliais, ekonomikos augimas ir paskatos nutrauks priklausomybės ciklą ir sukurs tvirtas šeimas. Šiame požiūryje yra tiesos, bet ne visa tiesa, todėl, kad nuvertinamos moralinės ir kultūrinės problemos dimensijos. Britanijoje, kaip ir Amerikoje, vis daugiau konservatorių grįžta prie senos Berko (Burke) tradicijos, kuri vertina materialinius laisvos rinkos ekonomikos pranašumus, tačiau kartu pripažįsta, kad tokia ekonomika automatiškai nesukuria jų vertinamų moralinių bei socialinių vertybių – ir netgi gali jas sunaikinti.

Siekdami įtvirtinti moralines vertybes, konservatoriai visad žvelgė į asmenis, šeimas, bažnyčias, bendruomenes ir kitas laisvanoriškas asociacijas, kurias Tokvilis laikė Amerikos visuomenės stebuklu. Šiandien jie dar labiau turi tai daryti, nes dominuojanti kultūra, vakar dienos „kontrkultūra“, tampa vis labiau netinkama. Jie remia mokyklos pasirinkimą, leidžiantį vaikus siųsti į jiems patinkančią mokyklą; arba jie samdo privačius sargybinius, kurie saugo jūsų vietos bendruomenę; arba jie kuria tėvų asociacijas, kurios pagelbėtų tėvų neturintiems vaikams. Jie stengiasi, kad pilietinė visuomenė padarytų tai, ko negali valstybė, arba – kur kas dažniau – siekia atstatyti valstybės padarytą blogį.

Tačiau čia konservatoriai patenka į spąstus, nes vandančiosios kultūros vertybes sankcionavo ir valstybė. Tai atsispindi oficialioje retorikoje („vaikų auginimas ne santuokoje“, „alternatyvus gyvenimo būdas“), privalomame seksualiniame instruktaže ir prezervatyvų dalijime bei maldos uždraudime mokyklose, etc. Pastangos grįžti prie konservatyvių bendruomenės ir laisvanoriškų iniciatyvų gali būti per silpnos atsilaikyti prieš persmelkiančią valstybės remiamą vertybių sistemą.

Asmenys, šeimos, bažnyčios ir bendruomenės negali veikti izoliuotai, negali ilgai palaikyti vertybių, kurios skiriasi nuo įteisintų valstybės bei populiariamų kultūroje. Reikia nežmoniškai daug valios bei intelekto pastangų nuspręsti, kad kažkas yra nemoralu, ir vadovautis savo įsitikinimu, kai įstatymas teigia, jog tai yra teisėta, o kultūra – jog tai yra priimtina. Dar daugiau pastangų reikia tėvams, siekiant šias nuostatas įdiegti vaikams, kai mokyklos pareigūnai tas nuostatas pažeidžia ir pateisina nuostatas pažeidžiantį elgesį. Vertybėms, netgi tradicinėms, reikia legitimacijos. Mažiausia, ko reikėtų, tai, kad jos bent nebūtų neteisėtos. Sekuliarioje visuomenėje legitimacija ar nelegitimacija dominuoja kultūroje, valdžioje ir teismuose.

Naudojimasis ir piktnaudžiavimas istorija

Vienas iš veiksmingiausių ginklų kovojant su kontrkultūra yra istorija – prisiminimas ne tik apie laikus prieš kontrkultūrą, bet ir jos pačios evoliuciją.

1968 m. anglų scenaristas ir Parlamento narys A. P. Herbertas (A. P. Herbert) turėjo malonumo stebėti pjėsę, kurią jis parėmė, prisidėdamas prie cenzūros scenoje panaikinimo. Tępdamas dvejiems metams jis skundėsi, kad tai, kas prasidėjo kaip „vertinga kova už protinę laisvę garbingiems rašytojams“, baigėsi „teise rodyti kopuliaciją atvirai, viešoje scenoje“. Panašiu metu žymiausias Amerikos civilinės teisės specialistas Morisas Ernstas (Morris Ernst) buvo priverstas protestuoti, įrodinėjant, kad jis ketino užtikrinti Džoiso (Joyce) „Ulyso“ publikavimą, o ne viešą sodomijos aktą.

Pastaraisiais dešimtmečiais kultūrinio ir seksualinio išsilaisvinimo judėjimai tiek Britanijoje, tiek Amerikoje pažengė daug toliau savo pirminių tikslų. Tačiau tik nedaugelis gali pasipriešinti inercijai ar prisiminti pradinis principus. Kiaurai reliatyvistiniame mūsų amžiuje bet koks vertybės teigimas – bet kokia perskyra tarp „Ulyso“ publikacijos ir viešo sodomijos akto, manoma, yra arbitrarinis ir autoritarinis.

Šioje situacijoje istorija gali būti pamokanti, primindama apie nesenus laikus, kuomet visos visuomenės, tiek liberaliosios, tiek konservatyviosios, teigė vertybes, kurios labai skiriasi nuo mūsų.

Viktorijos laikų pamokos

Pagrindinis dalykas, kurio Viktorijos epochos žmonės gali pamokyti – tai vertybės, arba, kaip jie sakytų, dorybės, teiktinos tiek viešajame, tiek privačiam gyvenime. Viktorijos laikų žmonės buvo moralistai. Pastaraisiais dešimtmečiais šis terminas tapo beveik pajuokos objektu. Tačiau mąstydami apie mūsų visuomenę, turėtume būti pasirengę palankiau vertinti Viktorijos epochos žmonių moralizmą – puritonišką darbo etiką, taupumą, nuosakumą, švarą; garbingumo idėją, kuri buvo labai svarbi tiek darbininkijai, tiek viduriniajai klasei; pagarbą namų židiniui; stigimą, kuria buvo paženklinėti sveiki vargšai, kaip atgrasančią nepriklausomus darbininkus; filantropijos dvasią, pagal kurią donorų moraline pareiga tapo labdariniai veiksmai skirti ne tik pinigais, bet ir savo laiką bei pastangas, o gavėjams jausti pareigą pagerinti savo padėtį.

Dabartinė perspektyva

Du reikšmingi socialinės patologijos ženklai, t. y. nusikalstamumas ir vaikų gimimas ne santuokoje, rodo ne tik mūsų ir Viktorijos epochos skirtumą, tačiau taip pat, o tai žymiai svarbiau – ilgą Viktorijos laikų etoso tąsą. Vaikų gimimo ne santuokoje lygis laikėsi keturių–penkių nuošimčių ribose (tiek Britanijoje, tiek JAV) net iki 1960 m. Reiktų atkreipti dėmesį, kad šis laikas apima du pasaulinius karus, pačią rimčiausią šių laikų depresiją, žiaurius nacizmo ir komunizmo potyrius, vartotojiškos ekonomikos, kuri konkuruoja su pramonės revoliucija tiek savo morale, tiek materialiomis pasekmėmis, augimą; nuolatinį kaimo gyventojų skaičiaus mažėjimą, precedento neturintį visuotinio švietimo ir popkultūros išplitimą, etc. Tai gi galima sakyti, kad Viktorijos laikų vertybės išgyveno ne tik industrializacijos ir urbanizacijos, bet ir labiausiai žlugdančių patyrimų laikus.

Visuomenės etosas

Ši istorinė perspektyva yra naudinga ir tuo, kad primena apie mūsų pasiekimus ir praradimus – ryškius materialinių gėrybių, politinės laisvės, socialinio mobilumo, rasinės ir seksualinės lygybės pasiekimus – ir ne mažiau ryškius moralinės gerovės praradimus. Kai kurie sako, kad viskas turi savo antrąją pusę, kad mūsų praradimai yra kaina už pasiekimus. Šiuo požiūriu liberali demokratija, kapitalizmas, pilnatvė ir modernizmas savyje talpina juos naikinančius prieštaravimus. Ekonominį ir socialinį progresą skatinančios savybės – individualumas, drąsa, kūrybos ir inovacijų dvasia – esą žlugdo papročius ir moralę, tradiciją ir autoritetus. Girdime žymiojo Komunistų manifestą aida:

„Kai tik buržuazija paima viršų, padaro galą feodaliniams, patriarchaliniams, idiliškiems santykiams. Ji negailėstingai sudrasko į skutus įvairiaspalvius feodalinius ryšius, kurie siejo žmogų su „viršesniu iš prigimties“, ir nepaliko jokio kito saito apart pliko asmeninio intereso, apart beširdžio „atsiskaitymo grynaisiais“. ...Buržuazija nuplėšė

nuo šeimos sentimentalų šydą ir suvedė šeimyninius ryšius į piniginius“.

Šiuo, kaip ir daugeliu kitų atvejų Marksas buvo neteisus. Viktorijos Anglija jam buvo esminis patikrinimas, nes tai buvo pirmoji šalis, kurioje įvyko industrinė–kapitalistinė–buržuazinė revoliucija. Tačiau ši revoliucija neturėjo Markso jai priskirtų pasekmių. Ji nesugriovė visų socialinių ryšių, nesudraskė į skutus žmonių saitų, nenuplėšė nuo šeimos sentimentalumo skraistės ir neredukavo visko į „atsiskaitymą grynais“.

Industrializacija ir urbanizacija – ar modernizmas – tiek menkai teprisidėjo prie neturtingųjų demoralizacijos, atrodo, atsitiko net priešingai. XIX a. pabaigos Anglijos visuomenė buvo pilietiškesnė, taikesnė, humaniškesnė nei amžiaus pradžioje. „Vidurinėsios klasės“ papročiai ir moralė plačiai pasklido ir įsitvirtino darbininkijoje. Tradicinė šeima buvo kaip niekad tvirta, nepaisant to, kad moteris pradėta laisvinti iš jų „izoliuotos sferos“. Religija toliau klestėjo, nepaisant pirmalaikių pranešimų apie jos mirtį.

Viktorijos laikų Anglija nepasidavė moralei ir kultūrinei anarchijai, kuri, teigiama, yra neišvengiama ekonominio individualizmo pasekmė, nes vadovavosi stipriu etosu, kuris tą individualizmą kontroliavo. Individas, asmuo Viktorijos epochos žmonėms buvo visuomenės sąjungininkas, o ne priešas. Asmeninis interesas buvo suvokiamas ne kaip priešingas bendrajam interesui, bet kaip pastarojo intereso instrumentas. Savidisciplina ir savikontrolė buvo savigarbos ir savęs tobulinimo šaltiniai; o savigarbą – pagarbos kitiems sąlyga. Trumpai tariant, asmuo buvo suvokiamas kaip turintis tiek teises, tiek atsakomybę, tiek pareigas, tiek privilegijas.

Šiandieninis saviraiškos, savirealizacijos supratimas kyla iš asmens, kuris neprivalo pagrįsti savęs jokiais vertybėmis, jokiais tikslais ar asmenimis, esančiais už jo. Tai yra atsirbojęs, narcisistinis ir solipsistinis individas.

Tai yra paskutinė viktoriečių mums duodama pamoka: visuomenės etosas, jos moralinis ir dvasinis pobūdis negali būti suvesti į ekonominius, materialius, politinius ar kitokius veiksmus; vertybės toli gražu nėra ekonominės realybės atspindys, kaip sako Marksas, – jos pačios esmingai formuoja šią realybę. Jei sparčių ekonominių ir so-

cialinių pokyčių metu viktoriečiai pademonstravo gebantys ryškiai patobulinti savo padėtį ir nusiteikimus, tai galbūt ekonominių ir socialinių pokyčių rezultatas nebūtinai yra visuomenės pakrikimas. Jei jie sugebėjo išsaugoti ir netgi sustiprinti etosą, kurio šaknys glūdi religijoje ir tradicijoje, tai gal mes nesam apriboti materialių sąlygų, kaip manėme. Poindustrinė ekonomika nebūtinai implikuoja pomodernistinę visuomenę ar kultūrą, o tuo labiau – demoralizuotą visuomenę ar kultūrą.

Parengta pagal Gertrūdos Himelfarb straipsnį „Demoralizuota visuomenė: britiška/amerikietiška patirtis“, *Neokonservatyvių tekstų rinktinė*, red. Markas Gersonas, Addison – Wesley leidybos kompanija, 1996. (Gertrude Himelfarb „A De-moralized society: The British/American experience“, in *The essential neo-conservative reader*, ed. By Mark Gerson, Addison – Wesley Publishing company, Inc., 1996).

Parengė Jovita Morkūnaitė

KAI NUKRYPIMUI NULEIDŽIAMA KARTELĖ

Daniel Patrick Moynihan

Viename pamatinių sociologijos tekstų „Sociologinio metodo taisyklės“ (1895) Emilis Diurheimas (Emile Durkheim) nustatė, jog „nusikaltimas yra įprastas dalykas“. Jis rašė: „Neįmanoma, kad egzistuotų visuomenė, kurioje visiškai nebūtų nusikaltimų“. Apibrėždami tai, kas yra nukrypimas, mes galime žinoti, kas nėra nukrypimas ir tokiu būdu gyventi, laikydamiesi bendrų standartų. Diurheimas rašo:

„Remiantis šiuo požiūriu, pamatiniai kriminologijos faktai pasirodo visiškai naujoje šviesoje. ...Nusikaltėlis daugiau nebeatrodo nevisuomeniška būtybė, neasimilijuojamas darinys, įbruktas į visuomenės prieglobstį. Jis vaidina normalų vaidmenį visuomeniniame gyvenime. Tuo tarpu nusikaltimo nereikėtų suvokti kaip blogio, kurio neįmanoma būtų pažaboti. Kai nusikaltimų procentas akivaizdžiai nukrinta žemiau vidutinio lygio, tai nėra sveikintinas dalykas, tokia akivaizdi pažanga tikrai sutampa ir būna susijusi su kokiais nors visuomeninio gyvenimo sutrikimais“.

Pavyzdžiui, Diurheimas teigia, jog „stygiaus laikais“ sumažėja smurtinių nusikaltimų. Jis anaipol nenori pasakyti, jog mes turėtume pritarti nusikaltimui – „panašiai ir skausmas neturi savyje nieko, dėl ko reikėtų jo trokšti“, – bet mums reikia suprasti jo funkciją. Sociologo Rendelo Kolinso (Randall Collins) žodžiais, Diurheimas suprato religiją kaip „iš esmės apeiginių veiksmų rinkinį, suburiantį grupę, pakylėjančią jos jausmus ir sutelkiantį narių dėmesį į jų bendrumą išreiškiančius simbolius“. Šiame kontekste „bausmės apeigos sukuria socialinį solidarumą“.

Viskas atrodė aišku, kol, praėjus septyniasdešimčiai metų, 1965 m. Kajus R. Eriksonas (Kai R. Erikson) išleido knygą „Paklydėliai puritonai“, „nusikaltimų procento“ Masačusetso (Massachusetts) įlankos kolonijoje studiją. Šios knygos planas, pasak Eriksono, buvo „patikrinti Diurheimo nuomonę, jog vyraujančių normų pažeidėjų skaičius, kurį bendruomenė gali sau leisti pripažinti, dažniausiai laikui bėgant tampa stabilus“. Ta nuomonė iš tikrųjų labai gerai pasitvirtino. Nepaisant atsitiktinių nusikaltimų bangų, pavyzdžiui, kai klajojantys kvakeriai nesutiko nukelti skrybėlių teisėjų akivaizdoje, nukrypimų norma šiame XVII a. Naujosios Anglijos kampelyje kuo puikiausiai derėjo su trinkų ir plakimo stulpų pasiūla. Eriksonas pažymi:

„Vienas iš ...studijos argumentų yra tas, kad nukrypimų procentas, su kuriuo susiduria visuomenė, laikui bėgant greičiausiai išliks daugmaž pastovus. Visų pirma, tai paprastas techninis dalykas, kad nukrypimų skaičius, patenkantis į bendruomenės dėmesio akiratį, yra ribojamas priemonių, kurias ji pasitelkia į pagalbą tiems nukrypimams išaiškinti ir su jais susidoroti, tad šia prasme bendruomenėje sutinkamas nukrypimų procentas bent iš dalies yra sąlygojamas socialinio kontrolės aparato dydžio ir pajėgumo. Bendruomenės pajėgumą susidoroti su nukrypimais, galima sakyti, įmanoma apytikriai įvertinti, suskaičiavus jos kalėjimo kameras ir ligoninės lovas, policininkus ir psichiatrus, teismus ir klinikas. Regis, dauguma bendruomenių funkcionuoja kupinos lūkesčių, kad santykinai pastovus kontrolės atstovų skaičius yra reikalingas susidoroti su santykinai pastoviu pažeidėjų skaičiumi. Žmonių, lėšų ir medžiagų kiekis, skiriamas visuomenei, kad ši „ką nors darytų“ su antisocialiu elgesiu, laikui bėgant, iš pažiūros beveik nesiskiria, o bendruomenė, komplektuodama policijos pajėgas arba palaikydama tinkamas sąlygas psichikos ligoniams, vadovaujasi logika, kad reikėtų tikėtis ir laukti pakankamai stabilios sutrikimų normos.

Šia prasme kontrolės organai dažnai lyg ir apibrėžia savo darbą kaip nukrypimų išlaikymą tam tikrose ribose, o ne visišką jų išnaikinimą. Pavyzdžiui, daugelis teisėjų mano, kad griežtos bausmės geriau atbaido nuo nusikaltimų negu švelnesnės, tad svarbu pažymėti, kad daugelis jų lin-

kę skirti sunkesnes bausmes, kai nusikaltimų gausėja, ir švelnesnes, kai jų nedaugėja, beveik taip, tarsi teismo galia būtų naudojama tam, kad nusikaltimų procentas netaptų nevaldomas“.

Eriksonas leidosi į diskusijas su, jo žodžiais, „vyraujančia sociologinio mąstymo maniera“, kuri laikė savaime suprantamu dalyku tai, jog gerai struktūruota visuomenė „kažkokiu būdu yra sukonstruota taip, kad užkirstų kelią nukrypstančiam elgesiui“. Ir Diurheimo, ir Eriksono žodžiuose juntama mintis, kad nukrypimai, kaip ir dauguma socialinių gėrybių, yra amžina problema, kai paklausa viršija pasiūlą. Diurheimas mus kviečia „įsivaizduoti šventųjų visuomenę, tobulą pavyzdinių individų vienuolyną. Nusikaltimai, tiesą sakant, ten bus nežinomas dalykas; bet nusižengimai, kurie atrodo dovanotini pasauliečiui, ten sukeltų tokį patį pasipiktinimą, kokį eiliniai nusikaltimai daro eilinėje sąmonėje. Jei tad tokia visuomenė turi galią teisti ir bausti, ji šiuos veiksmus apibrėš kaip nusikalstamus ir atitinkamai juos traktuos“.

Prisiminkime Diurheimo žodžius, jog nėra reikalo džiaugtis, jei nusikaltimų procentas nukristų „pernelyg žemai įprasto lygio“. Neatrodytų, kad Diurheimas kur nors mąstytų apie per didelio nusikaltimų skaičiaus galimybę. Aišku, kad, laikydamasis savo teorijos, jis privalėtų apgaillestauti dėl tokių aplinkybių, bet, atrodo, kad jam nė į galvą nešovė tokia galimybė.

Eriksonas, rašęs jau gerokai vėliau, XX a., apmąsto abi galimybes. „Galima sakyti, kad nukrypėliai nuo normos suteikia visuomenei reikalingų paslaugų“. Aišku, yra tendencija, kad bet kokių reikalingų dalykų pasiūla gali išsekti. Tačiau šis autorius lieka nuoseklus. Jis neabejoja, kad gali būti per daug gerų dalykų. Todėl „nusikaltėlių skaičius, kurį visuomenė gali sau leisti pripažinti, dažniausiai laikui bėgant lieka stabilus“.

Sakoma, kad socialiniai mokslininkai akylai stebi, kur kokie nors vargšeliai gaus rykščių. Tačiau štai teorija, kuri aiškiai sako, kad yra tokios aplinkybės, kurioms susiklosčius, visuomenė nusprendžia nepastebėti elgesio, kuris priešingu atveju būtų kontroliuojamas, jam būtų nepritariama arba už jį net būtų baudžiama.

Man atrodo, kad kaip tik tai pastaruju metu mes Jungtinėse Valstijose ir darėme. Aš ne kartą kėliau mintį, jog nuo Eriksono aprašomų laikų elgesio normos Amerikos visuomenėje jau peržengė tas ribas, kurias visuomenė „gali sau leisti pripažinti“. Todėl mes iš naujo apibrėžėme nukrypimą nuo normos, kad anksčiau gėdingu laikytas elgesys šiandien būtų laikomas normaliu, ir tuo pat metu tyliai kėlėme „normalaus“ elgesio kartelę ten, kur elgesys šiandien, remiantis visais ankstesniais standartais, nėra normalus. Šis naujas apibrėžimas susilaukė aršaus „senųjų“ standartų gynėjų pasipriešinimo, jis paaiškina didžiulį dabartinio „kultūrinio karo“, kurį daugelis paskelbė 1992 m. Respublikonų nacionalinio suvažiavimo metu.

Tad leiskite iškelti tris naujo apibrėžimo kategorijas šiais atžvilgiais: altruistiniu, oportunistiniu ir normalizuojančiu.

Pirmąją kategoriją, altruistinę, galima iliustruoti deinstitutionalizavimo sąjūdžiu, prasidėjusiu psichiatrijos profesijos srityje XX a. 6 dešimtmetyje. Antroji kategorija, oportunistinė, matoma interesų grupių privilegijavime, kuris kyla iš „alternatyvių“ šeimos struktūrų pripažinimo. Trečioji kategorija, normalizuojanti, pasireiškia augančiu precedento neturinčio smurtinių nusikaltimų lygio pripažinimu.

Taip jau atsitiko, kad aš tapau deinstitutionalizavimo sąjūdžio pradžios liudininku. 1955 m. pradžioje Averelis Harimanas (Averel Harriman), tada ką tik išrinktas Niujorko valstijos gubernatoriumi, susitiko su savo naujuoju psichikos higienos komisijos vadovu dr. Polu Hochu (Paul Hoch), kuris jam papasakojo apie vienoje valstybinių psichiatrinė ligoninių naudojamą raminamąjį vaistą, pagamintą iš rauwolfijos ekstrakto. Šis medikamentas buvo kliniškai išbandytas ir pasirodė esąs efektyvus gydymo būdas daugeliui stiprios psichinės ligos kamuojamų pacientų, todėl pagausėjo pacientų, išrašomų iš gydymo įstaigų. Dr. Hochas rekomendavo vartoti vaistą sistemiskai; Harimanas tam rado pinigų. Tais pačiais metais Kongresas įsteigė Bendrąją psichikos sveikatos ir susirgimų komisiją, kurios paskirtis buvo formuluoti „visapusiškas ir realistiškas rekomendacijas“ šioje srityje, kuri anuomet buvo atsidūrusi visuomenės dėmesio centre. Metai po metų reikėjo plėsti infrastruktūrą. Nepamirškime ir augančio gyventojų skaičiaus bei panašių painiavų. Visur tvyrojo įtam-

pa. Diurheimo konstanta ir toliau buvo viršijama. (Knygoje apie Averelio Harimano gyvenimą Rudis Abramsonas (Rudy Abramson) rašo: „1955 m. Niujorko psichiatrinės ligoninės panėšėjo į perpildytus sandėlius, nauji pacientai buvo priimami greičiau, negu jiems būdavo surandama lova. Kai Harimanas buvo inauguruotas, valstybinėse ligoninėse buvo uždaryta 94 000 niujorkiečių. Kasmet į ligonines buvo paguldoma daugiau kaip pustrėčio tūkstančio pacientų, šis procentas vis augo, o Psichinės higienos departamentas tapo sparčiausiai augančiu, brangiausiai kainuojančiu ir beviltiškiausiu valstybinės valdžios departamentu“.)

Raminamieji vaistai buvo išrasti atsitiktinai. Gydytojai ieškojo gydymo metodų sutrikimams, kuriuos dar tik buvo pradėta suprasti. Net ir nedidelis pasisėkimas leido tikėti, kad šios konkrečios rūšies sutrikimų, reikalavusių, kad pacientai būtų izoliuojami prieš jų valią ar net jiems to nesuvokiant, paplitimas galėtų būti gerokai sumažintas. 1961 m. Kongreso komisija parengė ataskaitą; joje buvo siūloma deinstitucionalizavimo visos šalies mastu programa.

1961 m. pabaigoje prezidentas Kenedis paskyrė mišrų kelių įstaigų komitetą, turėjusį rengti įstatymines rekomendacijas, paremtas šia ataskaita. Aš buvau to komiteto narys ir prisidėjau rengiant galutinį dokumento pateikimą. Į jį buvo įtraukta Nacionalinio psichikos higienos instituto rekomendacija, kad iki 1980 m. šalyje būtų pastatyta 2 000 bendruomenės psichikos sveikatos centrų (po vieną 100 tūkstančių gyventojų). 1963 m. pradžioje sekė žvalus prezidento laiškas Kongresui. „Jei iš pagrindų taikysime savo medicinos žinias ir socialines įžvalgas“, – rašė prezidentas Kenedis, – „visi, išskyrus nedidelę grupelę psichikos ligonių, ilgainiui pasieks sveiko ir konstruktyvaus prisitaikymo visuomenėje“. „Koordinuota visos šalies ataka prieš psichikos sutrikimus dabar [tapo] įmanoma ir praktiškai įgyvendinta“. 1963 m. spalio 31 d. prezidentas pasirašė Bendruomenės psichikos sveikatos centrų statybos aktą, – tai buvo paskutinis jo viešai pasirašytas įstatymo projektas. Rašiklį jis gražino man.

Psichiatrinės ligoninės ištuštėjo. Kai 1955 m. gubernatorius Harimanas susitiko su dr. Hochu, Niujorko valstijos psichiatrinėse ligoninėse buvo 93 314 suaugusių pacientų. 1992 m. rugpjūtį tokių buvo 11 363. Tas pats pro-

cesas vyko visoje šalyje. Tačiau bendruomenės psichikos sveikatos centrai taip niekada ir nepasiekė pasiūlyto 2 000 centrų tikslo. 1963–1980 m. tik 482 centrai gavo statybai lėšų iš biudžeto. Dar po metų, 1981 m., ši programa buvo prijungta prie Alkoholio ir piktnaudžiavimo kitais narkotikais bloko ir išnyko iš akių. Net ir tada, kai centrai buvo pastatyti, rezultatai nebuvo tokie, kokių tikėtasi. Deividas Musto (Davidas F. Musto) iš Jeilio rašo, kad planuotojai lažinosi, jog pavyks pagerinti nacionalinę psichikos sveikatą, „pagerinant bendrą bendruomenės gyvenimo kokybę ir tam pasitelkiant ne vien efektyvesnį jau sergančiųjų gydymą, bet ir ekspertų žinias“. Tokių žinių nebuvo.

Deja, įsitikinimas, kad tokios žinios buvo, išplito tuose profesiniuose sluoksniuose, kurie institucionalizavimą (uždarymą ligoninėje) laikė nepriimtiniu socialinės kontrolės būdu. Šie aktyvistai laikėsi naujo, savo pačių apibrėžto būdo. Pasak jų, psichikos ligoniams yra „priklijuota etiketė“, jiems esą nereikia duoti vaistų. Musto pasakoja, kad mūšiai buvo „tokie aršūs ir dramatiški būtent todėl, kad abi pusės tikėjo ta pačia fantazija, jog egzistuoja visagalė ir visažinė psichikos sveikatos technologija, galinti visiškai reformuoti visuomenę; apdovanojimas atrodė didžiai vertas tokių kovų“.

Bet net ir tada, kai federalinė valdžia ėmėsi kitų reikalų, psichiatrijos ligoninės ir toliau nepaliaujamai išrašinėjo namo savo pacientus. Profesorius Fredas Zygelis (Fred Siegelis) pastebi: „Kartu su didžiąja moralinės dereguliacijos banga, prasidėjusia 7-ojo dešimtmečio viduryje, vargšai ir psichiškai nesveiki buvo išlaisvinti iš vidurinėsios klasės papročių pančių“. Nuo šiol jie galėjo miegoti tarpduriuose, kiek tik panorėję. Iškilo benamių, kurie buvo charakteringai apibūdinti kaip asmenys, stokoiantys „prieinamo būsto“, problema.

Altruistinis naujo apibrėžimo būdas yra kaip tik toks. Nėra jokio pagrindo tikėti, kad prasidėjus deinstitutionalizavimo procesui, būta kokio nors tikro psichikos ligų pagausėjimo. Tačiau visi manė priešingai, todėl geri žmonės mėgino daryti gerus darbus, kad ir kokie bergždi jie galiausiai pasirodė.

Antrasis arba oportunistinis naujo apibrėžimo būdas labiausiai atskleidžia formalų ketinimą daryti gera. Tikrasis tikslas yra daryti gerai, – senokai nusistovėjęs stimu-

las tarp mirtingųjų. Šiuo atveju nukrypimų gausėjimas leidžia perduoti išteklius, o kartu ir prestižą tiems, kurie kontroliuoja nukrypėlių skaičių. Šiai kontrolei kiltų pavojus, jei būtų imtasi kokių nors rimtų pastangų sumažinti konkrečios rūšies nukrypimą. Tai veda prie įvairios rūšies strategijų, skirtų naujai apibrėžti svarstomą elgesį, kuris, tiesą sakant, visai nėra nukrypstantis.

1963–1965 m. JAV Darbo departamento Strategijų planavimo štabas užfiksavo pirmuosius virpesius to, ką Samuelis Prestonas (Samuel H. Preston) 1984 m. prezidento kreipimesi į Amerikos gyventojų asociaciją pavadins „žemės drebėjimu, per pastaruosius dvidešimt metų sukūrusiu Amerikos šeimą“. „New York Times“ pateikė glaustą Prestono idėjos santrauką:

„Prieš trisdešimt metų 1 iš 40 baltaodžių vaikų gimdavo vienišai motinai; šiandien gimsta 1 iš 5, – tai rodo federalinė statistika. Tarp juodaodžių 2 iš 3 vaikų gimsta vienišai motinai, prieš 30 metų atitinkamai gimdavo 1 iš 5“.

1991 m. mes kartu su Polu Ofneriu (Paul Offner) paskelbėme duomenis, rodančius, kad iš 1967–1969 m. gimusių vaikų apie 22,1 procento iki sukankant 18 metų gyveno iš valstybės pašalpų – tai yra iš pagalbos šeimoms, auginančioms išlaikytinius vaikus. Šis skaičius išskaidomas į 15,7 proc. baltaodžiams vaikams ir 72,3 proc. juodaodžiams vaikams. 1980 m. gimusiems vaikams buvo atitinkamai projektuojamos 22,2 proc. ir 82,9 proc. normos. Po metų „New York Times“ serijoje straipsnių apie valstybės pašalpas ir skurdą tai pavadinta „stulbinančiu atradimu... plataus masto socialinės katastrofos simptomu“.

Ir vis dėlto beveik nėra įrodymų, kad miesto valdžia šiuos faktus laikytų katastrofiškais. Priešingai, tokia padėtis beveik visuotinai laikoma normaliu dalyku. Politiniai kandidatai kelia šį klausimą ir dažnai mėgsta ilgiau prie jo apsistoti. Tačiau nors ir esama nemaža reikalavimų daryti bent simbolinius pokyčius, iš tiesų nevyksta joks lėšų perskirstymas, būdingas reikšmingai socialinei akcijai. Kaip nėra ir jokių įrodymų, kad kas nors čia įžvelgtų rimtą socialinę problemą.

Ričardas Gilas (Richard T. Gill) rašo apie „masę duomenų, rodančių, kad sveikos biologinių tėvų šeimos teikia vaikams daug didžiulių privalumų, palyginti su bet kokia kita šeimos ar ne šeimos struktūra, kokią tik galima įsivaizduoti“. Atitinkamai nuostoliai, susiję su nepilnomis šeimomis, kai vaiką augina vienas iš gimdytojų, persikelia į kitas socialinės politikos sritis, kurios šiandien susilaukia didelio visuomenės dėmesio. Medicinos mokslų daktaras Lerojus Švarcas (Leroy L. Schwartzas) ir Markas Stentonas (Mark W. Stanton) aiškina, kad tikroji vyriausybės išlaikomos sveikatos sistemos, tokios kaip Kanadoje ar Vokietijoje, problema yra tai, ar ji funkcionuos „šalyje, kurios socialinių problemų mastas yra kitoks, negu Kanadoje ar Vokietijoje“. Sveikatos problemos atspindi gyvenimo būdą. Gyvenimo būdas, susijęs su „tokiomis socialinėmis patologijomis, kaip šeimos struktūros griūtis“, veda į medicininės patologijas. Švarcas ir Stentonas baigia tokiais žodžiais: „Jungtinės Valstijos brangiai moka už savo socialines ir elgsenos problemas“, nes jos dabar tapo ir medicinos problemomis.

Imkime kitą pavyzdį. Šiuo metu, kalbant apie socialinę politiką Jungtinėse Valstijose, daugiausia ginčų kelia švietimo klausimas. Kaskart vis ambicingesnių statutų ir reformų karta sulaukė geriausiu atveju silpnos reakcijos ir gerokai daugiau to, ką būtų galima pavadinti tiesiog nesąžiningumu. („Visi žino, kad Gera pradžia duoda rezultatų“. 2000 metais Amerikos moksleiviai „pirmaus pasaulyje pagal gamtos mokslų ir matematikos pažymius“.) Visa tai neturėtų stebinti. 1966 m. Džeimso Kolemano (Jameso S. Colemano) kartu su kolegomis parengtame pranešime „Lygios galimybės švietime“ buvo įrodyta, kad situacija moksleivių šeimose daug reikšmingiau lėmė moksleivių pažangumą pagal dešimt (vis dar standartiniais laikomų) mokyklų kokybės vertinimo vienetų.

1992 m. parengtoje studijoje „Mažiausioji Amerikos mokykla: šeima“ Polas Bertonas (Paul Barton) pateikė elegantišką ir įtikinamą tėvo-mokinio proporcijos koncepciją kaip mokyklų kokybės matavimo vieneta. Bertonas, kuris 1965 m. dirbo Darbo departamento strategijų planavimo skyriuje, atkreipė dėmesį į tai, kad nuo tada gerokai padaugėjo vaikų, augančių nepilnose šeimose. Toliau jis pažymi, kad ši proporcija „gerokai skiriasi, lyginant atskiras

valstijas“ ir yra susijusi su „pažangumo svyravimais“. Tarp aštuntokų, gyvenančių pilnose šeimose, procento ir matematikos pažangumo procento egzistuoja solidus 0,74 procentų atitikimas. Šiaurės Dakota, kur matematikos testų pažymiai aukščiausi, užima antrąją vietą pilnų šeimų skalėje, – tai yra vaikų, augančių pilnose šeimose, skalėje. Kolumbijos apygarda, šioje skalėje užimanti paskutinę vietą, pagal matematikos testų rezultatus yra antra nuo galo.

1991 m. Debora Doson (Deborah A. Dawson) iš Nacionalinio sveikatos instituto tyrinėjo tezę, teigiančią, jog „skyrybų ir vienišos tėvystės/motinytės psichologinis poveikis vaikams buvo stipriai įtakojamas gėdos jausmo ir suvokimo, jog skiriesi nuo įprastų „normų“. Jei tai būtų tiesa, toks poveikis jau būtų susilpnėjęs 9 dešimtmetyje, kai nepilnos šeimos tapo plačiai paplitusiu reiškiniu. Bet taip neįvyko. „Problemos, susijusios su per dideliu vienišų tėvų ir motinų krūviu, savo pobūdžiu yra daugmaž tokios pačios“, – rašė Doson, pabrėždama, kad neigiamas poveikis nesumažėjo, jis „buvo paremtas ne išskyrimu iš aplinkos, bet veikiau vidinėmis alternatyvių šeimos struktūrų problemomis“ – čia alternatyvios reiškė kitokias negu dviejų gimdytojų šeimos struktūras. Atkreipkite dėmesį į šį atvirumą. 1989 m. straipsnyje Santuokos ir šeimos žurnale Sara Maklanahan (Sara McLanahan) ir Karen Buf (Karen Booth) pažymi: „Jei prieš dešimt metų vyravo nuomonė, kad vieniša motinystė neturi žalingo poveikio vaikams, naujais tyrimais nebėra tokie optimistiški“.

1990 m. toks įsitikinimas tik dar labiau sustiprėjo. Praešime, parengtame Pažangios politikos institutui, Eleina Kamark (Elaine Ciulla Kamarck) ir Viljamas Galstonas (Williamas A. Galston) rašė, kad „jeigu ekonominiai šeimos suirimo padariniai yra aiškūs, psichologinės pasekmės tik dabar patenka į dėmesio centrą“. Jie cituoja Karlą Cinsmeisterį (Karl Zinsmeister):

„Egzistuoja kalnai mokslinių įrodymų, liudijančių, kad šeimos iširimai vaikams dažnai visam gyvenimui palieka intelektualinių, fizinių ir emocinių randų. ...Kalbame apie narkotikų krizę, švietimo krizę, paauglių nėštumo ir nepilnamečių nusikalstamumo problemas. Tačiau visos šios negerovės iš esmės kyla iš to paties šaltinio: iširusių šeimų“.

Kalbėdami apie nepilnamečių nusikalstamumą, jie cituoja Duglą Smitą (Douglas Smith) ir Rodžerį Žaržūrą (G. Roger Jarjoura): „Rajonai, kuriuose gyvena daugiau jaunimo (12–20 metų amžiaus) ir rajonuose, kur yra aukštesnis vienišų tėvų procentas, taip pat užfiksuojamas didesnis smurtinių nusikaltimų skaičius“. Jie priduria: „Šis ryšys yra toks stiprus, kad šeimos konfigūracijos dėmuo praktiškai ištrina ryšio tarp rasės ir nusikalstamumo ir ryšio tarp mažų pajamų ir nusikalstamumo kreives. Ši išvada karts nuo karto pasirodo literatūroje; skurdas anaipol nėra vienintelis nusikalstamumą lemiantis veiksnys“. Tačiau vengiama daryti platesnio masto išvadas. 1992 m. straipsnyje „Eksperto požiūris į santuoką“ Barbara Vaitėd (Barbara Dafoe Whitehead) nagrinėjo, „kaip požiūris į santuoką pateikiamas šiandieniniuose gimnazijų ir kolegijų vadovėliuose“. Jai niekas nepraslydo pro akis. Ten rašoma maždaug taip:

„Gyvenimas yra kupinas jaudinančių pasirinkimų. Tarp gyvenimo būdo pasirinkimų, atvirų individams, siekiantiems pasitenkinimo teikiančių tarpusavio santykių, yra: gyventi heteroseksualų, homoseksualų arba biseksualų viengungio gyvenimą; gyventi komunoje, gyventi grupinėje santuokoje, būti vienišu tėvu/motina arba gyventi kartu. Santuoka yra tik vienas iš pasirenkamų gyvenimo būdų. Tačiau prieš rinkdamiesi santuoką, individai turėtų pasverti jos pliusus ir minusus, lyginant su kitais pasirinkimais, ir pagalvoti, ko jie nori iš intymių santykių. Net ir santuokoje skirtingi žmonės trokšta skirtingų dalykų. Pavyzdžiui, vieni žmonės tuokiasi, norėdami turėti draugą, kiti tuokiasi tam, kad susilauktų vaikų, dar kiti veda arba išteka dėl emocijų ir finansinio saugumo. Nors santuoka gali atverti kelią į praturtinantį asmens tobulėjimą, svarbu atminti, kad ji negali užtikrinti saugaus ar nuolatinio statuso. Daugelis žmonių sprendžia problemą – santuoka ir viengungystė ne po vieną kartą.

Skyrybos yra normali šeimos gyvenimo ciklo dalis. Į jas nereikėtų žiūrėti kaip į nukrypimą nuo normos ar tragediją, kaip būdavo anksčiau. Atvirkščiai, skyrybos yra „poros atsiskyrimo“ procesas, todėl jos gali pasitarnauti kaip pagrindas individo atsinaujinimui ir „nauja pradžia“.

Istorija pradedama perrašyti. 1992 m. JAV Atstovų rūmų Jungtinis vaikų, jaunimo ir šeimos komitetas viešai svarstė pranešimą „Investicija į šeimas: istorinė perspektyva“. Komiteto narių parengta faktinė pranešimo dalis pasidėjo taip:

„INVESTICIJA Į ŠEIMAS: ISTORINĖ PERSPEKTYVA“. FAKTINĖ DALIS. ISTORINIAI POKYČIAI ŠEIMOS SANDAROJE. IŠŠŪKIS TRADICINIAM POŽIŪRIUI.

Nors moderniaisiais laikais vaikų, gyvenančių su vienu iš tėvų, procentas išaugo, kolonijinėje Amerikoje buvo daugiau vaikų, gyvenusių tik su vienu iš gimdytojų.“

Toliau ataskaitoje viena po kitos vardijamos programos, kurioms 9 dešimtmetyje esą buvo apkarpytos lėšos iš biudžeto. Po to pateikiamas apibendrinimas.

„1970–1991 m. Pagalba šeimoms, turinčioms išlaikytinių vaikų, sumažėjo 41 proc. Nepaisant įrodymų, kad „Geros pradžios“ programa puikiai veikia, parama pasiekia tik 28 proc. į ją turinčių teisę vaikų. 1990 m. daugiau kaip 18 milijardų dolerių vaiko paramos pinigų liko nepanaudota. Tuo pat metu nepilnų šeimų, auginančių vaikus iki 18 metų, skurdo lygis sudarė 44 proc. 1980–1990 m. bendro federalinio biudžeto augimas keturis kartus viršijo vaikų programų augimo procentą“.

Kitaip tariant, pašalpų, išmokėtų motinoms ir vaikams, gerokai sumažėjo, – iš tiesų taip ir buvo. Tačiau niekas nepasiūlė atstatyti ankstesnio pašalpų lygio ar bent išlaikyti jų vertę, kaip atsitiko su kitomis „indeksuotomis“ socialinės apsaugos programomis. Vietoj to tiesiai pereinama prie švietimo išlaidų temos.

Nieko nauja. 1969 m. prezidentas Ričardas Niksonas (Richard Nixon) pasiūlė užtikrintas pajamas – „Pagalbos šeimoms planą“, pavadintą „pajamų strategija“, kaip priešingybę „paslaugų strategijai“. Gal tai buvo gera mintis, gal ir ne, bet tai buvo aiški idėja, ne mažiau aiškus buvo ir paslaugų teikėjų priešinimasis jai. Galų gale ši idėja didelem „socialinio aprūpinimo teisių“ advokatų džiaugsmui buvo sužlugdyta. Kas gi čia vyksta? Ogi tai, kad smarkus dalykų, anksčiau laikytų nukrypimu nuo normos, pagau-

sėjimas suteikė progą pačioms įvairiausioms interesų grupėms pelnytis iš to, kad tie dalykai dabar yra pervadinti ir laikomi normaliais, todėl jos visiškai nesistengia tų nukrypimų mažinti.

Mūsų įvesta normalizuojanti kategorija tiesiogiai atitinka Eriksono teiginį, kad „vyraujančių normų pažeidėjų skaičius, kurį bendruomenė gali sau leisti pripažinti, dažniausiai laikui bėgant lieka stabilus“. Čia susiduriame su populiaria psichologine „neigimo“ sąvoka. 1965 m., priėjęs išvadą, kad dramatiškai išaugo nepilnų šeimų skaičius, aš padariau dar vieną išvadą, kad tai savo ruožtu ves prie dramatiško nusikaltimų skaičiaus augimo. Straipsnyje žurnale „America“ rašiau:

„Nuo klaidų airių lūšnų XIX a. Rytų pakrantėje iki maištininkų nusiaubtų Los Andželo priemiesčių, – Amerikos istorija turi išmokti vieną akivaizdžią pamoką: bendruomenė, leidžianti dideliame skaičiui vyrų užaugti iširusiose šeimose, kurias valdo moterys, niekada neužmezgančios stabilių santykių su vyrišku autoritetu, niekada nepuoselėjančios jokių racionalių lūkesčių ateičiai – tokia bendruomenė veda į chaosą ir tas chaosas atsitinka. Nusikaltimai, smurtas, riaušės, nežabotas išpuolis prieš visą socialinę struktūrą – to ne tik reikia laukti; tai jau beveik neišvengiama“.

Neišvengiamybė, kaip dabar žinome, jau įvyko, tačiau mūsų reakcija ir vėl keistai pasyvi. Nusikalstamumas yra daugiau ar mažiau nuolatinė politinių kalbų tema, karts nuo karto viešosios nuomonės apklausose ji pasirodo kaip svarbiausias ar vienas iš svarbiausių visuomenės rūpesčių. Tačiau tuo viskas ir baigiasi. Niujorko valstijos Aukščiausiojo teismo teisėjas Edvinas Torsas (Edwin Torres) kalbėjo apie tai, kaip „nekaltų žmonių žudymas ir toliau nesiliauja: metro keleiviai, vyno rūsių šeiminkai, taksi vairuotojai, kūdikiai; tai vyksta savitarnos skalbyklose, prie bankomatų, liftuose, koridoriuose“. Viename iš asmeninių laišku jis rašo: „Šis sąstingis, ši kone narkoleptinė būseną gali nusmukdyti žmones iki lygio kareivių, kurie, ilgai užsitęsęs karo veiksmams, gali savo dienos racioną suvalgyti čia pat, mūsų lauke, prisėdę ant žuvusio kario kūno, nesvarbu, kas jis jam buvo, draugas ar priešas. Visuomenė, praradusi pasipiktinimo jausmą, yra pasmerk-

ta išnykti“. Niekas ir nesitiki, kad tokia padėtis pasikeis, o ir pati visuomenė to kaip nors efektyviau nereikalauja. Nusikalstamumo lygis normalizavosi.

Prisiminkime šv. Valentino dienos skerdynes. 1929 m. vasario 14 d., „sausojo įstatymo“ laikais, Čikagoje keturi gangsteriai nužudė septynis gangsterius. Visa šalis buvo sukrėsta. Tas įvykis tapo legenda. Pasaulio knygų enciklopedijoje jam skirta ne viena, o net dvi pozicijos. Palieku apie tai spręsti kitiems, bet paaiškėjo, kad trečiojo dešimtmečio visuomenė tiesiog nenorėjo taikstyti su tokio nukrypimo nuo normos lygiu. Galų gale buvo priimta Konstitucijos pataisa, ir „sausasis įstatymas“, dėl kurio virė toks gaujų tarpusavio smurtas, buvo panaikintas.

Pastaraisiais metais vėlgi nelegalios prekybos kontroliuojamomis medžiagomis kontekste tokia žudynių forma pasikartojė. Džeimso Vilsono (James Q. Wilson) teigimu, tokių šv. Valentino dienos skerdynių Los Andžele įvyksta kiekvieną savaitgalį. Net ir šturpiasi tokių skerdynių pakartojimai susilaukia tik nuosaikios reakcijos. Kitą rytą po liepą Niujorke vykusio Nacionalinio demokratų partijos suvažiavimo antrame dienraščio „New York Times“ puslapyje buvo tokia žinutė (tai nebuvo didelis straipsnis); ji buvo išspausdinta puslapio apačioje, bet antraštė iškart patraukė dėmesį: „3 lavonai bute Bronkse, bet kūdikis išgelbėtas“. Paantraštėje tęsiama: „Prieš mirtį moteris paslėpė mergytę po lova“. Straipsnyje aprašomas susidorojimas dėl narkotikų; aukoms – vyrui, moteriai ir paaugliui užrištos akys. „Visiems buvo po vieną kartą šauta į galvą“. Policija juos rado kitą dieną. Po lova jie rado ir trijų mėnesių kūdikį, išsekusį, tačiau gyvą. Leitenantas apie motiną taip pasakė: „Paskutinis jos veiksmas prieš mirtį buvo apsaugoti savo kūdikį. Greičiausiai ji žinojo, kad mirs, todėl įkišo vaiką ten, kur žinojo, kad jam nieko neatsitiks“. Tačiau viskas tuo ir baigėsi. Policija visada daro ką gali. Tačiau įvykis greitai baigėsi, jis buvo pamirštas kitą dieną ir niekada nepateks į Pasaulio knygų enciklopediją.

Nepanašu, kad didesnio dėmesio susilauks ir kraupus „sausojo įstatymo“ dramos atkartojimas, įvykdytas po kelių mėnesių taip pat Bronkse. Dienrašis „Times“ jį aprašo B priedo 3 puslapyje: „9 VYRAI, APSIMETĘ POLICININKAIS, APKALTINTI 3 ŽMOGŽUDYSTĖMIS. Narkotikų prekeiviai buvo pagrobti siekiant išpirkos“.

Tą pačią dieną straipsnyje „Daily News“ 17 puslapyje jau rašoma apie keturias žmogžudystes, pateikiama gražių detalių apie kankinimo metodus. Gaujų nariai apsimetė Kovos su narkotikais skyriaus agentais, turėjo tikrus ženklelius ir visa kita. Aukos buvo narkotikų prekeiviai, kurių šeimos bijojo kviesti policiją. Išpirkos dydis siekė apie 650 000 dolerių. Vieni mokėjo. Kiti gavo kulką į pakaušį. Štai taip.

Tačiau žiaurios žudynės nesiliauja. Maksimalūs skaičiai dar susilaukia kažkiek dėmesio. Tačiau tas maksimumas viršija „vidutinį“ lygį, kuris prieš 30 metų būtų buvęs laikomas epidemija.

„Reuters“ pranešimas: „Savaitgalį Los Andžele nužudyti 22 žmonės, – tai didžiausio smurto protrūkis mieste nuo tada, kai metų pradžioje jį nusiaubė gaujų riaušės, – praneša policija. – Dar 24 asmenys sužaloti šaunamaisiais ginklais ar peiliais, tarp jų ir 19-metė moteris, sėdinti invalido vežimėlyje, kuriai buvo šauta į nugarą po to, kai ji neatsakė kelio klaususiam vairuotojui pietiniame Los Andžele“. [„Vyriškis iškišo pro langą ginklą ir šovė tiesiai į ją“, – sako policijos atstovas spaudai, leitenantas Deividas Rokas (David Rock). Vėliau pranešta, kad moters būklė stabili.

Tarp nušautųjų yra policininkas, kuris ne tarnybos metu tyrė pranešimus apie chuliganą kaimyno kieme, taip pat Mažosios lygos beisbolo treneris, susiginčijęs su berniuko, kurį treniravo, tėvu.] Pasak policijos, mažiausiai 9 mirtytys susijusios su gaujomis, tarp jų ir 14-metės mergaitės, nužudytos priešišku gaujų susidūrimo metu.

Penkiasdešimt vienas žmogus žuvo per tris dienas trukusias riaušes, prasidėjusias balandžio 29 d. po to, kai keturi policininkai buvo apkaltinti Rodney'io G. Kingo sumušimu. Paprastai Los Andžele rugpjūčio mėnesį nusikaltimų lygis viršija vidutinį, bet policija nesugebėjo paaiškinti, kas išprovokavo tokį staigų nusikaltimų šuolį. Statistinį rugpjūčio savaitgalį užfiksuojama 14 mirčių.

Lyg tyčia vos po dviejų dienų nelaimingasis Bronksas pamėgino sumušti visus rekordus, kaip praneša „New York Newsday“:

„Apsiginklavę 9 mm kalibro pistoletais, nupjautvamzdžiais ir M-16 šautuvais, grupė kaukėtų vyrų ir moterų anksty vakardienos rytą pasipylė iš dviejų automobilių pietiniame Bronkse ir paleido tikrą kulų lietų į Longwoodo Aveniu atkarpą, sužeisdami 12 žmonių“.

Ateities Eriksonas tikrai privalės žinoti, kad 1990 m. Teisingumo departamentas nustatė, jog tik apie 38 proc. visų nusikaltimų ir 48 proc. smurtinių nusikaltimų pranešama policijai. Tai irgi galima laikyti būdais normalizuoti nusikaltimą. Labai panašiai ir nusikaltimų aprašymo žodynas vis labiau artėja prie to, kad įvykis aprašomas kaip iš pažiūros normalus dalykas. Mokytoja pašauta pakeliui į mokyklą. „Times“ paantraštėje sakoma: „Pašauta į petį per pirmąjį šiemet šaudymą mokyklos viduje“. Pirmoji šaudymo sezono auka.

Kol kas dar neaišku, kaip reikėtų traktuoti faktą, kad į areną išeina gydytojai, nusikaltimą vadinantys „kritiška padėtimi sveikatos apsaugoje“. 1992 m. liepos 10 d. Amerikos medikų asociacijos žurnalo numeris beveik ištiesai skirtas straipsniams smurto tematika, konkrečiau, smurto, susijusio su šaunamaisiais ginklais. Numerio vedamasis, pasirašytas buvusio vyriausiojo gydytojo Evereto Kūpo (Everett Koop) ir Džordžo Landbergo (George Lundberg), pavadintas: „Smurtas Amerikoje: kritiška padėtis sveikatos apsaugos sistemoje“. Jų siūlymas yra pasigėrėtinau glaustas.

„Smurto traktavimas grynai sociologiniu požiūriu arba įstatymų vykdymo požiūriu baigėsi visiška nesėkme. Atėjo laikas toliau aiškintis, ar smurtas gali pasiduoti medikų ar sveikatos apsaugos įsikišimams.

Mes tikime, kad smurtas Amerikoje yra blogo sveikatos apsaugos funkcionavimo pasekmė, nes iki šiol jis nepaveiktas kontroliuoti mėgintais metodais. Sprendimai yra labai sudėtingi, tačiau įmanomi“.

Autoriai cituoja santykinai sėkmingas epidemiologų pastangas, padėjusias įgauti šokią tokią jurisdikciją žuvusiųjų automobilių avarių metu srityje po to, kai šis iki šiol įstatymų vykdomosios valdžios jurisdikcijoje buvęs klausimas performuluotas į sveikatos apsaugos klausimą.

Ir vėl – šis procesas prasidėjo Harimano administravimo Niujorke laikotarpiu, 6 dešimtmetyje. 7 dešimtmetyje buvo galima aiškinti, kad sergamumas ir mirtingumas, susijęs su automobilių avarijomis, yra didžiulė sveikatos apsaugos problema; taip pat galėjo būti aiškinama, kad sveikatos apsaugos strategijai pavyko paimti šios problemos kontrolę į savo rankas. Ne „8 ir 9 dešimtmetyje“, kaip mums būtų norėjęs įteigti Amerikos medikų asociacijos žurnalas: su tuo susiję federaliniai įstatymai buvo pasirašyti 1965 m. Tokia strategija tikrai būtų pateikusi naudingų suamanyimų, kaip kontroliuoti smurtą, nepasiduodantį įstatymų vykdymo profesionalams, tačiau ar tai būtų ką nors pakeitę, jau kitas klausimas.

Kelerius metus Senate rengiau įstatymus, kurie uždraustų gaminti 0,25 ir 0,32 kalibro kulkas. Tai du kalibrai, dažniausiai naudojami ginklams, vadinamiems „šeštadienio vakaro ypatingaisiais“. „Ginklai nežudo žmonių“, – aiškinau, – „juos žudo kulkos“.

Negana to, pistoletai parduodami jau du šimtmečius, o amunicija – vos ketverius metus. Sveikatos apsaugos sistemos valdininkas tuoj pat suprastų, kad logiška mėginti kontroliuoti ne pistoletų, o kulku pasiūlą.

Ir vis dėlto, net ir po to, kai į kovą su nusikalstamumu stojo gydytojai, yra svarbu, kad epidemiologai nesumenkintų nukrypimo nuo normos sampratos. Daktarai Kūpas ir Landbergas pažymi, kad 1990 m. Teksaso valstijoje „mirtys nuo šaunamųjų ginklų pirmą kartą per daugelį dešimtmečių viršijo žuvusiųjų autokatastrofose skaičių: atitinkamai 3 443 ir 3 309“. Tai geras palyginimas. Ir vis dėlto nepamirškite, kad autokatastrofų aukų skaičius, išsilyginęs 7 dešimtmetyje, šiuo metu yra laikomas ganėtinai normaliu, kai jų būna šiek tiek mažiau kaip 50 000 per metus, o tai yra šiek tiek mažiau kaip 7 dešimtmečio vidurkis, – „skerdynės“, kaip tai kadaise buvo vadinama, šiandien laikomos normaliu dalyku. Tai kaina, kurią mokame už didelio greičio transportą: jis teikia tam tikrų privilegijų. Tačiau jokių privilegijų neteikia žmogžudystė, ir nieko gera, kai prie to priprantama. Epidemiologai įžvelgia daug svarbių dalykų, galinčių padėti sumažinti medicininių traumų skaičių, tačiau jie turi saugotis socialinių patologijų normalizavimo, kuris baigiasi tokiomis traumomis.

Šio straipsnio viltis – jei ji išvis yra – buvo dvejopa. Pirma, norėjau iškelti mintį, kad Diurheimo konstanta, kaip aš ją vadinu, yra palaikoma dinaminio proceso, kuris reguliuojamas tiek „kartelės pakėlimu“, tiek ir jos nuleidimu. Tradiciškai liberalai budriai sergėdavo, kad kartelės užkėlimas nebūtų neteisingas individų atžvilgiu. Konservatoriai lygiai taip pat jautriai žvelgė į kartelės nuleidimą, silpninantį visuomenės normas. Ar nebūtų geriau, jei visi sutiktume, kad šioje vietoje veikia dinamika? Tai nėra apreiškta tiesa, tai dar nėra ir moksliskai išvesta formulė. Tai paprasčiausias modelis, kurį stebime savyje. Jis nėra nekintamas. Gal kažkada ir buvo nekintama kalėjimo kamerų pasiūla, kuri daugmaž nulemdavo kalinių skaičių. Bet daugiau taip nebėra. Mes milžiniškais mastais statydiname naujus kalėjimus. Panašiai sugrįžta ir budelis. Atrodo, kad Kongrese vyksta savotiška konkurencija, kas sugalvos naujus įstatymo pažeidimus, nuo kurių atbaidyti, regis, galėtų tik mirties bausmė. Panašiai yra ir su egzekucijų būdais. Ir vis dėlto mes vis labiau priprantame prie tokio elgesio, kuris neduoda mums nieko gera.

Kaip jau buvo sakyta, Diurheimas tvirtina, jog skausmas neturi savyje „nieko tokio, dėl ko reikėtų jo trokšti“. Žinoma, jis norėjo pasakyti, kad skausmas nėra malonus. Ir vis dėlto skausmas yra nepamainomas perspėjimo signalas. Tačiau visuomenės, patiriančios stresą, visai kaip ir individai, ieško įvairiausių skausmą malšinančių vaistų, kurie galiausiai pridengia tikrąją žalą. To mums tikrai nereikėtų trokšti. Jei mūsų analizė susilauktų visuotinio pritrimo, jei, tarkim, daugiau mūsų pritartų pagrįstam teisėjo Toreso nerimui dėl „beprotiško nusikalstamumo lygio subanalizimo“ jo (ir mano) mieste, tada galėtume nustebinti pačius save, kaip gerai mokame reaguoti į akivaizdų Amerikos pilietinės tvarkos nuosmukį. Galėtume.

Parengta pagal Danielio Patriko Moinihano straipsnį „Kai nukrypimui nuleidžiama kartelė“, *Neokonservatyvių tekstų rinktinė, red. Markas Gersonas, Adisono – Veslio leidybos kompanija, 1996.* (Daniel Patrick Mynihan „Defining deviancy down“, *in The essential neo-conservative reader, ed. By Mark Gerson, Addison – Wesley Publishing company, Inc., 1996*).

Parengė Rūta Tumėnaitė

KAI IŠPLEČIAMOS NUKRYPIMŲ RIBOS

Charles Krauthammer

Viename iš naujausių straipsnių, paskelbtų „American Scholar“, ir pavadintame „Kai nukrypimui nuleidžiama kartelė“, Danielis Patrikas Moinihanas (Daniel Patrick Moynihan) pateikia įspūdingą nukrypimų epidemijos – nusikalstamumo, šeimos suirimo, psichinių ligų – vaizdą, kuris įsivyravo Amerikos socialinėje aplinkoje. Nukrypimai pasiekė tokių nesuvokiamų mastų, teigia Moinihanas, kad mums teko priimti ypatingą neigimo formą: su epidemija susitvarkome paprasčiausiai, didžiąją dalį ligos iš naujo pavadindami nebe liga. Mes nuleidžiame kartelę tam, ką esame pasirengę vadinti normaliu dalyku, tik dėl to, kad nukrypimų apimtis – naujai suformuluotą nukrypimo apibrėžimą – išlaikytume kontroliuojamų mastų ribose.

Štai pavyzdys. Nuo 1960 m. nepilnų šeimų padaugėjo bene trigubai. Beveik trečdalis Amerikos vaikų šiandien gimsta netekėjusioms moterims. Tėvo nebuvimo siejimas su skurdu, priklausymu nuo pašalpų, nusikaltimais ir kitomis patologijomis rodo, jog egzistuoja tiesiog siaubinga socialinė problema. Tačiau tuo metu, kai problema didėjo, kultūra – socialiniai darbuotojai, intelektualai, o užvis labiausiai žiniasklaida – ją sistemiškai vis iš naujo apibrėždavo, laikydama tiesiog dar vienu iš daugelio gyvenimo būdo pasirinkimų.

Antrasis Moinihano pavyzdys yra nusikaltimai. Mes visiškai pripratome prie tokių nusikalstamumo mastų, kurie prieš trisdešimt metų būtų buvę laikomi netoleruotinais. Per šv. Valentino dienos skerdynes, sukėlusias visos tautos pasipiktinimą ir pelniusias dvi pozicijas Pasaulio knygų enciklopedijoje, keturi banditai nužudė septynis kitus banditus. Per statistinį šių dienų savaitgalį Los Anđeje, pastebi Džeimsas Vilsonas (James Wilson), dau-

giau kaip apie pusę visų smurtinių nusikaltimų policijai išvis nepranešama. Mes pradėjome laikyti žmogžudystę tokią pat neatsiejama socialinio kraštovaizdžio dalimi, kaip automobilių avarijos.

Ir pagaliau psichikos ligos. Kitaip negu šeimų suirimo ir nusikalstamumo augimo srityse, psichikos susirgimų per pastaruosius trisdešimt metų nepadaugėjo. Šizofrenijos mastai nekinta, bet pakito hospitalizacijos, esant šizofrenijai ir kitoms psichozėms, apimtys. Psichikos ligoninės ištuštėjo. 1955 m. Niujorko valstijos beprotnamiuose buvo 93 000 pacientų. Pernai jų buvo 11 000. Kur pasidėjo likę 82 000 pacientų ir jų palikuonių? Daugiausia išėjo į gatves. Beviltiškai sergančių žmonių antplūdis užliejo Amerikos miestų gatves. Šiandien mes perlipame per šiuos nelaimėlius ir visų apleistuosius, miegančius tarpduriuose ir šašlančius ant ventiliacijos grotelių. Jie irgi pradėti laikyti bendro socialinio vaizdo dalimi. Tai padarėme mes, davę jiems naują apibrėžimą ir ėmę juos vadinti žmonėmis, kurie paprasčiausiai neturi prieinamo būsto. Jie nėra pamišę ar ligoniai, jie tiesiog visiškai vargšai – tarsi pamišėlis ir ligonis ir visiškai visų apleistas galėtų nebūti vargšas.

Moinihanas įtikinamai atskleidžia, kaip 7-ajame dešimtmetyje įvykusi moralinė dereguliacija virto tikru nukrypimų sprogimu šeimos gyvenimo, nusikaltėliškos elgsenos ir viešo psichozės demonstravimo srityse. Į tai mes reagavome vieninteliu įmanomu būdu: iš naujo apibrėžę nukrypimą ir susiaurinę to apibrėžimo apimtį, kad galėtume paaiškinti ir padaryti „normaliu“ tai, ką civilizuoTESNĖ, tvarkingesnė ir sveikesnė visuomenė seniau būtų pavadinusi – o seniau ir vadino – nukrypimu nuo normos.

Moinihanas yra teisus. Tačiau tai dar ne viskas. Tokį nukrypimo ribų siaurėjimą lydi atitinkamas socialinis reiškinys. Vykstant plataus masto socialiniam moralinės niveliacijos projektui, nepakanka nukrypimams suteikti normalumo pavidalo. Turi paaiškėti, kad pats normalumas yra nukrypimas. Todėl tuo metu, kai nukrypimams nusikalstamumo ir psichikos sutrikimų srityje buvo nuleista kartelė, eilinių buržua nukrypimams kartelė buvo paaukštinta (tai yra paaukštinta kartelė, apibrėžianti normalumo ribas). Ištisoms įprasto elgesio, kuris iki tol buvo laikomas geru ir nepiktybišku, sritims kartelė buvo smarkiai pakelta, ir jam buvo suteiktas visiškai naujas apibrėžimas. El-

gesys, kadaise laikytas normaliu ir nekaltu, pradėtas smerkti kaip nukrypstantis. Tada normalus vidurinėsios klasės gyvenimas apnuoginamas ir paaiškėja, kad tai jis yra tikrieji smurto ir išnaudojimo namai, kad tik čia rasi ištiesą nenormalaus elgesio ir mąstymo katalogą.

Vykdamas šį moralinio niveliavimo projektą, atrastos visiškai naujos nukrypimo sritys, tokios kaip prievartavimas per pasimatymą ir politiškai nekorektiškas kalbėjimas. Tokios seniai žinomos sritys, kaip vaikų seksualinis išnaudojimas, buvo išpūstos, be paliovos jas kartojant spaudoje, jas tik patvirtino mokslingos ataskaitos, liudijančios, kad šie dalykai vyksta stebėtinai dažnai. Galutinis tikslas yra parodyti, kad nukrypimas nėra nusikaltėlių ir pamišėlių „teritorija“, bet tarpsta pačioje didžiosios vidurinėsios klasės širdyje. Tikrieji visuomenės nukrypėliai yra demaskuoti. Kas gi jie tokie? Ne Boni ir Klaidas, bet Ozis ir Harietė. Iš tikrųjų, Ozis ir Harietė ilgą laiką buvo pašaipų objektai. Tačiau dabar jie tapo kaltinamaisiais.

Moralinė vidurinėsios klasės normalumo dekonstrukcija yra plataus masto užmojis. Jam pasisekė, nes čia į pagalbą ateina tūkstančiai savanorių, kuriems pavyko gana sėkmingai kilstelėti į viršų nukrypimų kartelę. Konkrečiai kalbant, pavyko pasiekti trijų dalykų būtent tose srityse, kurias įvardijo Moinihanai: tai – šeimos gyvenimas, nusikaltimai ir mąstymo sutrikimai.

Pirma, šeimos gyvenimas. Pagal naująją sistemą paaiškėja, kad eilinės vidurinėsios klasės šeimos gyvenimas nėra šiltas, jaukus „šeimos vertybių“ šaltinis, socialinio ir dvasinio stabilumo pamatas, kaip teigiama konservatorių propagandoje. Pasirodo, kad ji yra tikras patologijų katilas, kuriame kunkuliuoja depresijos, susvetimėjimai ir patys įvairiausi brandaus amžiaus laikotarpio funkcijų sutrikimai. Kodėl? Todėl, kad giliai šeimoje glūdi ją graužiantis kirminas, 10-ojo dešimtmečio gimtosios nuodėmės atmaina: vaikų seksualinis išnaudojimas.

Vaikų išnaudojimas yra ir nusikaltimas, ir tragedija, tačiau ar tikrai šiandien jo pasitaiko 19 kartų daugiau negu buvo prieš 30 metų? Štai ką sako statistika. 1963 m. – 150 000 užfiksuotų atvejų. 1992 m. – 2,9 milijono.

Na, o dabar, paprasčiausiai pažvelgus į tai, kaip požiūris į vaikus keitėsi nuo XIX a., kada vaikų darbas ir net vaikų vergovė buvo paplitęs dalykas, sunku patikėti, kad

vis gerėjančio elgesio su vaikais tendencija galėjo taip radikaliai pasikeisti staiga.

Aišku, kad taip nebuvo. Tai kas tada atsitiko? Pirmiausia, kas įvyko, tai pranešimų policijai epidemija. Douglas Bešarovas (Douglas Besharov) pažymi, kad 1975 m. apie trečdalis vaikų seksualinio išnaudojimo bylų būdavo nutraukiamos dėl nepakankamų įrodymų, šiandien nutraukiama – apie du trečdalius. Gal Niujorko valstijos valdžiai ir atrodo didelė socialinė pažanga faktas, kad, pavyzdžiui, nuo 1975 m. iki 1983 m. pranešimų apie vaikų seksualinio išnaudojimo atvejus pagausėjo beveik 50 procentų. Tačiau per tą patį laikotarpį įrodytų atvejų iš tiesų sumažėjo.

Atkreipkite dėmesį į kontrastą. Eiliniams nusikaltimams, kuriems pasidarėme nejautrūs, mes sumažinome nukrypimo kartelę. Vienas iš šio nejautrumo požymių yra vengimas pranešti policijai: policijai pranešama tik apie kas trečią įprastą nusikaltimą. Su vaiko seksualiniu išnaudojimu yra visiškai priešingai. Kalbant apie vaiko išnaudojimą, kuriam pasidarėme išskirtinai jautrūs, nukrypimų kartelė buvo atitinkamai pakelta. Viena iš to perdėto jautrumo priemonių yra pernelyg dažnas pranešimas policijai: jei apie du iš trijų paprastų nusikaltimų išvis nepranešama, tai du iš trijų policijai pranešamų vaiko seksualinio išnaudojimo atvejų niekada nepasitvirtina.

Suvokta vaiko seksualinio išnaudojimo epidemija yra daugelio veiksnių junginys. Aišku, kad vienas iš jų yra pernelyg dažnas pranešinėjimas policijai. Kitas veiksnys yra pasikeitę visuomenės standartai fizinių bausmių atžvilgiu. Tačiau už skaičių ir apibrėžimų slypi nauja vaiko seksualinio išnaudojimo ideologija. Pagalbinių profesijų atstovai, kuriuos veikia ši ideologija ir kurie tiki epideminiais išnaudojimo mastais, paskatino masines tokių atvejų paieškas, o ten, kur jų nėra, jas išgalvojo.

Atkreipkite dėmesį į patarimą vienoje iš populiarenių savipagalbos knygų apie seksualinį išnaudojimą „Drąsa išgyti“. „Jeigu negalite prisiminti jokių konkrečių [seksualinio išnaudojimo vaikystėje] atvejų... bet vis tiek jaučiatės taip, kad jums kažkas panašaus yra įvykę, greičiausia taip ir buvo“. Ir „jeigu manote, kad buvote išnaudojamas ir jūsų gyvenimas rodo išnaudojimo simptomus, vadinasi, jūs buvote seksualiai išnaudojamas“.

Jei jūsų gyvenimas rodo simptomus. Populiariojoje kultūroje, persmelktoje šnekų apie vaiko išnaudojimą, kasdien transliuojamų eterio bangomis, visai nesunku jautriems žmonėms įteigti, kad jų problemas – simptomus – sukėlė prieš daugelį metų vykęs išnaudojimas, tiesą sakant, net ir neprisimenamas išnaudojimas. Štai ir slaptos epidemijos ieškojimo *reductio ad absurdum*: suaugusieji, kurie po keletą dešimtmečių trukusios amnezijos staiga pateikia save kaip vaikų seksualinio išnaudojimo aukas – o amnezija dingo ir atmintis sugrįžo intensyvios psichoterapijos stebuklų dėka.

Na, o gydamosios sugestijos galios yra gerai žinomos. Daktaras Džordžas Ganavėjus (George Ganaway) iš Emory universiteto atkreipia dėmesį: o aš, kaip buvęs psichiatras, gerai prisimenu – kaip patikimas gydytojas, kuriam pacientas nori įtikti, gali sugestijos būdu prasimanymą paversti prisiminimu.

Kodėl gi prisiminimai apie vaiko seksualinį išnaudojimą turėtų patikti gydytojui? Todėl, kad tai atitinka naująją neurozės ideologiją. Beveik visą šimtmetį Froido (Freud) ideologija pilnametystės neurozių šaltiniu laikė suvoktas psychoseksualines traumas, patirtas vaikystėje. Bet po pirminio skepsio Froidas padarė išvadą, kad šie psychoseksualiniai incidentai buvo fantazijos.

Šiandien Froido išvados laikomos arba didele klaida, arba, kaip primygtinai tvirtina Džefris Mesonas (Jeffrey Masson) ir kiti aršūs Froido priešininkai, didžiule išdavyste to, ką jis žinojo esant tiesa. Nūdienos mados, palaikomos gydytojų ir tyrinėtojų avangardo, teigia, kad fantazijos yra tikras dalykas. Kai pacientas skundžiasi depresija, žemu savęs vertinimu ar koku nors kitu šiuolaikinio pasaulio negalavimu, pirmiausia pradedama ieškoti užslėpto seksualinio išnaudojimo vaikystėje. „Kai kurie šiuolaikiniai gydytojai“, – rašo Elizabet Loftus (Elizabeth Loftus), Vašingtono universiteto psichologijos profesorė, – „garsėja tuo, kad, remdamiesi sugestyvia istorija arba „simptomų profiliu“, savo pacientams pasako, kad šie tikrai patyrė traumuojančių išgyvenimų. Tada gydytojas ragina pacientą įveikti nepasiduodančią atmintį“.

Tokia nauja psichologija remiasi dabartinėmis nuostatomis apie paprasto šeimos gyvenimo patologiją, o kartu tas nuostatas ir stiprina. Jau nebetikima, kaip Froido

įtakoje tikėta visą šimtmetį, kad suaugusiųjų neurozės ky-
la iš neišvengiamų psichologinių traumų, patirtų lytinio
brendimo laikotarpiu, kurias tik dar labiau padidina tėvų
klaidos ir kurios išsikristalizuoja (tiesiogine žodžio pras-
me) fantastiškuose paciento prisiminimuose, šiandien
klesti nauja pažiūrų sistema. Šiandien neurozė laikoma
nebe nepiktavališkų klaidų pasekme, bet nusikaltėlišku
veiksmų padariniu, veiksmų, vykdomų pačiame iš pažiū-
ros niekuo neišsiskiriančios šeimos viduje. Ieškokite ir ra-
site: tėvų nuodėmės aiškiai matomos apgailėtiniuose vai-
kų gyvenimuose. Vaiko seksualinis išnaudojimas yra nu-
sikaltimas, kuris tik ir laukia, kol jį išaiškins, aišku, pade-
dant išmanančiam gydytojui ir pasiskaitymams prieš mie-
gą. Už baltutėlės statinių tvoros slepiasi bjauri mažytė nuo-
dėmė. O šalia šio nusižengimo toks kadaise nukrypimu
laikytas šeimyninio gyvenimo dalykas kaip nesantuokiniai
vaikai atrodo geras ir nepiktybiškas.

Tai tiek apie šeimą. Dabar pažvelkime į antrąjį iš kas-
dienio buržua gyvenimo stulpų – įprastus heteroseksua-
lius santykius. Antrai didžiulei žmogaus elgesio, kuris iki
šiol buvo laikomas pakankamai normaliu, kategorijai nor-
malumo ribos buvo performuluotos ir išplėtos taip, kad
didžioji dalis to elgesio tapo nukrypimu. Ir vėl pradedame
nuo tikro nusikaltimo: išžaginimo. Anksčiau manyta, kad
neatsiejama šio nusikaltimo dalis yra jėgos pavartojimas
arba grasinimas ją pavartoti. Tik ne šiandien. Šiandien iš-
žaginimo sąvoka išplėsta ir apima vadinamąjį išžaginimą
per pasimatymą, taigi, aprėpia milžiniškos apimties elge-
sio teritoriją, kuris iki šiol buvo laikomas arba normaliu,
arba šiurkščiu, bet tikrai ne kriminaliniu.

„Beveik 47 procentai moterų yra išžaginimo arba pa-
sikėsinimo išžaginti aukos..., o 25 procentai moterų yra
pilnutinio išžaginimo aukos“. Taip specialioje televizijos
naujienu laidoje teigia Katarina Makinon (Catharine Mac-
Kinnon). Tokios rūšies teiginių apstu visur. Pavyzdžiui,
Stenfordo koledžo atlikta apklausa skelbia, kad trečdalis
jo studentų buvo išžagintos per pasimatymą. Labiausiai
išgarsėjusį ir daugiausia minimą tyrimą apie išprievartavi-
mų epidemiją atliko Meri Kos (Mary Koss). Apklaუსusi
6 159 koledžo studentes, ji nustatė, kad 15 procentų jų
buvo išžagintos, o dar 12 procentų kėsintasi išžaginti. Kos
taip pat tvirtina, kad per vienerius metus 3 187 koledžo

studentės pranešė apie 886 išprievartavimo arba pasikėsini-
sinimo išprievartauti atvejus. Tai daugiau kaip po vieną
incidentą per metus kas ketvirtai koledžo studentei. Jei
toks procentas laikysis ir toliau, trys iš keturių studentėių
iki koledžo baigimo taps prievartavimo arba pasikėsini-
mo prievartauti aukomis.

Jei tie skaičiai atrodo dideli, tokie jie ir yra. „Public
Interest“ Neilas Gilbertas pažymi, kad duomenys, kuriuos
sukaupe FTB, šiek tiek padidinusi skaičius, kad apimtų
numanomus nepranešamus atvejus, rodo, kad žaginimas
pasitaiko vieną kartą iš tūkstančio. Duomenys rodo, kad
2 400 universitetų miestelių 1991 m. įvyko mažiau kaip
1 000 prievartavimų. Tai reiškia, kad vienam studentų mies-
teliui tenka apie pusė žaginimo per metus. Barnardo ko-
ledžas, kovos su žaginimais per pasimatymą židiny-
s, 1991 m. tarp 2 200 savo studentų neužregistravo nė vie-
no žaginimo atvejo nei per pasimatymus, nei kitomis ap-
linkybėmis. Tas pats užfiksuota Harvarde, Jeilyje, Princto-
ne, Braune – ir Antiochijoje, kur universitetas garsėja griež-
čiausiu ir juokingiausiu seksualinio korektiškumo kodek-
su visame Amerikos akademiniam pasaulyje.

Tad kaip paaiškinti tokį milžinišką neatitikimą tarp re-
alių duomenų ir prasimanytų skaičių, įsitvirtinusių žmonių
vaizduotėje? Visai paprastai. Nukrypimas ir vėl buvo nau-
jai apibrėžtas, šį kartą pakeliant kartelę. Kos ir kiti tyrėjai
išplėtė žaginimo sąvoką ir įtraukė į ją elgesį, kurio nei jūs,
nei aš nevadintume žaginimu. Ir ne tik jūs ir aš, – tariamos
aukos to nelaiko žaginimu. Kos tyrime 73 procentai mote-
rų, pavadintų žaginimo aukomis, nemano, kad buvo išža-
gintos. 42 procentai jų ir toliau turėjo lytinių santykių su
vadinamaisiais žagintojais.

Na, kaip žinoma, išžagintos moterys tikrai nesisten-
gia dar kartą turėti intymių santykių su savo užpuolikais.
Čia kažkas ne taip. O ne taip yra neįprastai laisvas seksu-
alinės prievartos ir žaginimo apibrėžimas. Tarp klausimų,
kuriuos apklausos dalyvėms pateikė Kos, buvo ir toks:
„Ar jūs atsidavėte lytiniam santykiams tada, kai to nenor-
ėjote, bet kai nebegalėjote atsispirti nesiliaujantiems vy-
riškio argumentams ir spaudimui?“ ir „Ar turėjote lytinių
santykių prieš savo valią, nes vyras jums davė alkoholio
ar narkotikų?“ Stenfordo studija, padariusi išvadą, kad kas
trečia studentė buvo žaginta per pasimatymą, remiasi pa-

čių respondenčių pasakojimais apie „pilnutinę seksualinę veiklą prieš savo pačių valią“.

Yra gana įprastas dalykas, kad žmonėms (ir vyrams, ir moterims) būna sunku apsispręsti dėl sekso ir kad jie vis dėlto nusprendžia, nors ir nenoromis, bet tikrai laisvai, užsiimti lytiniais santykiais net ir tada, kai nelabai to nori. Pavadininkite tą prievartavimu, ir beveik niekas neišsisuks nuo kaltinimų.

Šio naujo ir stebėtinai laisvo apibrėžimo atrama yra žodinės prievartos idėja. Pažvelkite į šį apibrėžimą iš skyriaus „Nesmurtinė seksualinė prievarta“ knygoje „Prievartavimas per pažintį: nuslėptas nusikaltimas“: „Mes apibrėžiame žodinę seksualinę prievartą kaip moters pritarimą nepageidaujamai seksualinei veiklai dėl vyro žodinių argumentų, neskaitant žodinių grasinimų ar fizinės jėgos“. Kai prievartavimas taip radikaliai iš naujo apibrėžiamas, išplečiant jo sąvoką – į kurią patenka siūlymai išgerti ar žodžiais reiškiamas atkaklumas – nieko nuostabaus, kad rezultatas yra seksualinių nukrypimų epidemija.

Akivaizdu, kad už šių skaičių glūdi ideologija, skelbianti, jog visi heteroseksualūs santykiai iš prigimties yra nukrypę nuo normos. Kaip kažkada pasakė André Dworkin (Andrea Dworkin): „Romantiška meilė... tėra prievartavimas, pagražintas reikšmingais žvilgsniais“. Žagininimų per pasimatymą epidemija yra empirinis dekoras platesnės apimties teorijai, skelbiančiai, kadangi santykiai tarp vyrų ir moterų yra iš prigimties nelygūs, seksas niekada negali įvykti abiejų šalių sutikimu. Jis visada yra priverstinis.

Kaip sako Siuzana Estrich (Susan Estrich): „Daugelis feminisčių sakys, kad tol, kol moterys, palyginti su vyrais, neturi galios, laikyti „taip“ tikro pritarimo ženklu gali būti klaidingas dalykas“. Tačiau jei „taip“ nereiškia tikrojo pritarimo, tai ką tada tai reiškia? Notaro patvirtintą kontraktą?

Ir jeigu nėra tokio dalyko kaip tikras pritarimas, tada realizuojamas radikaliųjų feminisčių idealas, skelbiantis, jog visi lytiniai santykiai yra prievartavimas. Kam reikalingos studijos? Žagininimų paplitimas nėra 25, 33 ar 50 procentų. Tai visos 100 procentų. Tada Naomi Wolf (Naomi Wolf) gali rašyti „Grožio mite“, kad šiandien „tarp jaunimo susiklostė situacija, kada vaikinai prievartauja, merginos prievartaujamos, ir *tai laikoma normaliu dalyku*“.

Žaginimas per pasimatymą yra tikrai kraštutiniausias iš pavyzdžių, kai nukrypimas iš naujo apibrėžiamas, įtraukiant į jo teritoriją didžiulį gabalą normalaus, kasdieniško elgesio. Tai kraštutiniausias pavyzdys, nes jis yra nusikaltamas. Tačiau yra lengvesni nusižengimai, stulbinantis rinkinys pažeidimų, kurie patenka į seksualinio priekabiavimo rubriką, – tai dar vienas apibrėžimas, kurio ribos yra laisvos ir griežtai nenustatytos, bet kurios pakankamai aukštai iškeliamos, kad nekaltą elgesį paverstų nukrypimu nuo normos. Kaip rašė Alenas Bliumas (Allan Bloomas): „Tai, ką anksčiau žmonės laikė piršimusi, šiandien laikoma vyriškais įbauginimo būdais“.

Tad tiek apie šeimą ir normalius heteroseksualius santykius. Eime į trečią didelę naujų nukrypimų sritį – mąstymo nusikaltimus.

Šią vasarą mane aplankė vienas FTB agentas, atliekantis įprastinį buvusio mano pavaldinio, šiuo metu pretenduojančio į kažkokį aukštą administracijos postą, patikrinimą. Agentas pateikė įprastą, daugybę kartų girdėtą klausimų sąrašą: tai buvo klausimai apie finansinius sunkumus, narkotikų vartojimą, alkoholizmą. Ir štai jis man pateikia iki šiol negirdėtą klausimą: ar šis asmuo kada nors demonstravo kokį nors išankstinį nusistatymą tam tikros asmenų grupės atžvilgiu, pavyzdžiui, rasės, etninės grupės, lyties, tautinės kilmės ir pan. pagrindu? Kaip supratau, agento nedomino, ar tas asmuo buvo įsivėlęs į kokius nors rasinės kilmės incidentus. FTB tai jau būtų žinoję. Jis norėjo sužinoti apie mano bičiulio gilesnes mintis, jausmus, kuriuos galbūt jis išdavė tam, su kuriuo artimai dvejus metus dirbo. Tokia buvo viso pokalbio prasmė, kurio metu aš neva turėjau paliudyti, ar nesu kada nors girdėjęs savo draugą laidant kokius seksistinius anekdotus ar kitaip demonstruojant užslėptą išankstinį nusistatymą. Tada ir supratau, kad netaktiškos kalbos jau įgavo oficialų statusą ir virto mąstymo nusikaltimais.

Čia ir vėl pradedame nuo tikro nukrypimo – rasinio smurto, kokį vykdė Ku-Klux-Klanas ir tokie pavieniai asmenys, kaip du vyriškiai Tampoje, neseniai nuteisti už kraupų rasinį išpuolį prieš juodaodį turistą. Jie buvo nuteisti pagal įstatymą ir nubausti. Tokie yra ir švelnesni, bet vis dėlto niekingi nesmurtinio rasinio diskriminavimo poelgiai, pavyzdžiui, susiję su apgyvendinimu. Tačiau tuo metu, kai

atviri rasiniai veiksmai laikomi nusikaltimu ir už juos baudžiama įprastine tvarka, nukrypimo kartelė vėl pakeliama. Šiandien siekiama išaiškinti mąstymą, valdomą išankstinių nusistatymų, instinktų, anekdotų ir nuostatų.

Didžioji šio projekto sklaida vyksta Amerikos akademiniame pasaulyje. Universitetuose sparčiai dauginosi studentų miestelių kalbos kodeksai, kuriuos suvaržyti begali tik jų pačių akivaizdus prieštaravimas konstitucijai, – šia priemone universitetai mėgino apriboti kalbą, kuri galėtų įžeisti ypatingos globos ir apsaugos vertas grupes. Pavyzdžiui, vienas Mičigano universiteto studentas, paskaitų metu išreiškęs nuomonę, kad homoseksualumas yra liga, turėjo stoti prieš formalų universiteto atstovų posėdį, nes buvo apkaltintas išpuoliais prieš studentus homoseksualios orientacijos pagrindu.

Situacija absoliučiai ironiška. Kadaisė homoseksualumas buvo laikomas nukrypimu nuo normos. Tačiau šiaurien, kai jis skelbiamas tiesiog vienu iš daugelio gyvenimo būdo pasirinkimų, nepritariantieji naujam apibrėžimui ir dar nelaimingai pataikantys tą nuomonę pareikšti viešai, patys įtarinėjami nukrypėliškumu.

O kur dar garsioji iš Izraelio kilusio Pensilvanijos universiteto studento byla, kuris būrelį po jo bendrabučio langais vidurnaktį triukšmavusių juodaodžių seserijos narių išvadino „buivolėmis“ (taip apytikriai verčiamas hebrajų kalbos žodis *behema*). Jis buvo apkaltintas rasiniu priekabiavimu. Ištisa armija mokslingų profesorių sprendė absurdišką uždavinį, ar šis terminas turi, ar neturi rasinių insinuacijų. Jie nieko nerado. (Reikėjo paklausti manęs. Būčiau sutaupęs jiems laiko. Tėvas mane tiek kartų vadindavo „behema“, kad man tai jau buvo tapę malonybiniu žodžiu. Nemanau, kad jis turėjo kokių nors rasinių sumetimų.) Nepaisant to, universitetas buvo įsitikinęs, kad už šio egzotiško žodžio slepiasi tam tikri rasiniai niuansai, ir negalėjo palikti studento nenubausto, todėl mėgino priversti jį pripažinti savo kaltę. Paskui buvo pasiūlytas. Procesai bus nutraukti, jei studentas prisipažins kaltas ir leis būti perauklėjamas pagal „programą, skirtą gyventi įvairiapusės bendruomenės aplinkoje“.

Atkreipkite dėmesį: psichiškai nesveikas asmuo, siautėjantis vidury Brodvėjaus, yra laisvas siautėti. Niekas prievarta neuždarys jo į gydymo įstaigą. Bet studentui, pava-

dinusiam grupelę seserijos narių „buivolėmis“, gresia pačios aukščiausios sankcijos – pašalinimas iš universiteto, jei jis nesutiks taisyti savo nukrypėliško mąstymo.

Gal ir skamba ironiškai, bet tai galima nesunkiai paaiškinti. Pagal naująją sistemą, ne nenormalumas, bet neaktiškumas yra tikrasis nukrypėliško mąstymo ženklas, reikalaujantis mąstymo kontrolės ir perauklėjimo. Su viena nukrypimo rūšimi mes esame pasirengę gyventi, su antrąja – ne. Iš tiesų, vienos rūšies – psichozės, mes išvis nenorime vadinti nenormalumu. Kaip sako Moinihanai, taip dabar priimta.

Psichikos ligoniai nėra jokie ligoniai. Jie tiesiog neturi būsto. Tai mes, likusieji, esame kalti, kad mąstome ne taip, kaip reikia, kad už savo vidurinėsios klasės grožybių ir mandagybių slepiame rasistinius, mizoginiškus, homofobiškus ir kitokius pagedusius ir gendančius netaktus.

Mes mokomės susitaikyti su įprastais nusikaltimais. Bet kaip gi galima taikstyti su tokiu, iki šiol nepripažintu, smurtu prieš moteris, tykančiu anapus įprastų, iš pažiūros nekaltų heteroseksualių santykių.

Vieniši tėvai ir nelaimingos šeimos šiandien yra sa vaime suprantamas dalykas. Tai laimingos šeimos yra tikrasis nukrypimų lopšys, kuriame tarpsta seksualinis išnaudojimas.

Nukrypimo racionalizacija pasiekia logišką išvadą. Nukrypimas paskelbiamas normaliu. O normalumas demaskuojamas kaip nukrypimas. Tai, aišku, mus padaro lygius moralės prasme. Projektas baigtas. Ar tarp mūsų dar esama kokių nors realių skirtumų?

Štai kas svarbiausia. Nukrypimo apibrėžimas, susiaurinant arba išplečiant jo ribas, yra moralinio lygiavertiškumo avantiūra. Šia prasme ji yra kūdikis senesnio projekto, griuvusio kartu su sovietine imperija. Kadaise būta idėjos apie moralinį Rytų ir Vakarų lygiavertiškumą. Nors paaiškėjo, kad sovietai buvo brutalūs, korumpuoti ir grobuoniški imperialistai, iš tikrųjų mes buvome ne ką geresni. Kiekvienam jų nusikaltimui galėjome nesunkiai priešpata tyti savuosius.

Gerai, ši moralinio lygiavertiškumo idėja jau mirusi. Komunistinės imperijos išvadavimas, archyvų atidarymas, buvusių kalinių liudijimai – visa tai tapo savotiška patyčia iš tokios moralinio lygiavertiškumo versijos.

Tačiau ideologija nepakelia tuštumos. Štai ir turime naują moralinio lygiavertiškumo atmainą: moralinį normalumo ir nukrypimo susiliejamą Vakarų visuomenėje. Labai drąsu štai taip nuplėsti nuo buržuazinių Vakarų visą jų moralinį blizgesį. Nes kai tai padarome, pasitelkiant Makinon žodžius, kai „sunku palaikyti įprastą patologijos ir normalumo perskyrą“, moralinė viršenybė, į kurią pretenduoja buržuazinis normalumas, išnyksta.

O geriausia priemonė atskleisti buržuazinio gyvenimo supuvimą yra pakelti kartelę nukrypimui. Galų gale, įstatymą gerbianti vidurinioji klasė savo dorybes apibrėžia kaip priešpriešą nukrypimui, priešpriešą, kurią visuomenėje dramatiškai sustiprina gėda, atstūmimas ir bausmė. Ir štai paaiškėja, kad ši, didžioji, normalumo ir nukrypimo priešprieša yra farsas. Tikrieji nukrypėliai, o stebukle, pasirodė besą tie, kurie dėvi normalumo kaukę, tai – vidurinėsios klasės, gyvenančios jaukiuose priemiesčių gatvelėse, seksualiai išnaudojančios savo vaikus, prievartaujančios savo moteris ir giliai savyje slepiančios pačias nuodėmingiausias mintis.

Nukrypimo ribų išplėtimas yra naujas būdas patenkinti seną ideologinę darbotvarkę. Tačiau kartu jis užpildo ir psichologinį poreikį. Tą poreikį įvardijo Moinihanas: kaip susidoroti su tikro nukrypimo sprogimu? Vienas iš būdų yra neigimas: tikrojo nukrypimo sumenkinimas leidžia apsimesti, kad nukrypimai išnyko, nes nukrypimas buvo pervadintas normalumu. Kita strategija yra dėmesio atitraukimas: išplečiant ribas nukrypimo sąvokai sukuriama visiškai nauji nukrypimai, su kuriais galima čia pat pulti į kovą. Tai atitraukia dėmesį nuo tikrų nukrypimų ir leidžia pajusti, kad, nepaisant mus supančių žmogžudysčių, sąmyšio ir beprotybės, mes iš tiesų palaikome ir prižiūrime savo normas.

Pavyzdžiui, būdami bejėgiai tikrų nusikaltimų sprogi- mo akivaizdoje mes patenkiname kovos su nusikaltimais poreikį, surengdami kryžiaus žygį prieš žagintojus pasimatymo metu. Tai tas pats, kaip ieškoti pamestos piniginės prie gatvės stulpo, žinant, kad pametei ją kažkur kitur, – darbas daug lengvesnis, nors ir nelabai atitinkantis sprendžiamą problemą. Ribų išplėtimas nukrypimui sukuria išsisa naują elgesio pasaulį policijai ir dar priedo aukštesnę klasę pažeidėjui. Taip pat daro pažeidėją sukalba-

mesnį: kaltės slegiamas buržua, vargšas koledžo studentas, yra daug lengvesnis socialinės kontrolės objektas negu užkietėjęs nusikaltėlis ar siautėjantis pamišėlis.

Aišku, kad šie nauji kryžiaus žygiai niekaip nepaveiks tikrų nusikaltėlių ar pamišėlių. Bet jie leidžia mums pajusti, kad, nepaisant visko, mes kažkaip bandome spręsti nukrypimų problemą. Visuomenė privalo jausti, kad ji, kovodama su nukrypimais, palaiko savo normas. Atsisakę kovoti su tikrais dalykais, negalime atsisakyti pačios kovos. Todėl, norėdami išlieti energiją, kovojame su naujoviškais nukrypimais. Kad tie nukrypimai yra daugiausia netikri ir prasimanyti, regis, niekam nerūpi.

Parengta pagal Čarlzo Krauthamerio straipsnį „Kai išplečiamos nukrypimų ribos“, *Neokonservatyvių tekstų rinktinė*, red. Markas Gersonas, Addison – Wesley leidybos kompanija, 1996. (Charles Krauthammer „Defining deviancy up“, in *The essential neo-conservative reader*, ed. By Mark Gerson, Addison – Wesley Publishing company, Inc., 1996).

Parengė Rūta Tumėnaitė

SUTEIKTI ŽMONĖMS GALIĄ: TARPINIŲ STRUKTŪRŲ VAIDMUO VIEŠOJOJE POLITIKOJE

Richard John Neuhaus, Peter Berger

Tarpinės struktūros ir gerovės valstybės dilemos

Šiuolaikinės Amerikos mąstyme apie viešąją politiką aiškiai matyti dvi iš pirmo žvilgsnio prieštaraujančios tendencijos. Pirmoji – tai nuolatinis siekimas paslaugų, kurias užtikrina moderni gerovės valstybė. Jei nekreipsime dėmesio į ugningą retoriką, pamatysime, kad labai nedaug kas rimtai priešinasi gerovės valstybei. Rimčiausios diskusijos vyksta, kaip ir iki kokių ribų ją plėsti. Antroji tendencija – stiprus priešiškus valdymui, biurokratijai ir apskritai didžiosioms struktūroms. Šis priešiškus nukreiptas ne tik į Vašingtoną, bet į visų lygių valdymo struktūras. Nors šioje esė bus kalbama apie padėtį Amerikoje, reikia pastebėti, kad panašus dviprasmiškas požiūris į modernią gerovės valstybę egzistuoja ir kitose demokratinėse šalyse, ypač Vakarų Europoje.

Gal tai tik dar vienas pavyzdys, kaip žmonės nori pasiekti, kad ir vilkas būtų sotas, ir avis sveika. Vargu ar tai pirmas kartas istorijoje, kai žmonės nori gauti naudos, tačiau nenori už ją mokėti. Politikai irgi nevengia pasinaudoti neapibrėžtumu, žadėdami daugiau paslaugų ir sykiu mažiau išlaidų. Ekstravagantiška modernios valstybės retorika ir siurrealistiškai plati mokesčių sistema skatina tikėtis stebuklų ir reikalauti nepagrįstų priemonių. Kol bent dalį žmonių kurį laiką pavyks apkvailinti, išliks politikų, kurie naudosis šia magija ir kurie, jos padėdami, gaus postus.

Tačiau tai dar ne viskas. Atsiranda akivaizdus prieštaravimas tarp to, kad norima gauti daugiau valstybės teikiamų paslaugų, ir tarp to, kad nenorima valdžios kišimosi. Tiksliau, mes norime pasakyti, kad moderni gerovės valstybė niekur nedings; netgi priešingai – ji turėtų plėsti savo paslaugas, tačiau gerovės valstybės paslaugas teikti gali ir alternatyvūs mechanizmai.

Šiuo metu vyraujantis nepasitenkinimas valdžia ir didžiosiomis struktūromis anaip tol nėra be pagrindo. Nusiskundimai dėl dėmesio stokos konkrečiam žmogui ir neatsakingumo, dėl praradimo kišimosi į reikalus, kur valdžiai nereikėtų kištis, taip pat dėl didėjančių kaštų ir prastėjančių paslaugų yra pagrįsti daugelio žmonių patirtimi. Niujorko miesto krizė, kuri teisingai laikoma ne tik biudžetiniu reiškiniu, ženklina visuotinį nepasitenkinimą pastarųjų dešimtmečių politika. Didėja visuomenės parama atviram ir viešam didžiausių mūsų visuomenės problemų – skurdo, švietimo, sveikatos apsaugos, būsto ir daugelio kitų žmoniškų poreikių, – sprendimui. Taigi tai, kas iš pirmo žvilgsnio atrodo kaip prieštaravimas, iš tiesų yra visiškai pateisinamų lūkesčių visuma. Viešosios politikos tikslas – tenkinti žmonių poreikius, neskatinant jų priešiško gerovės valstybei.

Suprantama, stebuklingo recepto nėra, bet mes manome, kad čia pasiūlytos alternatyvos kai kurias problemas gali išspręsti. Žvelgiant rimtai, šios alternatyvos gali tapti giluminių viešosios politikos naujovių pagrindu, gal net naujos mąstymo sistemos pagrindu (bent jau kai kuriose modernios gerovės valstybės srityse).

Pagrindinė sąvoka yra tai, ką mes vadiname tarpinėmis struktūromis (mediating structures). Ši sąvoka įvairiais pavidalais egzistuoja jau seniai, o naujovė yra tik sistemingas siekimas ją paversti konkrečia viešosios politikos priemone. Čia tarpinės struktūros apibrėžiamos kaip institucijos, įsiterpiančios tarp privatų gyvenimą gyvenančio individo ir stambiųjų viešojo gyvenimo institucijų.

Modernizacija lemia viešojo ir privataus gyvenimo atskyrimą, kas istoriškai yra nauja. Modernioje visuomenėje svarbiausia stambioji institucija yra pati modernioji valstybė. Be to, egzistuoja dideli kapitalistinės verslo ekonomikos konglomeratai, didelės darbo sąjungos ir auganti biurokratija, kuri administruoja didelę visuomenės gyve-

nimo dalį, pavyzdžiui, švietimo ir kt. Visas šias institucijas vadinsime megastruktūromis.

O šalia viso to egzistuoja modernus reiškiny, vadinamas privačiu gyvenimu. Tai keistas rezervatas už stambųjų institucijų teritorijos, kur individai užsiima labai įvairia veikla ir labai retai gauna institucinę paramą.

Modernioje visuomenėje gyvenančiam individui gyvenimas – tai nuolatinis migravimas tarp viešumo ir privatumo. Megastruktūros paprastai didina susvetimėjimą, nepadeda atrasti individualios egzistencijos prasmės bei ugdyti tapatybės. Prasmę, išsipildymą ir tapatumą randame privačioje sferoje. Šios dvi sferos daugelyje vietų persidengia, tačiau privačioje sferoje individas iš esmės paliekamas pats sau, todėl jis negali būti ramus ir tikras dėl ateities. Megastruktūrų visuomenė yra šalta ir nuasmeninta. Privačioji sfera yra šilta, bet ji nesuteikia pasitikėjimo. Pavyzdžiui, palyginkime socialinę įdarbinimo sferą ir santuoką.

Toks dalijimasis slepia dvilypę krizę. Tai krizė individo, kuris privalo derinti abiejų sferų reikalavimus. Tai ir politinė krizė, nes megastruktūros (labiausiai valstybė) abejingos asmeniui ir todėl laikomos negyvenimiškomis ar net piktavališkomis. Ne visi šią krizę suvokia vienodai. Daugelis tų, kurie ją įveikia sėkmingiausiai, turi ryšį su institucijomis, tarpininkaujančiomis šioms dviem sferoms. Tokios institucijos yra su „žmogišku veidu“ ir įneša į privatų gyvenimą tam tikro stabilumo, ir sykiu yra viešos, atspindi megastruktūrų prasmę bei vertybes. Taigi tarpinės struktūros padeda spręsti abu šios modernios visuomenės krizės aspektus, taip pat palaiko dėl moralinės erozijos susvetimėjusią ir atskirtą nuo visuomenės jos dalį bei mažina pavojų susvetimėti viešosios tvarkos sistemai. Iš to ir išplaukia tarpinių struktūrų strateginė pozicija.

Mūsų dėmesys bus skirtas keturioms tarpinėms struktūroms – tai vietos bendruomenė, kuri teikia saugią kaimynystę (neighborhood), šeima, Bažnyčia ir savanorių organizacijos. Šis sąrašas anaipol nepilnas, bet konkrečias institucijas pasirinkome dėl dviejų priežasčių: pirma, tai daugelio amerikiečių gyvenime labai svarbios, ir antra – labiausiai susijusios su mums rūpimomis gerovės valstybės problemomis. Manome, jeigu šias institucijas pavyktų kūrybiškiau įjungti į viešąją politiką, individai visuome-

nėje jaustūsi jaučiau, o politinė santvarka taptų „prasmingesnė“.

Nesant institucijų tarpininkavimo politinė santvarka nutolsta nuo individų gyvenimo vertybių bei tikrovės. Netekusi moralinio pamato politinė santvarka tampa ir neteisėta. Kai taip atsitinka, politinę santvarką tenka įtvirtinti ne bendru sutarimu, o prievarta. Ir tuomet demokratija miršta.

Totalitarizmas – nesvarbu, ar jis būtų diegiamas po kairės, ar po dešinės ideologijos vėliava, – patrauklus tuo, kad ištrina tarpą tarp privataus ir viešojo gyvenimo, suteikdamas gyvenimui bendrą tvarką ir prasmę. Nors įsigalėjusi totalitarinė sistema gali labai karčiai nuvilti ir jos kūrėjus, ir jai paklūstančius asmenis, istorija rodo, kad jos suardyti beveik neįmanoma. Totalitarinė sistema gana efektyviai veikia net tada, kai dauguma gyventojų, – net ir tie, kurie už ją atsakingi, – ją vertina ciniškai.

Demokratija kur kas jautriau reaguoja į vertybių sunykimą jos institucijose. Cinizmas jai yra grėsmingas, o visuotinis cinizmas gali ją sunaikinti. Todėl tarpininkavimas demokratijai gyvybiškai svarbus. Šis tarpininkavimas negali būti vykdomas priešokiais ir privalo būti įteisintas struktūromis. Struktūros, kurias pasirinkome nagrinėti, pasirodė sugebančios labai gerai prisitaikyti ir, keičiantis sąlygoms, atsinaujinti. O svarbiausia – jos egzistuoja ten, kur gyvena žmonės, ir būtent tai gali užtikrinti patikimos viešosios politikos pradžią.

Toks tarpinių struktūrų supratimas artimas Edmundo Berko (Edmund Burke) garsiajai frazei: „Priklausyti kuopelei ir mylėti mažąją kuopelę, kuriai mes priklausome, yra svarbiausias visuomeninės priklausomybės principas (galima sakyti, įščios)“. Be to, tai primena Aleksio Tokvilio (Alexis de Tocqueville) išvadą, kurią jis padarė stebėdamas amerikiečius: „Demokratiškose šalyse bendruomenės mokslas yra visų mokslų motina; visų kitų mokslų pažanga priklauso nuo čia padarytos pažangos“. Marksas taip pat buvo susirūpinęs bendruomenės irimu, ir jo žvilgsnis į porevoliucinę visuomenę labai primena Burke'o „mažąją kuopelę“. Anarchistinė-sindikalistinė socialinio mąstymo mokykla tai pabrėžia dar labiau.

Klasikinėje savizudybių studijoje Emilis Diurheimas aprašo, kaip modernizacijos „audra“ nušluoja „mažus darinius“, kuriuose anksčiau žmonės rasdavo bendrumą, ir

palieka tik valstybę bei individų masę, kaip „skysčio molekules“. Kiti sociologinės tradicijos mąstytojai – Ferdinandas Tionisas (Ferdinand Toennies), Maksas Veberis (Max Weber), Džordžas Zimelis (Georg Simmel), Čarlzas Kūli (Charles Cooley), Torsteinas Veblenas (Thorstein Veblen) – naudojo kitokią terminologiją, tačiau analizavo tos pačios dilemos aspektus. Mūsų laikais Robertas Nisbetas (Robert Nisbet) įtikinamiausiai parodė, kad bendruomenės nykimas kelia pavojų Amerikos demokratijai.

Kalbant apie praktinės politikos lygmenį galėtų atrodyti, kad tarpinės struktūras palaiko visi. Pavyzdžiui, labai mažai politikų, kurie pasisakytų prieš šeimą ar prieš Bažnyčią. Bet tikrovėje ne viskas taip paprasta. Liberalizmas, kuris užima didžiąją dalį Amerikos politikos, nesvarbu, ar jis būtų vadinamas šiuo vardu, ar ne, yra linkęs nepastebėti politinių (tai yra ne privačių) tarpinių struktūrų funkcijų ir linkęs skatinti vyriausybę egzistuojančioje sistemoje siekti didesnio socialinio teisingumo. (Žinoma, revoliucionieriai tai laiko „grynu reformizmu“, bet šiuo metu Amerika revoliucingumu nepasižymi.)

Tai, kad liberalizmas nevertina tarpinių struktūrų, nulemta jau Apšvietos laikotarpiu. Apšvietos mąstymas yra abstraktus, universalistinis, susijęs su Berko vadinamąja socialinės politikos „geometrija“. Tarpinių struktūrų brandinamos sėklos neprigija nederlioje liberalų sodo dirvoje. Jiems labiausiai rūpi individai („žmogaus teisės“) ir teisinga viešoji tvarka, o visa kita, kas „tarp jų“, laikoma nesvarbiais dalykais ar net kliūtimi racionaliam visuomenės tvarkymui. Viskas, kas yra tarp, atmetama taip smarkiai, kad prilyginama prietarams, veidmainystei ar (pastaruoju metu) kultūriniam atsilikimui.

Amerikos liberalizmas visada aktyviai gynė privačias individų teises ir dažnai atmesdavo argumentą, kad privatus elgesys gali turėti viešas pasekmes. Privačios teisės dažnai ginamos būtent nuo tarpinių struktūrų – vaiko teisės nuo šeimos, seksualinių iškrėpėlių teisės nuo jų kaimynų ar mažo miestelio gyventojų nuomonės ir pan. Panašiai ir su individų religijos laisve: Amerikos liberalai jos šventai laikosi. Tačiau jie visada gina suprivatintos religijos laisvę. Liberalai, laikydamiesi labai siauros Bažnyčios ir valstybės atskyrimo sampratos, paprastai nepritaria tvirtinimui, kad gali būti įteisinta institucinė religija ir kad reli-

gijai būtų priskirtos viešosios funkcijos. Dėl tokio „geometrino“ požiūrio liberalams labai sunku susitaikyti su susvetimėjimą keliančiomis abstrakčiomis struktūromis, kurias jie daugino nuo pat Naujosios sutarties laikų. Gal tai ir yra šiuolaikinės liberalios valstybės Achilo kulnas.

Kairieji, suvokiami kaip savotiška socialistų atmaina, tarpininkavimui nebuvo tokie akli. Tiesą pasakius, terminas „susvetimėjimas“ atėjo iš marksizmo. Tačiau kairiųjų silpnybė, kad jie kapitalizmo ekonomiką laiko išskirtiniu ar beveik išskirtiniu blogio šaltiniu, o susvetimėjimas iš tikrųjų stebimas socialistinėse valstybėse – kiek tik tų socialistinių valstybių egzistuoja – ir tas susvetimėjimas yra kur kas ryškesnis negu kapitalistinėse valstybėse. Kai kurie naujųjų kairiųjų ideologai mėgino spręsti šią problemą, naudodami anarchistinės-sindikalistinės tradicijos elementus, bet dauguma socialistų tarpines struktūras laiko prasmingomis tik porevoliuciniame laikotarpyje, o kol kas jos tik atitraukiančios dėmesį nuo kovos už socializmo statybą. Taigi kairieji irgi nelabai padės ieškant praktinio šios problemos sprendimo.

Plataus politikos centro dešinėje naudos rasime irgi nedaug. Žinoma, klasikinis Europos konservatyvizmas aukštai vertina tarpines struktūras, bet jau nuo XVIII a. šią tradiciją gadina romantinis siekimas atšaukti modernumą – mūsų manymu, tokia perspektyva neatrodo nei tikėtina, nei trokštama. Kita vertus, tai, kas Amerikoje dabar vadinama konservatyvizmu, iš tikrųjų yra senamadiškas liberalizmas. Tai *laissez-faire* ideologija, vyravusi prieš Naująją sutartį, apytikriai tuo metu, kai liberalizmas liovėsi tikėjęs rinkta ir pradėjo tikėti vyriausybe/valdymu. Abu šie tikėjimai – ir senasis tikėjimas rinkta, ir naujasis tikėjimas valdymu – pasižymi abstrakčiais Apšvietos mąstymo modeliais. Be to, šių dienų konservatyvizmui būdingos tipiškios kairiųjų problemos, tik atvirkštinės: konservatyvizmas labai jautriai reaguoja į „didžiosios“ vyriausybės susvetimėjimą, tačiau yra aklas tokiam pačiam „didžiojo“ verslo poveikiui. Toks vienašališkumas, nesvarbu, ar jis būtų iš kairės, ar iš dešinės, nėra labai girtinas.

Dabar jau beveik visur pripažįstama, kad mums reikia naujo mąstymo, nekaustomo praeities ideologijos. Tarpinės struktūros savo idėjomis peržengia dabarties ideologines ir politines realijas. Šis pasiūlymas susilaukė palankaus

susidomėjimo tų, kuriems mes jį išdėstėme, ir nors vieni jį pasmerkė kaip dešinįjį, o kiti – kaip kairįjį, iš esmės tai teikia vilčių. Gali būti, kad ši paradigma sumaišo visas įprastas politines etiketes, tačiau verta tikėtis, kad po pradinės sumaišties, sukeltos, kaip sako mokslininkai „kognityvinio šoko“, pasiūlymas bus įvertintas „pagal nuopelnus“.

Vietos bendruomenė, arba saugioji kaimynystė

„Protingiausias būdas nustatyti vietos bendruomenės ribas“, – rašo Miltonas Kotleris (Milton Kotler) knygoje „Vietos bendruomenės valdymas“ – „yra paklausti žmonių, kurią teritoriją jis laiko sava, nes žmonės labai daug laiko sugaišta jos riboms nustatyti. Savo teritoriją žymi gaujos. Seni žmonės stebi naujus veidus. Vaikai ieško saugiausių kelių iš namų į mokyklą. Savo gyvenamajame rajone gyventojai vedžioja šunis ir retai išeina už jo ribų“.

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad vietos bendruomenės gynimas susijęs su motinyste. Vietos bendruomenė – tai santykinai saugaus gyvenimo vieta, kur galime pasislėpti nuo grėsmingo didžiojo pasaulio, tykančio „už vartų“. Su vietos bendruomenės idėja siejasi šilti, nostalgiški jausmai ir bendrabūvio viltis. Gal tai ir nėra ta vieta, kurioje jaučiamės kaip namie, tačiau čia jaučiamės saugūs.

Tokie jausmai, kurie anaip tol nėra tik sentimentalūs, ir kelia susidomėjimą vietos bendruomene. Saugiąją kaimynystę galima laikyti svarbia tarpine struktūra, padedančia pertvarkyti mūsų tautos gyvenimą. Sumaištis, kylanti dėl tokių sąvokų, kaip etninis grynumas ar vietos bendruomenės vientisumas, rodo, kad dėmesys vietos bendruomenei susijęs su svarbiausiais ir jautriausiais socialinės politikos klausimais. Tiesą pasakius, daug kas teigia, kad vietos bendruomenės „atgaivinimas“ – tai nauja, menkai pridengta rasizmo apraiška.

Su šiuo kaltinimu nesutinkame. Su tuo nesutinka daug kitų – ir juodųjų, ir baltųjų, – kurie karštai remia rasių lygybės idėją. Teigiame, kad stipri vietos bendruomenė gali būti galingas įrankis siekiant teisingumo visiems amerikiečiams. Pavyzdžiui, netiesa, kad visos juodųjų vietos bendruomenės yra silpnos. Taip tvirtinti – reiškia pasmerkti

juodąją Ameriką nuolatiniam nepasitenkinimui arba siūlyti visiškai neįgyvendinamą socialinės revoliucijos programą. Paprastai pasakius, bendruomeniškumo ugdymas turi prasidėti ten, kur gyvena žmonės. Bet ugdymas neturės ateities, jeigu bandysime kurti sterilią bendruomenę, nebeturinčią etninio prado ir prisirišimo prie savo šaknų.

Kad socialinė politika nusipelnėtų moralinio pritarimo, ji turi būti pritaikyta vargingųjų poreikiams – o Amerikoje tai reiškia būtent juoduosius varginguosius, – tačiau nevargingi gyventojai vietos bendruomenėje taip pat gyvena ir saugo bendruomenės vertybes. Mūsų kaimynystė gali būti laikina, kaip miegamieji rajonai aplink didžiuosius miestus; tai etniniu ir ekonominiu požiūriu gali būti keistas Niujorko Ist Vilidžo (East Village) mišinys; tai gali būti ramus ir vientisas rytinis Cisco Teksase (Cisco, Texas) pakraštys. Priminsime – vietos bendruomenė yra tai, ką vadina čia gyvenantys žmonės.

Viešosios politikos požiūriu nėra apibrėžimo, kas tai yra gera vietos bendruomenė, nors visi sutartume dėl to, kokia bendruomenė gali būti laikoma bloga. Mažai kas norėtų gyventi ten, kur klesti nusikalstamumas, kur netvarkingi namai ir laiku nesurenkamos šiukšlės. Pavadinti šiuos reiškinius blogais nereiškia primesti vargšams buržuazines, vidurinėsios klasės vertybes. Niekas, ir tikrai ne vargšai, nesipriešins tokioms „vidurinėsios klasės“ vertybėms, kaip saugumas, geros sanitarinės sąlygos ir pasirinkimo laisvė, kurią sąlygoja pakankamos pajamos. Neneikdami vadinamųjų „blogųjų vietos bendruomenių“, iš esmės viešojoje politikoje turime tris galimybes: galime į jas nekreipti dėmesio, galime jas sugriauti ir tolygiau paskleisti joms būdingas problemas arba galime blogas paversti geresnėmis. Pirmasis atvejis pasitaiko dažnai, tačiau jis nepriimtinas. Antrasis kelia didelę grėsmę ne vargšams, ir todėl nelabai įmanomas, nebent revoliucijos būdu. Trečiasis daugiausiai žada viešajai politikai, galinčiai pelnyti Amerikos žmonių paramą. Be to, jei mums labiau rūpi darbo rezultatai, o ne konfrontacija, trečioji galimybė gali duoti trokštamą rezultatą – gali lemti radikaliausią ir ilgalaikį poveikį.

Kadangi socialinių mokslų atstovai ir planuotojai labai mėgsta plačius apibrėžimus, todėl iki šiol jie labai karštai ginčijasi, kas yra gera vietos bendruomenė. Mūsų nuo-

mone, toks apibrėžimas apskritai vargu ar reikalingas. Pavyzdžiui, gyvybinga vietos bendruomenė nebūtinai teikia stiprų socialinio bendrumo jausmą ar stiprina asmens tapatybę grupėje. Tiesą sakant, daug žmonių renkasi gyvenimui tokias vietas, kuriose laikomasi susirinkimų ir bendravimo laisvės ar net anonimiškumo. Tokios vietos bendruomenės, dažniausiai pasitaikančios miestuose, neturi socialinio bendrumo, bet dėl to nenustoja buvusios vietos bendruomenėmis. Bendrumas kainuoja – jis atima asmens laisvę; už laisvę gali tekti mokėti susvetimėjimu ir vienišumu. Pasirinkęs sau tinkamą gyvenamąją vietovę žmogus už tai moka tam tikrą kainą. Sudaryti sąlygas pasirinkti ir yra vietos bendruomenės esmė, ir ji įkūnyta daugelyje realiai egzistuojančių vietovių. Neįmanoma kiekviename gyvenamajame rajone sukurti visų vietos bendruomenių geriausių savybių. Pvz., nepavyks suderinti Naujosios Anglijos miestelio gyventojų glaudaus bendradarbiavimo ir Ist Vilidžo anonimiškumo, nesugriaunant abiejų variantų.

Nebūtina priimti už tiesą nuomonės, kad geriau eiti nuo glaudžiai suaugusios vietos bendruomenės prie išsilaisvinusio asmens. Kultūros elito nariai, kuriantys viešąją politiką, dažnai jaučiasi išsilaisvinę nuo pirmojo tipo vietos bendruomenei būdingo siaurumo. Išsilaisvinimas yra vienas iš didžiųjų miestų nesiliaujančio gyvybingumo šaltinių, bet tos idėjos negalima paversti privaloma. Pavyzdžiui, Niujorko Aukštutiniame Ist Saide (East Side), kur gyvena daug literatų, akademikų ir politikų ir kuris pasižymi savotišku parapijišku, veikia tam tikri tabu, nuomonės ir elgesio modeliai. Miesto intelektualas, teigiantis saviraišką ir toleranciją, gali būti netolerantiškas pažiūroms ir elgesiui žmogaus, brendusio Mičigane, Hamtramcko mieste. O Hamtramcko miesto gyventojai gali netoleruoti to, kas Aukštutiniame Ist Saide vadinama išsilaisvinimu.

Karlas Marksas išraiškingai rašė apie „kaimo idiotizmą“. Mes norime pasakyti, kad tai, kas kitam atrodo kaip idiotizmas, iš tikrųjų gali būti tik sudėtinga problema, kurios nepajėgiami išspręsti arba bijome liesti. Ėjimas nuo glaudžiais ryšiais susijusios vietos bendruomenės prie kosmopolitizmo, nuo kaimo gyvenimo stiliaus prie miestiškojo nebūtinai yra ėjimas nuo paprasto prie sudėtingesnio. Tiesą pasakius, tie, kurie eina kosmopolitizmo link,

galbūt supaprastina savo gyvenimą – išsilaisvina nuo juos siejusiu ir kaimo gyvenime labai svarbių ryšių su šeima, Bažnyčia, klubais ir t. t. Gali būti, kad prašalaičiui lengviau tapti politiškai ir visuomeniškai įtakingu žmogumi Niujorke, negu daugelyje mažų miestelių. Dideliame mieste beveik kiekvienas žmogus iš esmės yra prašalaitis. Kitaip tariant, miesto emigrantų gyvenime egzistuoja pakankamai daug mažų pasaulėlių, kurie leidžia kiekvienam kur nors pasijusti savu. Tarpinių struktūrų paradigma prieštarauja dažnai socialiniame mąstyme taikomoms nuostatom, vertinančioms miesto gyvenimą ir visuotinumą ir reikalauja rimtai vertinti struktūras, įpročius bei vertybes, kuriomis žmonės tvarko savo gyvenimą konkrečioje vietos bendruomenėje, kad ir kur tie rajonai būtų ir ar jų gyventojai būtų susieti glaudžiais ryšiais, ar gyventų individualistiškai, ar vietovė būtų pasirinkta, ar paveldėta. Vietos bendruomenė, kurioje gyvenimas sukasi aplink liberalų demokratų klubą, nėra iš principo geresnė už tą, kurios gyventojams svarbiausia parapijos ar bendruomenės salė, ir nebūtina judėti pirmųjų link. Viešosios politikos tikslas turėtų būti toks: palaikyti vietos bendruomenių įvairovę, kad žmonės galėtų ir toliau gyventi ir kad jie galėtų judėti, atsižvelgdami į savo poreikius bei artimiausių ir jiems svarbiausių žmonių lūkesčius.

Galios suteikimas (empowerment) vietos bendruomenei vargu ar padės išspręsti visas socialines problemas. Vietos bendruomenės, kaip struktūros, kurioms suteikta galia primesti vertybes individams bei jų saviraiškai, gali tapti valdingomis pabaisomis. Tokiais atvejais tenka įsikišti už vietos bendruomenės aukštesnėms valdžios struktūroms, kad jos apgintų elementarias asmens teises. Čia ir vėl nepaprastą svarbą įgauna viešojo ir privataus gyvenimo sferos atskyrimas. Pastaraisiais metais perdėtai buvo stengiamasi pabrėžti individo teises, ir tai gerokai pakirto bendruomenės pajėgas, kurios palaikė demokratines viešojo gyvenimo vertybes. Pavyzdžiui, keista matyti žmones, palaikančius komisijas, užsiimančias estetinė cenzūra, tarkim, draudžiančias istorinę vertę turinčio pastato savininkui be tam tikrų institucijų sutikimo keisti net laiptelį ar lango rėmą, tačiau prieštaraujančius viešai pornografijos, prostitucijos, lošimo ir kitų „nusikaltimų be aukų“ kontrolei, nors šie nusikaltimai pažeidžia daug svarbesnes ir

gilesnes gyvenamojo rajono vertybes, ne tik estetiką. Iš tikrųjų šis prieštaravimas susijęs su klasiniu veiksmu. Namai vietos bendruomenių teritorijoje, kurie laikomi mūsų nacionalinio paveldo dalimi, dažniausiai priklauso žmonėms, kuriems svarbios tokios vertybės, kaip architektūros paveldas. Dažniausiai šie žmonės savo vietos bendruomenėse tiesiogiai nesusiduria su pornografija, prostitucija ir narkotikų prekyba. Trumpai tariant, tie, kurie turi galios, gali iškviešti policiją, kad ši apgintų jiems svarbias vertybes, o tie, kurie galios neturi, to negali.

Tokią individualistinę ir vietos bendruomenėms kenksmingą nuostatą dar sustiprina teismo, kuris su visomis vietos bendruomenėmis elgiasi vienodai, sprendimai. Tai reiškia, kad teisėsaugai egzistuoja tam tikra vientisa nacionalinė bendruomenė, o ne nacionalinė bendruomenė, sudaryta iš tūkstančių atskirų, įvairių vietos bendruomenių. Todėl Kokomo miestelio Indianos valstijoje gyventojai privalo susitaikyti su vieša pornografijos reklama, nes šią reklamą gina teismo sprendimai, paremti precedenta Berklyje, Kalifornijoje ar Taimso aikštėje Niujorke. Kažin ar verta ginčytis, jog asmuo, Kokomo centre užsimanęs pasižiūrėti pornografinį šou, patirs konstitucinių teisių pažeidimą, jei miestas tokius šou uždraus. Užtat gerokai aiškiau, kad dabar Kokomo gyventojai neturi teisės demokratiškai spręsti, kokio pobūdžio bendruomenėje jie norėtų gyventi. Jei norime sustabdyti nutrūktgalvišką lėkimą link padėties, kurioje pilietinės laisvės priešinos su bendruomenės vertybėmis ir įstatymas priešinas su žmonių teise lemti savo gyvenimą, privalome atlikti dar ne vieną gerai apgalvotą perskyrą. Šiose perskyrose turime labiau atsižvelgti į privataus ir viešojo žmonių elgesio skirtumus.

Viena iš priežasčių, lėmusių dabar egzistuojančią painiavą tarp individo ir bendruomenės teisių, buvo pastangos nemažstant Amerikos rasinio klausimo sprendimo politiką plėsti į kitas gyvenimo sritis, kuriose ši politika netinka. Tai reiškia, kad mes, kaip tauta, po ilgos, kankinančios ir nesiliaujančios kovos iškilmingai įsipareigojome sunaikinti visus viešosios politikos įstatymus, kurie leidžia diskriminuoti rasės pagrindu. Nacionalinio sprendimo jokia būdu negalima nesilaikyti. Tačiau mes privalome gerai suprasti ypatingą Amerikos rasių gyvenimo istoriją. Viešojoje politikoje būtina atsižvelgti į įvairius diskriminavimo

atvejus. Diskriminavimas – tai partikuliarizmo esmė, o partikuliarizmas – pliuralizmo esmė. Neapgalvotai plėsdami įstatymus, draudžiančius diskriminavimą, kuriais siekiame įtikti visoms pasipiktinusioms mažumoms ar individams, neabejotinai pasieksime du tikslus: pirma, tik dar labiau sugriausime vietos bendruomenių autoritetą, ir antra, trivialiomis paversime Amerikos rasinių mažumų istorines nuoskaudas ir sumenkinsime jų skelbiamus rasinio teisingumo reikalavimus.

Nukrypimas nuo normos bendruomenės elgesio standartuose ir sankcijose niekada nepraeina be pėdsako. Tiesą pasakius, jei nebūtų standartų, nebūtų ir tokio dalyko, kaip nukrypimas nuo jų. Žmogus, kurio viešas elgesys nukrypsta nuo standartų, pavyzdžiui, Paduka miestelyje Kentukio valstijoje, sumokės socialinę kainą, įtikins bendrapiliečius, kad reikia susitaikyti su jo elgesio nukrypimais, arba jis persikels į Niujorką. Jis neturėtų turėti galimybės išsikviesti policijos uždrausti Paduka gyventojams priversti jį elgtis pagal jų reikalavimus. (Čia nekalbame apie nepopuliarias politines bei religines pažiūras – šie dalykai, kaip ir rasinė lygybė, tvirtai saugomi nacionaliniais įstatymais ir bendru susitarimu.) Miestas, kurį vieni laiko ydų židiniu, kiti – laisvės erdve, – visą laiką buvo priebėga tų, kurių elgesys atkakliai nukrypdavo nuo įprastų normų. Galima paprieštarauti, kad pasakymas „jis gali persikelti gyventi į miestą“ skamba kone kaip praėjusio dešimtmečio karo protestuotojams duotas atsakas: „nepatinka – neik“. Tačiau svarbiausia čia – milžiniškas skirtumas tarp dviejų sąvokų: tauta ir vietos bendruomenė. Kiekvienas žmogus yra tautos pilietis, jis turi teisę į viską, ką toji tauta sukūrė. Tautoje veikia įvairios institucijos, tokios kaip vietos bendruomenės, kurias galima pasirinkti daugiau ar mažiau laisva valia, – ir priklausymas šioms institucijoms dažniausiai susijęs su prisirišimu prie jų. Tauta kuriama pliuralizmo pagrindu, kaip *unum*, kuriame išlieka daugybė *plures*. Jei savo nacionaline politika paskelbsime siekimą Koko-mo ar Solt Leik Sičio (Salt Lake City) vertybes padaryti tokiomis pat, kaip San Francisko ar Naujojo Orleano vertybės, tai mes, kaip tauta, būsime atsisakę socialinio eksperimento, išreiškiamo fraze *Ex pluribus unum*...

Nieku gyvu nepamiršdami vietos bendruomenės ir rasės ryšio, norėtume aiškiai atskirti draudimų visuomenę ir

nurodymų visuomenę (society of proscription – society of prescription). Mes, visuomenė, sutarėme viešojoje erdvėje drausti rasinę diskriminaciją. Šį draudimą būtina nuolat taikyti, kad ir kaip sunku tai būtų daryti. Bet visai kas kita laikytis nurodymų dėl žmonių bei turto pasiskirstymo kvotų. Jei eisime per toli, tai paskatins revoliucinius veiksmus, ir revoliucija beveik neabejotinai kils iš dešinės. Nuėjus šiuo keliu tiek, kiek nueita dabar, ima mažėti bendruomenės pajėgos, dėmesys nukreipiamas nuo vietos bendruomenės vystymosi, o daug amerikiečių būna nušalinami nuo bendrosios vidaus politikos.

Šeima

Esama vietų, ypač miestuose, kur visuomenės gyvenimas yra smarkiai nutolęs nuo šeimos. Tikėkimės, kad tai patenkina tuos, kurie tą gyvenimą gyvena. Be abejo, toks gyvenimo būdas prideda miestui įvairovės, kūrybiškumo, net magiškumo. Tačiau tuose rajonuose gyvena palyginti nedaug žmonių, todėl būtų ir kvaila, ir nedemokratiška jų gyvenimo stilių rekomenduoti visiems. Dage liui amerikiečių vietos bendruomenė yra glaudžiai susijusi su šeimos institucija.

Gali būti, kad šeima išgyvena krizę ta prasme, kad jos sąvoka šiuo metu iš esmės keičiasi, tačiau negalėtume pasakyti, kad šeima žlunga. Pavyzdžiui, didelį ištuokų skaičių galima aiškinti ne šeimos žlugimu, bet išaugusiais žmonių lūkesčiais, susijusiais su santuoka ir šeimos gyvenimu. Šį argumentą patvirtina ir didelis pakartotinių santuokų skaičius. Verta pastebėti, kad kontrkultūros atstovai, kurie kritikuoja vadinamąją buržuazinę šeimą, naujosioms savo socialinėms konstrukcijoms pavadinti vartoja šeimos terminus. Lygiai taip radikalsios feministės pasivadina „seserimis“. Daugelis amerikiečių mano, kad buržuazinė šeima, kad ir kaip pasikeitusi, išliks dar ilgai.

Žinoma, modernizacija šeimai jau padarė didžiulę įtaką. Galima sakyti, kad ji atėmė iš šeimos buvusias funkcijas, susijusias su švietimu ir ekonomika. Tačiau, kita vertus, dėl modernizacijos šeima tapo svarbesnė negu kada nors anksčiau. Tai svarbi privačios sferos institucija, todėl daugeliui žmonių ji yra vertingiausias dalykas gyvenime. Jai

įsipareigojama moraliai, čia veikia mūsų emocijos, su ja siejame savo ateities planus ir galbūt net nemirtingumo viltis.

Čia iškyla paradoksas. Viena vertus, valdymo, verslo, masinės žiniasklaidos ir kitos megastruktūros paliko vietas šeimai, davė jai autonomijos ir leido pildyti jos autonomiškomis aspiracijoms. Šią erdvę dabar jau tvirtai saugo teisinis šeimos apibrėžimas. Tuo pačiu metu šios megastruktūros atkakliai veržiasi į šeimą. Neturėtume užkirsti kelio šiam veržimuisi. Juk šeimos egzistuoja visuomenėje. Tačiau galime imtis pozityvių veiksmų, puoselėdami ir saugodami šeimos instituciją, nepalikdami jos beginklės prieš modernybės jėgą.

Tam reikia viešai pripažinti šeimą kaip instituciją. Nepakanka rūpintis individualais, daugiau ar mažiau atsitiktinai susijusiais su šeima kaip institucija. Būtinai reikia viešai pripažinti šeimos instituciją, nes kiekvienai visuomenei privalo rūpėti, kaip auginami vaikai, kokios vertybės perteikiamos ateinančiai kartai. Totalitariniai režimai mėgino – kol kas nesėkmingai – atstoti šią šeimos funkciją. Demokratinė visuomenė negali to net mėginti, jei nori išlikti demokratiška. Priešingai, ji privalo priešintis bet kokiam žingsniui, kad ir kokių gerų paskatų diktuojamam, kurio tikslas būtų – kuo nors pakeisti ar susilpninti šeimos instituciją.

Visuomenės rūpestis šeima neprieštarauja jos rūpinimuisi individo teisėmis. Priešingai – individams reikia stiprių šeimų, kuriose jie galėtų augti, su kuriomis galėtų išsaugoti ryšius, išlaikyti vertybes ir tapatybę. Silpnose šeimose išauga individai, neturintys šaknų, nežinantys, kur eina ir dėl to ieškantys autoriteto. Jie tampa idealiais samdiniais autoritariniams sąjūdžiams, nesuderinamiems su demokratine visuomene.

Įsipareigojimą šeimos institucijai galima, nors ir nelengvai, suderinti su pabrėžtinai libertariniu požiūriu, skatinančiu ginti suaugusių žmonių privatų gyvenimą nuo bet kokie visuomenės įsikišimo. Visuomenės dėmesys šeimai reiškiasi per vaikus, ne suaugusiuosius; suaugusiuosius jis apima tik tiek, kiek jie atsakingi už vaikus. Visuomenės dėmesys iš prigimties yra institucinis. Tai reiškia, kad valstybė laiko vaikus šeimos nariais. Šeimos viršenybė prieš vaikus turi ribas – kaip bet kuri moderniojo pasaulio viršenybė, – ir šias ribas jau apibrėžė įstatymai dėl smurto šeimose, nusikalstamo aplaidumo bei kt. Tačiau

pareigą įrodyti šiuos faktus reikia suteikti tai politikai ar tiems įstatymams, kurie skatina valstybės įsikišimą, o ne gina šeimos autonomiją. Tai sakydami patvirtiname svarbią teisinę šios šalies tradiciją.

Ir priešingai, mes nesutinkame su politika, kuri leidžia valstybei veikti vaikus tiesiogiai, be šeimos tarpininkavimo. Skeptiškai vertiname beveik visas šiuo metu vykstančias diskusijas apie vaikų teises – ypač kai tos teisės įtvirtinamos prieš šeimos valią. Vaikai iš tiesų turi teises, ir viena iš jų – teisė į veiklią, stiprią šeimą. Kai vaikų teisių retorikai ima reikšti norą perkelti vaikus iš šeimos į ekspertų globojamus sambūrius („Mes geriau žinome, ko vaikams reikia“), galima tuos retorikus įtarti, kad jie dangsto tam tikrus interesus – žinoma, kalbame apie ideologinius interesus, bet kartais pasitaiko ir paprasčiau, kai kalbama apie darbo vietas, pinigus, galią.

Tai, kad mes teikiame pirmenybę ne ekspertams, o tėvams, yra ne tik demokrato įsitikinimas – mes neignoruojame svarbių ir naudingų ekspertų patarimų. Tai požiūris, pagrįstas paprasta, bet dažnai pamirštama teze: visi tėvai myli savo vaikus. Labai retas ekspertas myli ar gali mylėti daugumą jam patikėtų vaikų. Tai ne tik sunku emociiniu požiūriu: būti ekspertu – reiškia sugebėti tam tikra prasme emociškai atsiriboti. Be to, tėvai, kitaip negu ekspertai, yra ilgam ir besąlygiškai įsipareigoję konkrečiam vaikui. Todėl tėvai beveik neišvengiamai geriau už ekspertus išmano vaiko būdą, jo gyvenimą bei poreikius. Ekspertas – irgi beveik neišvengiamai – bendrauja su vaiku bendros, abstrakčios schemos rėmuose. Kartais schema vaikui tinka, bet labai dažnai – ne.

Mes anaipol neketiname šlovinti buržuazinės šeimos. Įtėviai, gėjai ir lesbietės, išsilaisvinusios šeimos, kas tik norite, gali būti šeima, jei tik tai užtikrins vaikams mylinčią ir pastovią struktūrą, kurią paprastai suteikia tradicinė šeima. Tiesą pasakius, praktiškai bet kokia tokia „struktūra“ vaikams tinka geriau negu tai, ką gali parūpinti valstybė ar ekspertai.

Daugelis modernių visuomenių atėmė iš šeimos beveik visas teises švietimo srityje. Geriausiu atveju šeima valstybėje liko pagalbine tarnyba; valstybė prievarta (privalomasis ugdymas) atima iš šeimos penkerių ar šešerių metų vaikus ir monopolistiškai (dažniausiai) suteikia jiems

išsilavinimą. Žinoma, egzistuoja privačios mokyklos, bet šioje srityje labai svarbų vaidmenį vaidina socialinė klasė. Daugiausia teisių atimama iš mažesnes pajamas turinčių šeimų: čia tėvai beveik negali spręsti, kas nutiks jų vaikui mokykloje. Ši diskriminacija pažeidžia žmogaus teisę, gal net pamatinę teisę sukurti pasaulį savo vaikams.

Mes nesiekiamo atimti iš aukštesniosios klasės šeimų jų turimų pasirinkimo galimybių. Šiuolaikinės D. Britanijos, kur įnirtingai puolamos privačios mokyklos, pavyzdys mums neatrodo vykęs. Mūsų tikslas – suteikti pasirinkimo galimybes ir tiems, kurie dabar neturi sprendimo galios. Kai vieni žmonės šąla, o kiti šildosi prie liepsnojančios ugnies, reikia ne užgesinti visus laužus, o uždegti juos tiems, kurie jų neturi.

Švietimo sistemoje egzistuoja dar vienas klasinės diskriminacijos aspektas. Ugdymo ir švietimo įstaigų darbuotojai pagal kilmę ar dėl socialinio aktyvumo priklauso aukštesniajai – viduriniajai klasei, ir tai atsispindi švietimo įstaigos normose, procedūrose bei kultūrinėje aplinkoje. Tai reiškia, kad vaikas, nepriklausantis aukštesniajai – viduriniajai klasei, jau pirmą dieną mokykloje susiduria su jam svetima aplinka. Iš dalies tai galbūt neišvengiama. Šiuolaikinis pasaulis yra buržuazinis, o, norint pasiekti sėkmę buržuaziniame pasaulyje, reikia įgyti buržuazinio elgesio įgūdžių ir modelių. Mes nenorime pasakyti, kaip teigia kai kurie specialistai, kad žemesniosios klasės vaikas, mokomas taisyklingos kalbos, yra prievartaujamas. Tačiau esama daugelio kitų, kartais visai nesąmoningų būdų, kuriais ugdymo sistema atmeta gyvenimo stilių, besiskiriantį nuo aukštesniosios – vidurinėsios klasės. O juk atmestieji gyvenimo stiliai yra būtent tai, kas sudaro milijonų Amerikos vaikų tėvų gyvenimą. Taip mokyklos moko paniekos tėvams, o galiausiai – paniekos sau.

Kelių miestų rajonų ugdymo įstaigos reagavo į šias problemas, kartais labai kūrybiškai. Bet monopolijos, kurioms suteikta prievartos galia, taip lengvai nepasiduoda. Geriausias būdas pradėti pokyčius – tai sulaužyti monopoliją, suteikti žmonėms galią rinktis ką nors kita. Mes įsitikinę, kad mažas pajamas gaunantys tėvai išmintingiau parinks savo vaikams ugdymo galimybes negu specialistai, kurie dabar kontroliuoja jų vaikų ugdymą. Neigti šį jų

sugebėjimą būtų blogiausias klasinis prietaras, o dauge-
liu atveju – ir rasizmo apraiška.

Teigti, kad galios suteikimas yra geriau už primestus
sprendimus, nepriklausomai nuo žmonių ekonominės ir so-
cialinės padėties, vargu ar yra radikali socialinė pozicija.
Kad yra žmonių, kurie ją tokia laiko, tik dar kartą liudija apie
elitistinius ir iš esmės nedemokratiškus Amerikos visuome-
nės subiuokratėjimo ir suprofesionalėjimo rezultatus.

Kitaip negu apmaudo politika, galios suteikimas nėra
nieko nereiškančio laimėjimo žaidimas. Tai reiškia, kad
mažesnių pajamų žmonės gali gauti daugiau teisių ir gali-
mybių, neatimant jų iš didesnes pajamas gaunančių žmo-
nių. Bet šis procesas susijęs su žemesne skurdo riba, už
kurios pastangos ar galios suteikimas neturi jokios pras-
mės. Bet kokios humaniškos ir veiksmingos socialinės po-
litikos tikslas – suteikti kiekvienam visuomenės nariui pa-
doraus gyvenimo pagrindus. Šiame tekste neketiname
nagrinėti įvairių pajamų išlaikymo schemų – garantuoja-
mos pajamos, neigiamas pajamų mokestis ir pan., – visi
mūsų argumentai pagrįsti tuo, kad reikia išlaikyti tam tikrą
padoraus gyvenimo minimumą. Jau nekalbant apie mo-
ralinį imperatyvą, toks pagrindas padėtų stiprinti tarpines
struktūras, konkrečiai – neturtingas šeimas, padėti joms
atsikratyti šiuo metu egzistuojančios priklausomybės nuo
sumišusios ir žmonėms sumišimą keliančios socialinio ap-
rūpinimo sistemos.

Bažnyčia

Religinės institucijos sudaro patį didžiausią savano-
rių organizacijų tinklą Amerikoje. Tačiau dėl istorinių ir ide-
ologinių priežasčių jų vaidmuo svarstant socialinės politi-
kos klausimus dažnai sumenkinamas ar ir visai nemini-
mas. Kad ir koks būtų žmogaus požiūris į institucinę reli-
giją, tokį aklumą tenka laikyti rimtu didžiosios dalies mąs-
tymo apie viešąją politiką trūkumu. Amerikos bažnyčių ir
sinagogų socialinėje analizėje negalima neminėti lygiai taip
pat, kaip ir didžiųjų darbo, verslo korporacijų ir žiniasklai-
dos priemonių. Religinės institucijos yra ne tik svarbūs
viešosios sferos „veikėjai“; jos vaidina nepaprastai svar-

bų vaidmenį, nulemdamos žmonių gyvenimo tvarką ir rikiuodamos vertybes konkrečiau, arčiausiai jų egzistencijos esančiu aspektu. Todėl jos ypač svarbios, kai reikia suprasti šeimą, vietos bendruomenę ir kitas galios turinčias tarpines struktūras.

Požiūris, kuriame viešoji sfera sutapatinama su visuomenės valdymu arba formalia politika, religiją iš viešosios politikos klausimų svarstymo pašalina ypač akivaizdžiai. Vėliau dar grįšime prie kai kurių Bažnyčios ir valstybės priešstatos punktų, skatinusių tokį požiūrį ir jį išreiškusių; bet kol kas turėtų būti aišku, kad savo pasiūlymu mes siekiame sudėtingesnio, turinčio daugiau atspalvių viešosios erdvės supratimo ir norime įtraukti į jį daugiau „žaidėjų“, ne tik valstybę. Be to, didelė moderniojo socialinio mąstymo dalis, sąlygota Apšvietos tradicijų, rėmėsi viena ar dviem prielaidomis, kurios menkino religijos vaidmenį. Pirmoji prielaida – kad švietimas ir modernėjimas neišvengiamai sumažins žmonių prisirišimą prie institucinės religijos. Tai yra modernumas ir sekuliarėjimas buvo laikomi neišvengiamai susijusiais dalykais. Antroji prielaida tokia: net jei religija ir toliau klestės, ji užsiims tik privačia žmonių gyvenimo sfera ir dėl to neturės jokios reikšmės viešajai politikai. Abi prielaidas reikia atidžiai peržiūrėti.

Duomenys, bent jau tie, kuriuos gauname Amerikoje, nepatvirtina hipotezės apie neišvengiamą religijos žlugimą. Apie žlugimą nuolatos kalbama – šiuos pranešimus vieni sutinka džiaugdamiesi, kiti liūdėdami, tačiau panašu, kad religija instituciniu požiūriu išlieka tokia pat nepajudinama, kaip ir kitos stambiosios institucijos (pavyzdžiui, aukštasis išsilavinimas). Verta pastebėti, kad pastaruoju metu vadinamąjį religijos nuosmukį imta lyginti su sukletėjimu šeštojo dešimtmečio pabaigoje. Lyginimas su anuo beprecedenčiu institucinio augimo laikotarpiu neišvengiamai iškreipia perspektyvą. Tačiau net tokiu atveju, jei religijos gyvybingumą matuosime šiuo iškreipiančiu matu, negalėsime nepastebėti, kad pastaraisiais metais kreivė vėl ėmė kilti. Bažnyčių lankomumas, žmonių prisipažinimas, priklausant tai ar kitai bažnyčiai, finansinė parama ir kiti rodikliai leidžia spręsti, kad jei po šeštojo dešimtmečio pabaigos kilimo buvo koks nors nuosmukis, tai dabar jis sustojo, o gal net vyksta atvirkštinis procesas. Manau, kad Amerikos visuomenei svarbu žinoti, kad sekmadi-

niais bažnyčiose tikriausiai yra daugiau žmonių, negu jų per visus metus apsilanko profesionalų sporto varžybose; arba pasakyti, kad Amerikos gyventojai savanoriškai išlaiko apie 500 000 vietinių bažnyčių ir sinagogų.

Čia ne vieta smulkiau aptarinėti įvairias sekuliarizmo teorijas. Mes puikiai suvokiame poreikį religijos institucijas atskirti nuo visuomenėje stebimos pačios religijos dinamikos. Pakaks, kad mūsų pastabos privers rimtai suabejoti pirmąją, aukščiau minėtą prielaidą, tai yra, kad moderniam pasaulyje institucinė religija neišvengiamai žlugs. Viešosios politikos strategijos, pagrįstos šia, labai abejotina, o gal net ir aiškiai neteisinga prielaida, ir toliau skatins atšalimą nuo vienos paveikiausių daugeliui milijonų amerikiečių institucijų.

Antroji prielaida – kad religija veikia tiktai privačioje sferoje ir dėl to neturi jokios reikšmės viešajai politikai – irgi verčia abejoti. Konkreti religinė veikla didžiaja dalimi paversta privačiu reikalu, tačiau pirmojoje šios prielaidos dalyje nekreipiama dėmesio į sudėtingus būdus, kuriais iš esmės religinės vertybės veikia ir persmelkia mūsų viešąjį mąstymą. Tačiau net jei pirmoji prielaidos dalis būtų teisinga, iš to dar negalima daryti išvados, kad religija neturi įtakos viešajai politikai. Pavyzdžiui, šeima yra intymiai susijusi su religijos institucijomis, o kadangi šeima yra viena iš svarbiausių tarpinių struktūrų (gal net svarbiausia), tai dėl to Bažnyčia tampa nepaprastai svarbi viešajai politikai. Nenorime patekti į spąstus, siūlančius politizuoti visus žmonių gyvenimo aspektus, tačiau norime pasakyti, kad tokios struktūros, kaip šeima, Bažnyčia ir vietos bendruomenė yra viešosios institucijos ir į jas būtina labai rimtai atsižvelgti kuriant visuomenės tvarką.

Bažnyčia (turimos galvoje visos religinės institucijos) yra svarbi ne tik šeimai, bet ir vietos bendruomenėse gyvenančioms šeimoms bei individams, taip pat kitoms sąjungoms. Pavyzdžiui, juodųjų bendruomenės neįmanoma suprasti nei šių dienų kontekste, nei istoriškai, jei atskirsime ją nuo juodųjų Bažnyčios. Tas pats tinka ir dažnai minimoms etninėms bendruomenėms – jos dažnai būna apibrėžiamos jų religijos. Pavyzdžiui, tai svarbi Amerikos žydų dalis (kartais, bet ne visada, vertinama tik etniniu požiūriu). Ir, žinoma, nebereikia daug pasakoti apie svarbų religijos vaidmenį mažuose miesteliuose bei kai-

mo bendruomenėse. Nė vienu šiuo atveju religijos įtakos negalima laikyti likutiniu reiškiniu. Retai kuri institucija įrodė ir toliau įrodo turinčios tokią jėgą ir atsparumą, kaip bažnyčia. Panašu, kad jos įtaka tampa likutinė tik tuo požiūriu, jeigu išankstinė nuostata, kuria siekiama sekularizuoti kultūrą ir politiką, skirta tyčia laikyti ją likutine. Šie pastebėjimai mums atrodo teisingi, nepriklausomai nuo to, kokią religijos įtaką Amerikos visuomenei mes norėtume matyti. Esame įsitikinę, kad viešosios politikos diskurse egzistuoja iš esmės nedemokratiška išankstinė nuostata, ignoruojanti religinių institucijų vaidmenį daugelio amerikiečių gyvenime.

Viešosios politikos sferos, kurios dažniausiai diskutuojamos – sveikatos apsauga, socialinė rūpyba, švietimas ir t. t., – istorijoje kūrė bei formavo programas, idėjas ir institucijas drauge su Bažnyčia. Kai kuriuose šalies regionuose, konkrečiai – senuosiuose Šiaurės Rytų miestuose, – didžioji dalis socialinės rūpybos tarnybų veikia religinių institucijų rėmuose. Dėl įvairių priežasčių, apie kurias plačiau kalbėsime kitame skyriuje, religinis šių tarnybų pobūdis sparčiai nyksta. Ten, kur sričių, už kurias anksčiau buvo atsakingos religinės institucijos, tiesiogiai neperėmė valstybinės tarnybos, šios institucijos įvairiais finansavimo, sertifikavimo, licencijų išdavimo ir panašiais mechanizmais paverčiamos pseudovyriausybėmis organizacijomis. Religinį ir kultūrinį savitumą prarasti taip pat skatina profesionalėjimo pačiose institucijose dinamika ir Bažnyčių nesugebėjimas paremti savo tarnybų arba išreikalauti, kad viešosios politikos kūrėjai atsižvelgtų į jų savitumą. Tvirtinimą, kad vyriausybės pareigas turi atlikti tik vyriausybė, – su kuo mes nesutinkame, – paneigia faktas, kad viešumas yra sektantiškumo priešybė. Jei sektantiškumas minimas viešosios politikos diskurse, tai dažniausiai siekiant paniekinti tai, kas susiję su religija. Mes tvirtiname, kad toks požiūris trukdo vertinti įvairovę, be kurios nebūtų socialinio pluralizmo.

Vienodumą skatinančius šiuo metu veikiančius finansavimo, licencijų ir sertifikatų išdavimo modelius dar labiau palaiko mokesčių politika, kuri smarkiai „atvėsina“ religinių institucijų pasirengimą veikti viešojoje sferoje. Grašinimai panaikinti mokesčių lengvatas dėl perdėto „politinio aktyvumo“ yra geras to pavyzdys. Dar grėsmingesnis

atrodo mokesčių didinimo pasiūlymas. Pastaruoju metu tai, kas vadinama mokesčių reforma, buvo nukreipta į pačių Bažnyčių atskyrimą nuo su bažnyčia susijusios pagalbinių veiklos, pastarąją paverčiant atvira, atskaitinga, tai gi labiau valstybės kontroliuojama. Mums atrodo, kad tokia kryptis iš esmės neteisinga. Pradėjus aktyviau vykdyti šią politiką, ji sukels stiprią neigiamą visuomenės reakciją, nes bus suvokiama kaip religijos puolimas. Tačiau viešosios politikos kūrėjai neturėtų laukti tokios reakcijos ir tik tada pradėti taisyti pasirinktą kryptį. Juk pačiai viešajai politikai labiausiai rūpi ugdyti teigiamą požiūrį į Bažnyčią, kaip į labai svarbią tarpinę struktūrą.

Be abejo, visi šie klausimai susiję su sudėtingomis Bažnyčios ir valstybės atskyrimo problemomis. Mes sykiu su daugeliu teisės atstovų teigiame, kad mūsų dienos teisinė Bažnyčios ir valstybės santykių padėtis yra apaugusi neaiškiais sąvokomis ir praktikoje besireiškiančiais prieštaravimais. „Siena, skirianti Bažnyčią ir valstybę“ (tai Džefersono frazė, o ne citata iš Konstitucijos), – mitas, kurį jau seniai atėjo laikas pergaltoti. Mes visi esame tvirtai susiję su Pirmosios pataisos religiniu turiniu. Tačiau to negalima laikyti absoliutaus separatizmo reikalavimu; toks absoliutus separatizmas net teoriškai neįsivaizduojamas, o praktiškai jis prieštarauja buvusiai ir esamai Bažnyčios ir valstybės sąveikai. Tai dar viena didinga abstrakcija, taip žlugdančiai paveikusi visuomenės institucijų sugebėjimą sąveikauti tarpusavyje, o taip pat būdą, kaip žmonės realiai tvarko savo gyvenimus.

Trumpai tariant, „jokių religinių struktūrų“ turėtų reikšti, kad valstybė negali teikti pirmenybės nė vienai iš religinių institucijų. „Laisvas tikėjimo išpažinimas“ turi reikšti, kad joks žmogus neturi būti verčiamas praktikuoti ar išpažinti religiją prieš savo valią. Kai nelieka valstybės favoritizmo ir prievartos, niekas nepažeidžia Bažnyčios ir valstybės atskirties. Ši tema kur kas sudėtingesnė, negu spėjome užsiminti, ir teismai, be abejo, išsipainios iš sumaišties, kurioje įklimpę dabar, tačiau tikimės, kad apskritai paėmus viešoji politika veikiau paklus Kurlando taisyklei (pavadintai Filipo Kurlando (Philip Kurland) iš Čikagos universiteto garbei): jei politika siekia legitimiai sekuliaraus tikslo, tai teisinėms institucijoms nerūpi, naudojamos tam tikslui religinės institucijos ar ne. Be abejo, tai turėtų ilga-

laikį poveikį švietimo, vaikų priežiūros ir apskritai visų socialinės rūpybos sričių vystymuisi.

Šiandien didžiausias pavojus ne tas, kad Bažnyčios ar viena kuri Bažnyčia perims valstybės funkcijas. Daug pavojingiau, kad valstybė perims Bažnyčios funkcijas, palikdama pastarajai tik siauriausiai suvokiamą religijos sritį, suprantamą kaip garbinimas ir religijos mokymas. Nenorime kelti aliarmo, bet blaiviai pastebime, kad būtent šia kryptimi totalitariškai eina daugelis modernių valstybių, nesvarbu, ar jos valdomos kairiuju, ar dešiniuju. Pliuralizmas, tarp kita ko ir religijos pliuralizmas, yra viena iš keleto stiprių kliūčių tokio modelio siekti. Tie, kurie skatina tokio modelio įgyvendinimą, dažnai patys nelabai jį suvokia, tačiau būtų naivu nekreipti dėmesio į tai, kad daugelis šių žmonių – įvairūs specialistai, biurokratai ir politikai – giliai ir asmeniškai suinteresuoti valstybės plėtimusi. Jų interesas ne tik ideologinis, nors, be abejo, dažniausiai būtent toks; tačiau tai sykiu ir labai praktinis interesas išsaugoti darbo vietas bei galią.

Nuo pat pradžių mes pabrėžėme, kokios svarbios yra tarpinės struktūros kuriant ir saugant vertybes. Jau aptarėme šeimos vaidmenį šiame kontekste. Bažnyčia yra pagrindinė veikėja, kuri neša ir perduoda mūsų visuomenei reikalingas vertybes ir šeimos viduje, ir tarp šeimos bei visuomenės. Tai teisinga ne tik ta prasme, kad daugelis amerikiečių pripažįsta, jog svarbiausios jų vertybės yra religinio pobūdžio, bet ir ta prasme, kad vertybės, įkvepiančios mūsų viešąjį diskursą, neatsiejamai susijusios su konkrečiomis religijos tradicijomis. Nesant Bažnyčios ir kitų tarpinių struktūrų, kurios galėtų artikuliuoti šias vertybes, nėra taip, kad visuomenė liktų be vertybių: ne, tada valstybė perima nekvestionuojamą vertybių kūrimo ir saugojimo monopolį. Turbūt neverta nė pridurti, kad mums tokia padėtis atrodytų labai nesėkminga.

Kalbant apie mūsų minimalistinį pasiūlymą – kad viešoji politika neturėtų silpninti tarpinių struktūrų – kyla kelios išvados. Jau minėjome mokesčių ir reguliavimo aspektus, nes jie veikia ne tik Bažnyčią, bet ir kitas savanoriškas organizacijas. Labiau religinėms institucijoms pritaikomas reikalavimas yra „teisė į vienodą išraišką“ – ši sąvoka neišvengiamai silpnina partikuliarizmą. Ir vėl susiduriame su problema, kaip diskriminuoti diskriminaciją,

arba, kitaip tariant, kaip kartais nesugebama diskriminacijos atskirti nuo skirtingumo. Mums, pavyzdžiui, atrodo, kad nieko bloga, jei pagyvenusi Romos katalikų tikėjimo italė nori gyventi slaugos namuose, kuriuos išlaiko ir kuriuose gyvena Romos katalikai. Mūsų manymu, kvestionuoti jos visai suprantamą norą būtų, atvirai pasakius, nedora. Ir vis dėlto jis kvestionuojamas – ir net kuo toliau, tuo labiau daromas neįgyvendinamu, – nes iš tokių „sektantiškų“ arba „diskriminuojančių“ organizacijų atimamas viešasis finansavimas. Žinoma, tas pats galioja kalbant apie metodistus, ateistus, humanistus ir juoduosius musulmonus. Viešosios politikos teisėtas sekuliarus tikslas – užtikrinti seniems žmonėms atitinkamą globą ir rūpestį. Viešoji politika turėtų taip pat rūpintis, kad ši globa būtų kuo dažniau pasiekiamą aplinkoje, kurią sau nustato patys globos reikalingi žmonės ir jų artimieji. Ir vėl – vienintelis draudimas, susijęs su viešąja politika, yra rasinės diskriminacijos draudimas. (Tvirtinti, kad yra labai mažai juodųjų italų Romos katalikų arba baltųjų musulmonų ir dėl to tai yra rasinė diskriminacija – tai viena iš tų absurdiškų socialinių abstrakcijų, nuo kurių mūsų dienomis kenčia didžioji dalis politikos.)

Ryšiausias pavyzdys, kaip viešoji politika menkina tokią tarpinę struktūrą, kaip religija, yra šiuo metu vykstantys teismo procesai, kuriais siekiama uždrausti įvaikinimo ir globos tarnyboms taikyti religijos kriterijus. Tai yra, siūloma įstatymais uždrausti tarnybas, skirtas aptarnauti žydų, protestantų ar katalikų vaikus, jei šios tarnybos gauna viešąjį finansavimą (o jos jį, žinoma, gauna). Tai sukeltų kelis nužmoginančius rezultatus. Pirma, tėvai, atiduodantys vaiką įvaikinimui ar įtėvių globai, netenka net elementariausios teisės spręsti, kaip vaikas toliau bus auginamas. Ankstesnėje skiltyje minėjau, kad tai pamatinė žmogaus teisė ir jos negalima atimti, nebent ypatingiausiu atveju, juo labiau turint galvoje, kad vaikai panašioms tarnyboms retai atiduodami visiškai savo noru. Kitas rezultatas – smarkiai sumenkinama tokiose tarnybose dirbančių apmokamų darbuotojų ir savanorių motyvacija. Dažnai, o gal net dažniausiai, ši motyvacija susijusi su siekiu išgyventi ir perteikti savo religinius įsitikinimus. Tačiau dar vienas, ir ko gero svarbiausias, rezultatas yra tai, kad vaikas netenka religijos mokymo. Tai galima laikyti religi-

jos laisvės suvaržymu. Valstybė neturi teisės spręsti, rimtas šis suvaržymas ar ne. Ko reikia vaikui išauginti, privalo spręsti tie, kurie vaikus gimdo, ir tie, kurie juos auklėja. Išskyrus tuos atvejus, kai vaikai žalojami ar nusikalstamai neprižiūrimi, valstybė neturi teisės įsikišti. Pakartosime: teisėtas sekuliarus tikslas yra pasirūpinti, kad vaikai būtų globojami.

Galima paprieštarauti, kad palikti tokį platų socialinės rūpybos klausimų spektrą religinėms ir kitoms savanorių organizacijoms – tai padaryti, kad daug žmonių, nepriklausančių nė vienai iš šių grupių, negalės pasinaudoti jų paslaugomis. Tačiau šio argumento bergždumas išryškėja prisiminus, kad viešieji fondai bus prieinami beveik visoms grupėms, jei tik jos pasirengusios siekti viešosios politikos deklaruojamų tikslų. Tokios tarnybos gali propaguoti vieną religiją, kelias religijas ar išvis jokios. Beveik visi žmonės priklauso kokiam nors grupei, kuri, pasinaudojusi viešaisiais fondais, gali palengvinti viešąją politiką socialinės rūpybos srityje. Iš tikrųjų, jei mums nuoširdžiai rūpi tie asmenys, kurie atsiduria už borto, nepamirškime, kad anomiškiausiais mūsų visuomenės nariais, pavyzdžiui, mirčiai nuteistaisiais, rūpinasi beveik vien tik savanorių organizacijos, dažniausiai religinio pobūdžio. Vyriausybės biurokratinės struktūros – tiesą sakant, visos biurokratinės struktūros – nerodo ypatingo pasiruošimo padėti tikriems marginalams, kurie nesileidžia priskiriami jokiai bendrajai kategorijai. Gelbėjimo armijai nereikia jokių valstybės nurodymų, kaip nesektantiškai užjausti ir gelbėti žmones. Tačiau Gelbėjimo armijos *raison d'être* patiria smarkų smūgį, jei jos darbininkams uždraudžiama sakyti pamokslus tiems, kuriems jie padeda.

Kalbant apie minimalistinį pasiūlymą dar reikia pasakyti, kad tarpinių struktūrų paradigma priešinasi stiprėjančiai tendencijai viešojoje erdvėje teisiškai įtvirtinti sterilumą. Geras pavyzdys – Kalėdų eglutė arba Chanukos šviesos miesto aikštėje. Kitas pavyzdys – savanoriškos maldos valstybinėse mokyklose. Įrašas „In God We Trust“ (Dievas – mūsų viltis) ant monetų – dar vienas pavyzdys. Gal tai ir smulkmenos, tačiau iš daugybės tokių mažmožių kuriamas visuomenės etosas. Pasitaiko ir absurdu – neseniai Kalifornijos teismas nusprendė, kad Didžiojo penktadienio paskelbimas valstybine švente prieštarauja

Konstitucijai. Atrodo, kad nėra jokių kliūčių skelbti šventę savaite anksčiau, nes sekuliarus tikslas yra suteikti valstybės tarnautojams dar vieną išveiginę dieną. Bet kai sekuliarus tikslas sutampa su religine prasme, Konstitucija, atrodo, to nebegalima pakęsti.

Teikdami savo pasiūlymą mes darome prielaidą, kad niekas neturi teisės likti nepaveiktas socialinės aplinkos, kuriai priklauso. Jei žmogus eis nuogas pagrindine gatve, piliečiai dabar turi teisę paskambinti policijai ir sustabdyti juos įžeidžiantį elgesį. Tačiau taisyklės, susijusios su bendruomenės vertybėmis, daug kur keičiasi. Bendruomenės standartais vertinant, permainos yra nuolatinis dalykas, ir jų autoriai veikiausiai persistengia libertarizmo pušon ir yra perdėtai tolerantiški viešai besireiškiantiems elgesio nukrypimams. Tačiau svarbu pastebėti, kad reikia nustatyti ribas ir tam, kokį elgesį gali apriboti piliečiai su policijos pagalba – pavyzdžiui, gal jie nori pašalinti iš miesto centro Kalėdų eglutę. Niekas neturi teisės nesusidurti su religijos simboliais miesto centre ir tokiu būdu primesti savo antipatiją religijos simboliams bendruomenei, kuri juos brangina. Kol viešoji erdvė atvira visiems simboliams, branginamiems toje bendruomenėje, nėra jokios baimės, kad viena religija bus laikoma aukštesne už kitą. Šiuo metu viešoji politika veikiau krypta į tai, ką galėtume pavadinti simboline miesto aikštės nuogybe. Socialinės abstrakcijos ir vėl sukėlė antidemokratinus rezultatus; antidemokratinus dėl to, kad jie neigia demokratiškai išreikštą žmonių valią viešai demonstruoti save, savo kultūrą ir tikėjimą; ne mažiau svarbu ir tai, kad jie antidemokratiniai, nes suteikia valstybei monopoliją užpildyti viešąją erdvę ir joje teigti savo vertybes.

Parengta pagal Ričardo Dž. Noihauzo ir Piterio Bergerio straipsnį „Suteikti žmonėms galią: tarpinių struktūrų vaidmuo viešojoje politikoje“, *Neokonservatyvių tekstų rinktinė, red. Markas Gersonas, Adisono – Veslio leidybos kompanija, 1996.* (Richard John Neuhaus and Peter Berger „To empower people: the role of mediating structures in public policy“, *in The essential neo-conservative reader, ed. By Mark Gerson, Addison – Wesley Publishing company, Inc., 1996*).

Parengė Rasa Drazdauskienė

IŠDAUŽTI LANGAI: POLICIJA IR SAUGI KAIMYNYSTĖ

James Q. Wilson, George L. Kelling:

XX amžiaus 8 dešimtmetyje Nju Džersis (New Jersey) paskelbė „Saugios ir švarios kaimynystės programą“, kurios tikslas – pagerinti bendruomeninio gyvenimo kokybę 28 miestuose. Viena iš programos dalių – valstybė davė pinigų miestams, idant policininkai būtų išlaipinti iš savo mašinų ir patruliuotų pėsti. Meras ir kiti pareigūnai entuziastingai sutiko vaikščiojančių, o ne važinėjančių patrulių idėją. Daug skeptiškiau reagavo policijos nuovados. Jų įsitikinimu, vaikščiojantys policijos patruliai yra diskredituota idėja. Pirmiausia, esą sumažinamas policijos mobilumas. Ji nebegali operatyviai reaguoti į piliečių iškvietimus, taip pat sumažėja patrulių kontrolė iš nuovados.

Didelė dalis policininkų taip pat nesidžiaugė patruliavimo pėsčiomis idėja. Pirmiausia dėl to, jog tai sunkus darbas. Tenka vaikščioti gatvėmis lietingu, prastu oru. Pėsčiam policininkui taip pat sumažėja galimybė pagauti „gerą grobį“. Kai kuriuose departamentuose patruliavimas pėsčiomis buvo skiriamas kaip nuobauda. Taip pat ir ekspertai mokslininkai abejojo, ar patruliavimas pėsčiomis gali paveikti nusikalstamumo lygį. Tai buvo traktuojama nebent kaip tam tikras pataikavimas viešajai nuomonei. Tačiau kadangi valstybė finansavo permainas, vietinė valdžia šių pinigų nenorėjo prarasti.

Po penkerių metų nuo programos pradžios Policijos fondas Vašingtone paskelbė patruliavimo pėsčiomis veiksmingumo apžvalgą. Remdamasis griežtai kontroliuojamu eksperimentu, kuris buvo vykdytas daugiausia Njuarke (Newark), fondas paskelbė nieko per daug nenustebinusią išvadą, kad patruliavimas pėsčiomis nesumažino nusikalstamumo lygio. Tačiau tų vietos bendruomenių, kur

buvo patruliuojama pėsčiomis, gyventojai jautėsi saugiau nei tie, kurie gyveno vietos bendruomenėse, kur patruliuojo policijos automobiliai. Taip pat jie daug pozityviau vertino ir policijos darbą. Įdomu ir tai, kad pėsčiomis patruliuojantys policininkai taip pat jautė didesnę moralinę pasitenkinimą savo atliekamam darbui. Jie taip pat pozityviau vertino ir vietos bendruomenės, kur dirbo, narius.

Policijos fondo pateikti duomenys buvo interpretuoti kaip parama skeptikų argumentams – patruliavimas pėsčiomis nesumažina nusikalstamumo, o piliečiai apgaudinėja save, kai jaučiasi saugesni tokiu būdu saugomame rajone. Tačiau mūsų nuomone, taip pat ir minėto fondo ekspertų įsitikinimu, Njuarko gyventojai neapsigavo. Jie teisėtai teigė, kad patruliavimas pėsčiomis daro jų kaimynystę saugesnę.

Tiesa, kyla klausimas – kaip galima kalbėti apie didesnę saugumą, jei nusikaltimų lygis nesumažėjo? Norint atsakyti į šį klausimą, turime susimąstyti, kas viešosiose vietose žmones gąsdina dažniausiai?

Dauguma Njuarko gyventojų labiausiai bijo būti netikėtai užpulti nepažįstamų asmenų. Tokia grėsmė daugumoje didesnių miestų labai reali. Tačiau mes užmirštame dar vieną svarbų baimės šaltinį – žmonės bijo būti užkabinti asocialių asmenų. Tokie užkabinimai gali net nebūti agresyvūs, tačiau daugeliui nemalonu ką nors aiškintis su alkoholiku, narkomanu, prostitute, paauglių kompanija, įkyriai savo prekę siūlančiu nelegaliu prekeiviu ar bepročiu.

Akivaizdu tai, kad patruliavimas pėsčiomis gerokai padidino socialinę tvarką tame rajone. Beje, Njuarko atveju svarbu buvo ir tai, kad tai juodaodžių rajonas, o patruliuojo jame dažniausiai baltaodžiai policininkai ir tai padėjo sumažinti kai kurias šiame rajone pasitaikančias socialines įtampas.

Džordžas Kelingas (George L. Kelling) praleido daug laiko, lydėdamas patruliuojantį policininką. Patruliuojamoje vietos bendruomenėje virė gyvenimas. Čia ne tik gyveno vietiniai, bet ir atvykdavo daug žmonių darbo ar kitais reikalais. Dauguma gyventojų buvo juodaodžiai, policininkas – baltasis. Kelingas iš karto atkreipė dėmesį, kad visi, esantys šiame rajone, yra tuoj pat suskirstomi į „vietinius“ ir „svetimus“. „Vietiniai“ apėmė ne tik „tvarkingus gyven-

tojus“, bet ir kelis girtuoklius ir benamius, kurie nuolat čia sukiodavosi ir „gerai žinojo vietas“. Į svetimus buvo žvelgiama įtariai. Policininkas gerai žinojo, kurie sutikti žmonės yra vietiniai, o kurie traktuojami kaip svetimi. Kaip teigė pats policininkas, jo svarbiausias tikslas buvo prižiūrėti svetimus ir taip pat siekti, kad asocialūs vietiniai laikytųsi neformalių vietos taisyklių. Girtuokliai ir narkomanai galėjo sėdėti namų kampuose, bet negalėjo gulėti ant šaligatvio ar gatvėje. Žmonės galėjo gerti nusipirktus gėrimus tik į akis nekrentančiose gatvelėse, bet ne pagrindinėse gatvėse ir aikštėse. Butelius privalu buvo laikyti popieriniuose maišeliuose. Trukdyti ar kaulyti išmaldos stotelėse autobuso laukiančių žmonių buvo griežtai draudžiama. Jei kildavo konfliktas ar nesusipratimas tarp verslininko ir kliento, paprastai buvo laikomasi taisyklės, kad, jei neįrodyta kitaip, teisus yra verslininkas, ypač jei jis vietinis. Jei pamatydavo dykinėjantį „svetimą“, policininkas iš karto teiraudavosi, koks reikalas jį atvedė čia. Jei atsakymas atrodydavo neįtaigus, policininkas išprašydavo atvykėlį lauk. Jei kas nesilaikydavo neformalių taisyklių, ypač jei užkabinėdavo žmones, laukiančius autobuso, iš karto buvo areštuojamas už valkatavimą. Triukšmaujantys paugliai buvo tildomi.

Visos šios socialinės tvarkos taisyklės susiklostė policininkui neformaliai bendradarbiaujant su „vietiniais“. Kita vietos bendruomenė ar kita gatvė dažnai turi kitas taisykles. Tačiau visais atvejais aiškiai suvokiama, kad šioje teritorijoje galioja šios teritorijos taisyklės. Jei kas pažeisdavo taisykles, vietiniai ne tik padėdavo policininkui, bet taip pat gėdydavo nusikaltusįjį. Atskirais atvejais tai, ką darė policininkas, netgi sunku pavadinti „įstatymo sergėjimu“, veikiau tai buvo konkrečios kaimynystės, vietos bendruomenės taisyklių puoselėjimas.

Užkietėjęs skeptikas galėtų pareikšti, kad džiugu, jog išmintingas patrulis sugeba puoselėti bendruomeniškumą, neformalias taisykles, bet esą visa tai neturi įtakos svarbiausiam baimės šaltiniui – nusikaltimams. Iš dalies galima sutikti. Tačiau turime atsižvelgti į du dalykus.

Pirmiausia, išorinis stebėtojas turėtų atsižvelgti ne tik į tai, kas regima, bet ir į nerimą bei baimę, kamuojančią daugelį miestelėnų. Verta atsižvelgti ne tik į „tikrus“ nusikaltimus, bet ir į žmones kamuojančią nusikaltimų baimę

ir tą nerimą, kuri kelia gyvenimas netvarkingoje socialinėje aplinkoje. Njuarko gyventojai, kaip ryškėjo iš pokalbių su jais, labai didelę reikšmę teikia viešai tvarkai ir ypač džiaugiasi, jog policija jiems padeda šią tvarką palaikyti.

Antra, bendruomenės lygmenyje netvarka ir nusikaltamumas paprastai yra glaudžiai susiję kaip priežastis ir padarinys. Socialiniai psichologai ir policijos pareigūnai sutaria, kad jei pastate yra išdaužtas vienas langas ir jis nėra įstiklinamas, tai netrukus pastate neliks nei vieno sveiko lango. Tai yra faktas, kuris galioja tiek gražiai sutvarkytose, tiek apleistose vietose bendruomenėse. Išdaužti langai nebūtinai reiškia, kad čia gyvena langų daužytojai, o kituose rajonuose – langų mylėtojai. Vienas išdaužtas langas gali tapti didesnės netvarkos pradžia. Išdaužtas langas tampa savotišku ženklu, jog čia tvarka nesirūpinama ir galima toliau užsiimti destrukcija.

Filipas Zimbardo (Philip Zimbardo), Stenfordo psichologas, yra aprašęs eksperimentą, kuris patvirtina „išdaužto lango“ teoriją. Jis paliko automobilius be numerių dviejose vietose – vienoje iš Bronkso gatvių ir Palo Alto, Kalifornijoje. Mašina, palikta Bronkse, pradėta siaubti jau po 10 minučių. Pirmiausia atėjo tvarkingai ir švariai apsirengusi šeima iš išmontavo radiatorių, vėliau automobilis buvo „mėsinėjamas“ toliau ir po paros buvo visiškai suniokotas, vaikai pradėjo žaisti jo griaučiuose. Palo Alto paliktas automobilis ramiai stovėjo savaitę ir niekas prie jo nelindo. Tada pats Zimbardo paėmė plaktuką ir nudaužė veidrodėlį bei įlenkė sparną. Po to mašina buvo suniokota per keletą valandų. Vėl gi įdomu tai, kad dauguma vandalų buvo gerai apsirengę baltieji. Apleista nuosavybė vieniems tapo grobiu, kitiems – pasilinksminimo išraiška. Taigi net žmonės, kurie paprastai nesielgia drastiškai ir laiko save įstatymui paklusniais, gali kartais peržengti įprasto elgesio ribas.

Bronkse bendruomenės gyvenimui būdingas anonimiškumas, kur vyrauja „niekas niekam nerūpi“ nuostata, vandalizmo ir prievartos kur kas daugiau nei Palo Alto, kur žmonės gerbia privačią nuosavybę. Tačiau vandalizmas gali pratrūkti bet kur, kai tik bendruomeniškumo barjerai – abipusiškumas, pagarba ir neformalių taisyklių paisyimas – yra užgožiami ženklo, jog „niekam tai nerūpi“.

Mūsų įsitikinimu, „apleistojo“ elgesys veda taip pat prie bendruomenės kontrolės suardymo. Saugi vietos bendruo-

menės kaimynystė, kurią sudaro šeimos, besirūpinančios savo namais, vaikais, pasitikinčios viena kita bei solidariai reaguojančios į įsibrovėlius, per keletą metų, o gal net mėnesių gali tapti gąsdinančiomis ir nesvetingomis džiunglėmis. Kartais pakanka vieno išdaužto lango, apleistos nuosavybės, ir piktžolės pradeda želti. Suaugę nustoja drausminti šėlstančius vaikus gatvėje, šie pradeda dar labiau šėlti. Šeimos išsikelia, atsikelia išsiskyrę žmonės. Paaugliai auga, ramstydami gatvių kampus. Verslininkai prašo juos pasitraukti ir netrukdyti prekybai, šie nepaklūsta. Prasideda vienokios ar kitokios muštynės. Pyktis kaupiasi. Žmonės pradeda gerti viešose vietose ir taip toliau.

Galbūt kol kas šiame rajone dar nevyksta žiaurūs nusikaltimai, nusikaltimų statistika gal nelabai skiriasi nuo ankstesnių laikų, tačiau vietiniai gyventojai pradeda jaustis nesaugiai ir, jei jų paklaustume, pasakytų, kad rajonas tapo nesaugus ir nusikalstamumas išaugo. Gyventojai pradeda mažiau rodytis gatvėse, o ir išėję laukan bando eiti greitai, nesidairydami ir nebendraudami su sutiktais žmonėmis. „Niekur nesikišk“. Bendruomenė suskyla į atomus. Daliai žmonių tai niekaip neatsiliepia, nes šis kvartalas nėra jų „namai“, bet tik vieta, kur jie „gyvena“. Jų interesai kažkur kitur, jie nesijaučia čia įsiskalnię. Tačiau tai labai skausminga tiems, kurie jaučiasi įaugę į vietos bendruomenę, gyvenimas čia jiems turi gilią prasmę, jiems tai yra „namai“, o ne tik vieta, kurioje gyvena. Jiems bendruomenė skausmingai sunyksta ir belieka keli draugai, su kuriais vis dar susitinka ir bendrauja.

Sunykęs bendruomeniškumas sudaro prielaidas kriminalinei invazijai. Nors ne visada, bet dažniausiai tokiose vietose pradeda klestėti nusikalstamumas. Jis suveši kaip piktžolės. Tie, kas nori kitokios aplinkos, dažniausiai išsikelia. Čia lieka tie, kurie neturi galimybės išsikelti – tai paprastai pagyvenę žmonės. Kartais statistika teigia, kad pagyvenę žmonės rečiau tampa nusikaltimų aukomis nei jaunesni ir iš to neretai daroma išvada, kad pagyvenusių žmonių baimės tapti nusikaltimų aukomis yra gerokai perdėtos. Kitas žingsnis – išvada, jog nereikia jokių specialių programų, kurios apsaugotų pagyvenusius žmones nuo nusikaltėlių. Esą pakanka dažniau kalbėtis su šiais žmonėmis ir aiškinti jiems, kad jų baimės išpūstos. Tačiau taip svarstantys daro svarbią klaidą. Perspektyva susitikti ag-

resyvų paauglį ar rokerius pagyvenusius žmones baugina ne mažiau nei susitikimas su tikrais plėšikais. Negalintiems savęs apginti žmonėms dažnai abu šie susitikimai tiek pat pavojingi. Taip pat turime atsižvelgti į tai, kad pagyvenę žmonės rečiau pakliūna į bėdą ir dėl to, jog jie imasi įvairių priemonių, pavyzdžiui, sėdi užsirakinę namuose. Jaunuoliai dažniau užpuolami nei pagyvenusios moteriškės ne todėl, kad jie lengvesni ar patrauklesni nusikaltimų taikiniai, bet vien dėl to, kad jie daug dažniau būna gatvėse.

Taip pat negalima teigti, kad tik pagyvenusiems žmonėms netvarka kelia baimę. Siuzana Estrich (Susan Estrich) iš Harvardo teisės mokyklos neseniai aptarė visuomenės baimės fenomeną. Vienas Portlande, Oregono valstijoje, darytas tyrimas rodo, kad $\frac{3}{4}$ suaugusiųjų pereina į kitą gatvės pusę, kai mato gaują paauglių. Baltimorėje darytas tyrimas rodo, kad net pusė žmonių pereina į kitą gatvės pusę, jei pamato net ir vieną nepažįstamą įtartiną jaunuolį. Kai žmonės buvo paklausti, kur yra pavojingiausios vietos, dauguma neabejodami nurodė tas vietas, kuriose renkasi paaugliai, linksminasi ir girtauja, klausosi muzikos, nors oficialiai šiose vietose nėra fiksuojama nusikaltimų. Tyrimo Bostone metu nesaugiausiai teigė besijaučiantys ne tų namų, kur dažnai vyksta nusikaltimai, gyventojai, bet tų, kurie yra netvarkingi, išmarginti *graffiti*. Natanas Glazeris (Nathan Glazer) yra pastebėjęs, kad *graffiti* kelia nesaugumo jausmą. Pasak jo, *graffiti* daugėjimas, net jei tai nėra nepadorūs ar užgauliojantys užrašai, vis vien praeiviams perteikia žinią, kad ši vieta yra nesaugi ir nekontroliuojama.

Kaip žmonės elgiasi, kai bijo? Jie pradeda vengti vienas kito. Kartais kreipiasi į policiją. Patruliuojančios mašinos atvyksta, suimami tvarkos drumstėjai, tačiau netvarka tęsiasi ir nusikalstamumas nemažėja. Žmonės skundžiasi policijos viršininkui, tas skėščioja rankomis ir teigia, kad trūksta policininkų, o teismai pro pirštus žiūri į smulkius nusikaltimus ar nusikalstančius pirmą kartą. Šių rajonų gyventojams retsykiais atvykstančios policijos mašinos su garsiomis sirenomis atrodo bejėgės ir nieko neišsprendžiančios. Policininkai į tokių rajonų gyventojus žiūri kaip į žvėris, kurie verti vienas kito. Palaipsniui net nustojama kreiptis į policiją, nes „vis vien iš to nėra jokios naudos“.

Urbanizacijos procesas, prisidedantis prie bendruomeniškumo erozijos, tęsiasi jau kelis šimtmečius. Tačiau tai, kas vyksta šiuo metu, yra nauja dviem svarbiais aspektais. Viena vertus, dar prieš Antrąjį pasaulinį karą miestų gyventojai, susidūrę su kaimynystės problemomis, retai persikeldavo kitur. Toks persikėlimas per brangiai kainavo, be to, su konkrečia kaimynyste paprastai siejo giminės ir bažnyčia. Šių dienų pasaulyje mobilumas labai didelis. Patogesnės vietos gyventi ieško net neturtingiausi. Seniau nusikalstamumo bangos turėjo savotišką savikorekcijos mechanizmą: kaimynystė ar bendruomenė reguliariai atstatydavo savosios erdvės kontrolę. Čikagos, Niujorko ir Bostono atskiri rajonai išgyvendavo nusikalstamumo bangas ar gaujų karus, tačiau netrukus situacija čia normalizuodavosi, nes šeimos, kurios gyveno šiuose rajonuose ir nematė jiems alternatyvos, neapsikęsdavo su tokia situacija ir bendrai įvesdavo tvarką.

Antra, policija, gindama bendruomenę, seniau padėdavo atstatyti tvarką, nevengdama ryžtingų jėgos veiksmų. Užkietėję nusikaltėliai buvo suimami ar jėga išgujami iš rajono, valkatos, prostitutės ar smulkūs vagiškiai buvo traukiami atsakomybėn kilus mažiausiam įtarimui. Apie savo teises galėjo kalbėti tik padorūs miestelėnai ir tie profesionalūs nusikaltėliai, kurie vengė prievartos ir sugebėdavo pasisamdyti advokatą.

Toks policijos veikimo būdas nebuvo laikomas nukrypimu. Nuo pat valstybės gyvavimo pradžios policijos funkcija buvo suvokiama kaip naktinio sargo: puoselėti tvarką, ginantis nuo svarbiausių grėsmių: gaisrų, laukinių žvėrių bei nederamo elgesio. Nusikaltimų aiškinimasis buvo suvokiamas ne kaip policijos, o kaip privatus reikalas.

1969 metais „Atlantic“ pasirodė Džeimso Vilsono (James Q. Wilson) tekstas apie tai, kaip ilgainiui išlėto keitėsi policijos funkcija – nuo tvarkos palaikymo iki kovos su nusikaltimais. Pokyčiai prasidėjo atsiradus privatiems detektyvams (labai dažnai buvusiems nusikaltėliams), kurie parsisamdydavo už pinigus ir bandydavo atlyginti individų patirtus nuostolius. Ilgainiui tokie detektyvai atsirado ir savivaldybių policijos įstaigose, jiems pradėtas mokėti reguliarius atlyginimus. Taip pat ir vagių persekiojimo prievolė iš privačių asmenų perėjo į profesionalų institucijų

rankas. Daugelyje vietovių toks policijos funkcijų kaitos procesas baigėsi tik XX amžiuje.

XX amžiaus 7 dešimtmetyje, kai riaušės mieste tapo viena iš svarbiausių problemų, socialiniai mokslininkai pradėjo atidžiai tirti tvarką palaikančią policijos funkciją ir siūlyti būdus, kaip ją galima gerinti. Svarstyta ne tiek tai, kaip padaryti gatves saugesnes (pirminė policijos funkcija), bet veikiau, kaip sumažinti viešojo smurto atvejų. Nors tvarkos palaikymas dar buvo „bendruomeninių santykių“ sinonimas, tačiau kadangi nusikaltimų banga vis didėjo, dėmesys nukrypo į kovą su nusikaltimais. Policijos funkcijų tyrimai baigėsi, pradėta siūlyti receptus, kaip pasiekti, kad policija galėtų ištirti daugiau nusikaltimų, daugiau žmonių suimti, būti geriau matoma. Jei visa tai bus daroma, nusprendė mokslininkai, žmonėms bus mažiau baisu.

Daug dalykų pasikeitė keičiantis policijos funkcijai. Policijos viršininkai ir įvairūs ekspertai akcentavo pirmiausia kovą su nusikaltimais. Buvo tvirtinami įvairūs tokios kovos planai, pagal juos skirstomi turimi žmogiškieji resursai, mokomas personalas. Policija tapo vis geresnė kovotoja su nusikaltimais. Be abejo, suvokimas atsakomybės už tvarkos puoselėjimą išliko. Tačiau ryšys tarp tvarkos palaikymo ir nusikaltimų prevencijos, toks akivaizdus anksčiau kartoms, buvo užmirštas.

Čia kaip su tuo išdaužtu langu, po kurio ir kiti langai dūžta. Piliečiai, kurie bijo dvokiančio girtuoklio, agresyvaus paauglio ar įkyraus valkatos, ne tik išreiškia pasibaurėjimą nederamu elgesiu, tačiau kartu išreiškia liaudies išmintį, kad nusikaltimams duris atveria netvarka. Be priežiūros paliktas elgeta pradžioje išdaužia langą. Plėšikai ir vagys tiki, kad juos pagauti mažesnė tikimybė ten, kur vyrauja netvarka ir jų aukos gyvena susigūžusios bei nepasitikinčios policija. Jei vietos bendruomenės gyventojai nesivargina išprašyti įkyraus valkatos, kimbančio prie vietinių žmonių, tai ir plėšikai bei vagys gali pagrįstai tikėtis, jog niekas nepuls kviesti policijos, kai jie vykdys piktdarybes.

Kai kurie policijos pareigūnai sutinka, kad toks procesas vyksta, tačiau tvirtina, kad motorizuoti patruliai gali su juo dorotis lygiai sėkmingai, kaip ir patruliuojantys pėsti. Mes nesame tuo tikri. Teoriškai pareigūnas, sėdintis poli-

cijos automobilyje, gali kontroliuoti daug daugiau erdvės nei patruliuojantis pėsčias. Teoriškai važiuotas pareigūnas gali bendrauti su tiek pat žmonių, kaip ir pėsčias. Tačiau tikrovėje atsiradus automobiliui policininkų ir kitų žmonių santykiai labai pasikeitė. Pėsčias patrulis būna tarp kitų žmonių. Tik jo uniforma ir asmenybė jam gali padėti spręsti probleminę situaciją. Patruliui tenka spręsti labai įvairias problemas – nuo kelio parodymo, nuoskaudų išklausymo, sudrausminimo dėl nepadoraus gesto iki susidūrimo su nusikaltėliu.

Važiuotas patrulis paprastai su gatvėje esančiais žmonėmis bendrauja pro atdarą mašinos langą. Tačiau mašinos durelės ir langai – tai barjerai. Kai kurie pareigūnai džiaugiasi tokiu barjeru. Būdami mašinoje jie elgiasi kitaip nei elgtųsi, jei tektų patruliuoti pėsčiomis.

Tai teko stebėti daugybę kartų. Policijos automobilis privažiuoja prie gatvės kampo, kur renkasi paaugliai. Atveriamas automobilio langas. Pareigūnas žvelgia į jaunuolius, jie žvelgia į jį. Tada pareigūnas pasišaukia vieną iš paauglių ir kalbasi su juo. Kiti tuo metu laido replikas ir juokiasi, neretai iš pareigūno. Pareigūnas pažvelgia pikčiau. Jis negirdi, apie ką paaugliai kalba, tik gali nujauti. Iš pokalbio su paaugliu jis negavo jokios svarbios informacijos, kuri padėtų jam palaikyti tvarką šiame rajone. Jis lieka svetimas šiai erdvei ir dar iš jo paslapčia ar atvirai buvo tyčiojamas.

Mūsų patirtis rodo, kad dauguma piliečių mėgsta kalbėtis su policijos pareigūnais. Tokie pokalbiai leidžia jiems pasijusti svarbiais, suteikia pagrindo paskaloms, leidžia išaiškinti pareigūnams, kas juos neramina. Kartu neretai jau pats pokalbis suteikia jiems pasitenkinimo, kad jie, spręsdami savo problemą, kažką padarė. Bendrauti su pėsčiu pareigūnu paprasčiau ir pasikalbėti su juo galima daug lengviau nei su pareigūnu automobilyje. Taip pat galima lengviau išlaikyti slaptumą ir pokalbiui pasivėdėti policininką į nuošalesnę vietą. Pavyzdžiui, jūs turite žinių apie tai, kas pavogė piniginę iš praeivio ar televizorių iš buto. Nusikaltėlis yra jūsų kaimynas ir nenorite, kad būtų žinoma, iš kur policininkas gavo informacijos. Priesti prie policijos automobilio ir pro langą kažką pasakoti pareigūnui – tai reiškia visiems duoti ženklą, kad suteiki kažkokios informacijos.

Labai svarbus vaidmuo policijai palaikant tvarką – puoselėti bendruomenės neformalios kontrolės mechanizmus. Policija pasitelkia įvairias ekstraordinarias priemones, tačiau jos negali visiškai atstoti neformalių kontrolės mechanizmų. Tačiau, norėdama puoselėti šiuos kontrolės mechanizmus, policija turi jų paisyti. Čia prasideda problemos.

Ar policijos patruliavimas turi būti vykdomas, atsižvelgiant į konkrečios kaimynystės aplinkybes bei ten vyraujančius standartus, ar griežtai laikantis valstijoje nustatytų taisyklių? Per pastaruosius du dešimtmečius policijos persiorientavimas nuo tvarkos puoselėjimo prie įstatymų vykdymo ir kovos su nusikaltimais kartu reiškė ir teisinių apribojimų įtakos jų darbe didėjimą. Griežtai laikytis statutinių taisyklių verčia ir išskirtinis žiniasklaidos dėmesys bei griežti departamentų statutai. To padarinys – policija tvarką dabar puoselėja pagal modelį, kuris susiformavo santykiuose su įtariamaisiais nusikaltėliais. Turime pripažinti, kad tai yra pakankamai nauja tendencija. Ne vieną šimtmetį policininko, kaip tvarkos prievaizdo, vaidmuo buvo vertinamas pirmiausia ne pagal jo veiklos atitikimą atitinkamoms procedūroms, bet veikiau pagal tai, kaip jam sekėsi siekti savo tikslų. Tikslas buvo tvarka. Ją apibrėžti nėra paprasta, tačiau paprastai žmonės labai aiškiai skiria, kas yra tvarka, o kas betvarkė. Priemonės tvarkai siekti buvo taikomos tos pačios, kurias paprastai taikė pati bendruomenė, jei tik ji buvo pakankamai sąmoninga, drąsi ir autoritetinga.

Dabar požiūris į priemones pasikeitė, nes, nustatant ir nukenksminant nusikaltėlius, priemonės, kuriomis tai daroma, tapo ne mažiau svarbios už patį veikimo tikslą. Yra išplėtotą visa kaltės nustatymo procedūra, kuri aptarta labai detalai. Teigiama, kad policija privalo laikytis procesinių taisyklių. Tokias taisykles pripažįsta visos valstijos, tik skirtingose valstijose varijuoja jų detalumas. Griežtai saugomasi, kad, nustatant ir nukenksminant įtariamąjį, būtų laikomasi žmogaus teisių reikalavimų, nes policijos pareigūnai esą neturi perimti teisėjo funkcijos. Kaltė ar nekaltumas turi būti nustatomi remiantis universaliais standartais ir pagal specialias procedūras.

Paprastai teismams ar teisėjams netenka regėti asmens, kuris trikdė vietos bendruomenės tvarką. Taip yra

ne vien todėl, kad dažniausiai tokie trikdymai yra „išsiaiškinami“ neformaliai. Kita vertus, nėra universalių standartų, kurie galėtų padėti išspręsti konkretų tvarkos ardymo atvejį ir teisėjo patirtis šiuo atveju nedaro jo nors kiek geresnio tokių problemų sprendėjo už policininką. Dar visai neseniai, o kai kuriose valstijose dar ir šiandien, policija suima žmogų kaip „įtariamą asmenį“, „valkatą“, „už girtavimą viešoje vietoje“, t. y. už pažeidimus, kurie neturi aiškios teisinės išraiškos. Tokie kaltinimai egzistuoja ne todėl, kad visuomenė nori, jog teisėjai baustų valkatas ir girtuoklius, bet tam, jog policininkai turėtų pagrindą iš vietos bendruomenės teritorijos išprašyti nepageidaujamus asmenis, kai neformalus kontrolės mechanizmas nepadedą to padaryti be policininko įsikišimo.

Jei mes labai formalizuojame policijos darbą ir teigiame, kad policininkas visada turi vadovautis universalioomis taisyklėmis, tenka klausti, o ką reiškia tokia sąvoka, kaip „nepageidaujamas asmuo“, ir kodėl mes „kriminalizuojame“ valkatavimą ir girtuokliavimą. Suprantamas troškimas, kad su visais žmonėmis būtų elgiamasi sąžiningai, verčia mus nerimauti, jei policininkai leidžia sau išprašyti visus asmenis, kurie, pagal nelabai aiškius standartus, yra priskiriami „nepageidaujamiems“. Vis daugiau žmonių mano, kad elgesys, kuris nepadarą kitiems „objektyvios“ žalos, neturi būti vertinamas kaip nelegalus. Taip pat ir daugelis iš mūsų, kurie atidžiai seka policijos darbą, nesame linkę policininkams leisti elgtis taip, kaip to troškta konkrečios vietos bendruomenės, kurios policininką suvokia kaip tvarkos garantą.

Noras „dekriminalizuoti“ asocialų elgesį, kuris „niekam nepadarė žalos“ – ir atimti iš policijos esminį įrankį puoselėti tvarką konkrečioje bendruomeninėje – mūsų įsitikinimu, yra klaida. Suimti girtuoklį ar valkatą, kuris griovė viešąją tvarką, bet nepadarė aiškiai įvardijamos žalos kuriam nors konkrečiam žmogui, tampa neteisinga iš dalies. Tačiau, jei nieko nebus daroma, girtuokliai ir valkatos gali sugriauti bendruomenę. Konkreti taisyklė, kuri tinka, kai kalbama apie konkretaus individo teisių apsaugą, negali būti universali taisyklė, kuri tinka visiems atvejams. Universali taisyklė neatsižvelgia, kad konkrečiu atveju vienas išdaužtas langas greitai virsta tūkstančiu išdaužtų langų. Aišku, kitos pagalbos tarnybos, nebūtinai policija, ga-

li užsiimti išgėrusiais ar bepročiais, tačiau paprastai jos taip nedaro.

Rimtesnis mums atrodo rūpestis nešališkumu. Mes sutinkame, kad tam tikras elgesys individą daro mažiau pageidautiną nei kitus, tačiau kaip pasiekti, kad odos spalva, religija, pažiūros ar tradicijos netaptų ženklu, kuris nu-teikia priešiška kitus. Kaip mes užtikrinsime tai, kad poli-cija netaps vietinių žmonių ksenofobijos įkaite?

Pažvelkime į Roberto Teiloro (Robert Taylor) namus Čikagoje – vieną iš didžiausių visuomeninio būsto projek-tų JAV. Čia savo namus rado apie 20 000 žmonių. Visi jie juodaodžiai, o namų kvartalas išdėstytas Pietų valstijos gatvėje. Namų pavadinimas kilo iš čia gyvenusio žymaus juodaodžio, kuris dirbo Čikagos visuomeninio būsto insti-tucijoje. Namai pradėjo veikti 1962 metais. Netrukus čia gyvenančių žmonių ir policijos santykiai subjuro. Gyven-tojams atrodė, kad policija veikia brutaliai ir jai trūksta jaut-rumo, policininkai savo ruožtu skundėsi dažnais netikė-tais užpuolimais. Kai kurie policijos pareigūnai net prisi-pažino vengiantys rodytis šiame rajone. Nenuostabu, kad nusikalstamumas čia vešėjo.

Šiandien socialinė atmosfera radikaliai pasikeitusi. Po-licijos ir gyventojų santykiai pagerėjo, abi pusės pasimo-kė iš patirties. Nesenas pavyzdys – vaikas pavogė pini-ginę ir pabėgo. Keli įvykį matę jaunuoliai savanoriškai su-teikė informaciją policininkui apie tai, kas pavogė ir kur vagišius gyvena. Jie tai padarė viešai, draugams ir kaimy-nams matant. Tiesa, problemos išlieka. Pirmiausia dėl to, kad atsirado gauja, kuri terorizuoja vietos gyventojus, įtrau-kia vietinius jaunuolius į nusikalstamą veiklą. Gyventojai tikisi, kad „policija padarys ką nors“ ir policininkai svars-to, kaip geriausia veikti šioje situacijoje.

Ką iš tiesų tokioje situacijoje reikėtų daryti? Aišku, po-licininkai gali suimti gaujos narius, kai šie nusikals. Tačiau gauja netrukus įtrauks naujus narius, be to, ji neretai lavi-ruoja ant įstatymo briaunų, tiesiogiai jų nepažeisdama. Iš esmės tik dalis problemų gali būti išspręsta suėmimais. Kitos problemos išliktų, baimė išliktų ir netrukus policinin-kai pasijustų bejėgiai, o gyventojai nusiviltų jais, teigda-mi, kad jie „nesugeba išspręsti problemos“. Tai, ką iš tie-sų gali padaryti policija, tai išvaikyti iš čia tuos, kurie, jų turimomis žiniomis, priklauso gaujai. Pasak vieno parei-

gūno: „Reikia įspirti jiems į užpakalį“. Vietiniai gyventojai labai šiltai sutiko tokį sprendimą. Tylus policijos ir vietinių gyventojų aljansas buvo išlaikytas. Policininkai teisingai suprato, kad jie turi atsikovoti šioje teritorijoje iš gaujos galimybę palaikyti norimą tvarką.

Jei būtų griežtai laikomasi griežtų procesinių reikalavimų ir baiminamasi pažeisti kieno nors teises, išspręsti problemą būtų itin sudėtinga. Nežinome aiškaus atsakymo, kokiais būdais leistina policininkams veikti pagal neformalius vietinius kontrolės mechanizmus, siekiant sumažinti žmonių baimę? Griežtas įstatymų laikymasis šiuo atveju nėra atsakymas. Gauja gali susilpninti ar net sugriauti vietinę bendruomenę vien tuo, kad stovės gatvėje triukšmaudama ir įžūliai užgauliodama praeivius, keldama jiems baimę, net jei formaliai įstatymai ir nebus pažeisti.

Nėra paprasta ieškoti atsakymo ne vien todėl, kad moralės ir teisės klausimai paprastai labai sudėtingi, bet ir todėl, kad mes esame įpratinti apie įstatymus mąstyti individualistinėmis sąvokomis. Esą įstatymai apibrėžia mano teises, baudžia už jo elgesį ir sankcijas turi taikyti tas pareigūnas, reaguodamas į šią žalą. Esame įpratinti mąstyti, kad tai, kas gera individui, yra gera ir bendruomenei, ir nesvarbu, ar problema iškyla vienam asmeniui, ar visai asmenų grupei. Paprastai toks mąstymas teisingas. Tačiau kai kalbame apie asmenį, kuris netolerantiškai elgiasi su daugeliu kitų asmenų, turime įsisąmoninti, kad toks to asmens elgesys daugeliui sukelia baimę, atstūmimą bei bėgimą – galiausiai tai gali pabloginti visų reikalus, taip pat ir tų, kurie pradžioje viską abejingai stebėjo.

Būtent dėmesys bendruomenės, o ne vien atskirų individų poreikiams pasireiškia tuo, už ką ir mažesniųjų bendruomenių gyventojai paprastai yra patenkinti savo policininkų darbu labiau nei didesniųjų bendruomenių, ypač miestuose. Elinora Astrom (Elinor Astrom), Indianos universiteto bendradarbė, palygino, kaip policijos darbuotojai vertinami dviejose skirtingose teritorijose, kurių daugumą gyventojų sudaro juodaodžiai – Fynikse (Phoenix) ir rytinėje Čikagoje. Nusikalstamumo lygis bei policijos darbo kokybė, bendruomeniniai saitai abiejose vietovėse labai panašūs. Tačiau viena vietovė yra mieste, kita – priemiestyje. Taigi priemiesčio gyventojai tvirtino, kad jie mažiau baiminasi išeiti iš namų, jog policija čia tvarkosi ryž-

tingai, palaikydama visuomenės tvarką ir teigė, kad „policijos veiksmai atitinka vidutinius piliečių poreikius“. Priemiesčio gyventojai ir policininkai, kaip parodė tyrimas, suvokia vieni kitus kaip bendradarbius, turinčius bendrą tikslą – palaikyti tam tikrus bendruomeninio gyvenimo standartus. Savo ruožtu miesto gyventojai teigė, jog į policiją žvelgia kaip į tam tikrų paslaugų tiekėją. Anot jų, paslaugos, kurias teikia policija, mes „užsakome“ individualiai.

Kaip išmintingas policijos viršininkas gali optimaliausiai paskirstyti menkstančias savo pajėgas? Vieno atsakymo čia nėra ir negali būti. Veikiausiai verta įsisiūreti į esamą situaciją ir išbandyti įvairius variantus. Taip pat verta pabrėžti, kad didelė dalis tvarkos puoselėjimo veiksmų vietos bendruomenėje gali būti atlikta pačios bendruomenės narių, minimaliai kišantis policijai. Daugelyje vietų policininko nėra nereikia, nes atsakingi ir bendruomeniški piliečiai puikiai atlieka neformalią kontrolę, kuri sutramdo galimus tvarkos pažeidėjus.

Net ir ten, kur tvarka yra pašlijusi, piliečiai daug ką gali padaryti patys, be svarių policijos pajėgų palaikymo. Būrys paauglių, kurie pamėgo būriuotis ties kurio nors namo kampu, ir suaugusieji, kuriems paauglių būrys trukdo, gali atrasti tarpusavio susitarimą, kaip suderinti abiejų pusių interesus. Kur toks susitarimas nėra galimas ar jo nesilaikoma, policijos įsikišimas yra labai svarbu.

Egzistuoja dvi bendruomenės įsitraukimo į tvarkos palaikymo procesą tradicijos. Pirmoji – „bendruomenės priežiūra“. Ši tradicija taip pat sena, kaip pirmosios gyvenvietės Naujajame pasaulyje. Iki pat XIX amžiaus bendruomenės savanoriai, o ne policininkai kontroliavo, kad būtų palaikoma tvarka. Jie tai paprastai darė neapeliuodami į įstatymus, nesigriebdami sankcijų ar bausmių. Pats jų buvimas užkirsdavo kelią netvarkai ar drąsindavo bendruomenę pasipriešinti pažeidėjams.

Šiandien daugybėje bendruomenių stebime bandymus atkurti neformalią savanorių instituciją. Bene garsiausias pavyzdys žinomas kaip „Angelai sargai“ (Guardian Angels), jaunų neginkluotų jaunuolių, išsiskiriančių specialiais galvos apdangalais ir marškinėliais, grupė, kuri patrulinuoja įvairiose JAV vietose. Pirmą kartą visuomenės dėmesį grupė patraukė, kai pradėjo patruliuoti Niujorko metro. Dabar „angelus sargus“ galima sutikti daugiau nei 30

skirtingų vietų. Deja, mes turime labai mažai informacijos, ar veiksminga yra jų veikla. Ar tai padeda sumažinti nusikalstamumą? Tikėtina, kad net jei tai nesumažina nusikalstamumo, žmonės jaučiasi drąsiau ir tai prisideda prie tvarkos ir pilietiškumo jausmo stiprinimo.

Antroji tradicija – „linčiuotojų“. Žinoma daugiau nei 350 skirtingų „linčo“ grupių. Jų nariai apsiimdavo patys vykdyti savaip suprantamą teisingumą, imdavosi teisėjų, teismų, prokurorų vaidmens. Šiandien tokie judėjimai nunyko arba pasitraukė į pogrindį. Tačiau esama pavojaus, kad „bendruomenių priežiūros“ savanoriai dažnai balansuoja ant „linčo“ ribos, o neretai šią ribą net ir peržengia. Pavyzdžiui, „The Wall Street Journal“ pateikė interviu su vienu „bendruomenės prižiūrėtoju“ savanoriu. Jis teigė, kad atidžiai stebi, ar nėra atėjūnų. Jei pasirodo koks nors nepažįstamas žmogus, jo griežtai klausama, koku tikslu jis atvyko. Jei atvykėlio atsakymas netenkina, neatrodo įtaigus – jis vejamas lauk. Šiuo atveju čia jau puoselėjama ne tvarka, bet erdvės „grynumas“ ar net ksenofobiniai prietarai.

Nors patys piliečiai gali nuveikti labai daug, policija yra tvirčiausias tvarkos raktas. Kai kurių dalykų bendruomenės, tokios kaip Teiloro namai, negali išspręsti pačios. Kitais atvejais problemiška tai, kad piliečiai net ir glaudžiai bendradarbiaujančiose kaimynystėse nesijaučia atsakingi už savo gyvenimo aplinką, pavyzdžiui, už išmėtytas šiukšles prie konteinerių. Psichologai yra atlikę daug studijų, kodėl žmonės nepadeda kitiems, patiriantiems agresiją, ieškantiems pagalbos. Priežastis pasirodo yra ne apatija ar egoizmas, o jausmo, jog kiekvienas turi prisiimti atsakomybę už tai, kas vyksta aplinkui, stoka. Ironiška, jog vengti atsakomybės lengviau, kai aplinkui daug žmonių. Policijos uniforma išskiria jį iš kitų ir signalizuoja, kad tai žmogus, kuris pasirengęs reikalui esant imtis atsakomybės. Taip pat tikėtina, kad policininkas lengviau nei kiti priims teisingą sprendimą, kas būtina ginant gatvės saugumą ir priešinant tam, kas paprasčiausiai tēra nenoras toleruoti kitoniškumo.

Policijos pajėgos Amerikoje nedidėja, bet mažėja. Kai kuriuose miestuose policininkų trūkumas ypač akivaizdus. Situacija artimiausioje ateityje veikiausiai nesikeis. Tai reiškia, jog kiekvienas policijos departamentas turi labai iš-

mintingai paskirstyti turimas pajėgas. Kai kurie rajonai taip demoralizuoti ir nusikalstamumas čia taip išaugęs, jog beprasmiška taikyti policininkų patruliavimą pėsčiomis. Geriausia, ką ribotus resursus turinti policija tokiuose rajonuose gali daryti – tai atsakinėti į nesibaigiančius skambučius telefonu. Kiti rajonai tokie stabilūs ir tvarkingi, jog čia nė neverta policininkams patruliuoti. Svarbiausias dalykas – identifikuoti rajono situaciją, ar tvarka pažeidinėjama, bet tai dar neperaugo į grėsmingas tendencijas, ar langai čia nuolat daužomi, ar čia lankosi daug atvykėlių ir ar tai sukelia problemų.

Dauguma policijos departamentų neturi galimybės sistemiškai analizuoti vietovių ir priskirti joms pareigūnų. Pareigūnai priskiriami remiantis nusikalstamumo statistika (tai reiškia, kad iš rajonų, kur nusikalstamumas nėra didelis, policininkai perkeliami ten, kur nusikalstamumas yra didelis. Taigi, daugiausia energijos policininkai išieškoja vietovėse, kur beviltiška kažką pakeisti, o policijos dėmesio stokojantys rajonai taip pat slysta į nusikalstamumą. Policininkai išvadas apie konkrečią vietos bendruomenę dažniausiai daro remdamiesi telefoniniais iškvietais (tačiau faktas yra tai, kad daugelis žmonių neskambina policijai, kai yra paprasčiausiai užkabinėjami ar gąsdinami). Kad patrulius paskirstytų išmintingai, departamentas turi analizuoti vietos bendruomenes ir apsispręsti remdamasis tiesioginiais liudijimais, realia patirtimi bei svarstyti, kur dabartinėje situacijoje papildomi policininkai galėtų pasiekti persilaužimą.

Vienas iš būdų, kaip išdėstyti trūkstamus resursus, yra išbandytas kai kuriuose visuomeniniuose kvartaluose. Čia samdomi jau savo profesinę karjerą baigę policininkai. Kaštai nėra dideli (bent jau skaičiuojant vienam gyventojui), pareigūnai vertina papildomą uždarbį, o gyventojai jaučiasi saugesni. Toks būdas yra veiksmingesnis nei saugos tarnybų samdymas, ir Njuarko eksperimentas mums padeda suprasti kodėl. Privačios saugos tarnybos atstovas gali vien savo buvimu užkirsti kelią nusikaltimams, kartais net gali padėti tiems, kuriems reikalinga pagalba, tačiau jis tikrai neišprašys ar nepavėžės tolyn tvarkos drumstėjų. Buvęs prisiekusiu valstybės pareigūnu policininkas kelia daugiau pasitikėjimo, tikima, kad jis jaus pareigą ir atsakomybę už jam patikėtą teritoriją, kad policijai

būdinga autoriteto aura padės jam sėkmingai vykdyti sudėtingus uždavinius.

Policijos pareigūnai turėtų būti skatinami patruliuoti ir viešojo transporto sustojimuose, važinėti metro ar autobusais bei ten stebėti, ar nėra pažeidžiama viešoji tvarka. Tereikėtų paprasčiausiai įspėti ir išlaipinti pažeidėjus. Tam nereikalingi ypatingi įgaliojimai. Nors ir retas, bet ryžtingas gero elgesio standartų viešajame transporte priminimas labai prisidėtų prie tvarkos autobusuose ar metro gerėjimo. Galima būtų tikėtis, jog ir čia kada nors bus tokia pat tvarka, kaip lėktuvuose.

Tačiau svarbiausias reikalavimas – įsisąmoninti, kad palaikyti tvarką rizikingoje situacijoje yra esminis dalykas. Policija žino, kad tai viena iš jos funkcijų, ir ji taip pat teisingai supranta, kad negalima išvengti kriminalinių tyrimų bei atsakinių į iškvietimus. Mūsų nuolat kartojami priekaištai dėl nusikalstamumo vešėjimo tik sustiprina policijos įsitikinimą, kad jos darbas vertinamas tik pagal tai, kiek nusikaltimų pavyksta išsiaiškinti. Policijos administracija ir toliau telkia savo pajėgas rajonuose, kur didžiausias nusikaltimų skaičius (tačiau ten nebūtinai yra rajonas, labiausiai pažeidžiamas kriminalinei invazijai), ruošdami pareigūnus daugiausia akcentuoja teisės studijas bei kriminalinę techniką (tačiau nėra mokomi spręsti gatvėse kylančių problemų) ir mokomi greitai įsijungti į „nepavojingo“ elgesio dekriminalizaciją (nepaisant to, kad viešas girtavimas, prostitutės gatvėse, pornografijos demonstravimas gali greičiau sugriauti bendruomenę nei gauja plėšikų).

Taip pat svarbu grįžti prie ilgai neigto požiūrio, kad policija turi ginti ne tik individus, bet ir bendruomenes. Mūsų kriminalinė statistika paprastai inventorizuoja tik individualius praradimus, tačiau neatsižvelgia į praradimus bendruomenių lygmenyje. Panašiai kaip gydytojai pripažįsta, kad labai svarbu ne tik paprasčiausiai gydyti ligas, bet ir užsiimti ligų prevencija, stiprinti sveikatą. Taip pat ir policija bei mes visi privalome pripažinti, kaip svarbu puoselėti bendruomenes be išdaužytų langų.

Parengta pagal Džeimso K. Vilsono ir Džordžo L. Kellingo straipsnį „Išdaužti langai: policija ir saugi kaimynystė“, *Neokonservatyvių tekstų rinktinė, red. Markas Gerso-*

nas, Adisono – Veslio leidybos kompanija, 1996. (James Q. Wilson and George L. Kelling „Broken windows: the police and neighborhood safety“, in The essential neo-conservative reader, ed. By Mark Gerson, Addison – Wesley Publishing company, Inc., 1996).

Parengė Andrius Navickas

JUODAODŽIŲ ŠEIMA: LAIKAS PRADĖTI VEIKTI ŠALIES MASTU

Daniel Patrick Moynihan

Jungtinių Amerikos Valstijų laukia nauja rasių santykių krizė. Apgaulingos viltys, jog takoskyra tarp rasių mažėja, pasmerktos žlugti, jei nebus imamas kokių nors ypatingų žygių.

Rasinė nelygybė susiduria su dviem pagrindiniais sunkumais. Pirma, rasistinis virusas, glūdintis amerikiečių kraujyje, vis dar kamuoja mus: dar bent viena karta vadovaisis įsitvirtinusių prietarais apie juodaodžius. Antra, tris šimtmečius trukęs kartais sunkiai suvokiamas juodaodžių engimas padarė didžiulę žalą jiems. Nemaloni tiesa, bet šiuo metu juodaodžių galimybės Amerikos gyvenimo varžytuvėse nėra lygios su kitų šios šalies gyventojų. Atskiri juodaodžiai pasiekia dideles profesines aukštumas. Tačiau bendrai, etninių, religinių ir regioninių Amerikos grupių kontekste, kai vieni gauna viską, o kiti – nieko, kur vieni siunčia savo vaikus į koledžą, o kiti po aštuntos klasės pasiima juos iš mokyklos, juodaodžiai atsiduria apačioje. Baltiesiems amerikiečiams sunkiausia suvokti, kad Amerikos juodaodžių bendruomenės padėtis pastaruoju metu blogėja, o ne gerėja.

Atlyginimų, gyvenimo lygio rodikliai, mokymosi trukmė apgauna. Plyšys tarp juodaodžių ir kitų Amerikos visuomenės grupių gilėja. Ryškiausiai šis atotrūkis matyti žvelgiant į šeimos sandarą. Akivaizdu, kad miesto getuose juodaodžių šeimos byra. Vidurinioji klasė sugebėjo apsisaugoti, bet didžiulės menkai išsilavinusios, neturinčios gebėjimų darbininkijos dalies socialiniai ryšiai yra sutrūkinėję. Esama ženklų, kad šis procesas pastaraisiais metais buvo sulėtėjęs, bet bendra po karo prasidėjusi tendencija nesikeičia. Kol situacija nesikeis, tol skurdo ir žemesnio statuso turėjimo ciklas kartosis.

Šio teksto svarbiausia mintis yra ta, kad minėtų dalykų kombinacija iškelia nacijai naują problemą. Priemonės, kurios buvo veiksmingos praeityje arba tinka daugeliui grupių šiandien, juodaodžiams netiks. Šalis turi ryžtis sutelkti pastangas ir siekti naujo tikslo: stabilios juodaodžių šeimos sandaros įtvirtinimo.

Tai būtų nauja ir sudėtinga federalinės politikos kryptis. Bet tai neabejotinai būtų vienintelė galimybė išspręsti seniausią ir pačią pavojingiausią socialinę problemą. Tai, ką Gunaras Mirdalas (Gunnar Myrdal) rašė „Amerikos dilemoje“ išlieka teisinga ir šiandien: „Amerika gali laisvai pasirinkti, – ar juodaodžiai liks jos problema, ar taps palankia galimybe praturtinti savąją tapatybę“.

Amerikos juodaodžių revoliucija

Ši revoliucija teisingai vertinama kaip vienas iš svarbiausių šalies pokario įvykių. Nieko panašaus nėra įvykę nuo 1930-ųjų perversmų, skatinusių didžiųjų pramoninių profesinių sąjungų įkūrimą, kurios, savo ruožtu, labai ryškiai pakeitė ekonominę ir politinę sceną. Būta ir kitų įvykių mūsų šalyje, savo svarba prilygstančių šiandieniam juodaodžių judėjimui, – tai ta pati Amerikos revoliucija, džeksoniškos demokratijos bangavimai 1830-aisiais, aboliucionistinis (judėjimas už juodaodžių vergovės panaikinimą – red. past.) ir populistiniai judėjimai XIX a. pabaigoje.

Amerikos juodaodžių revoliucija suteikia viltį, kad Amerikos Respublika, kuri vos gimusi įskilo įteisindama negrų vergiją, kurią per visą istoriją darkė nelygus elgesys su juodaodžiais piliečiais, galiausiai įgyvendins visus Nepriklausomybės deklaracijos pažadus.

Nors juodaodžių lyderiai visad elgėsi griežtai laikydamiesi taisyklių ir visad veikė tik kaip savo teises ginantys Amerikos piliečiai, tačiau akivaizdu, kad judėjimas turėjo ir svarbius tarptautinius padarinius.

Neatsitiktinai nesmurtinė Pietuose prasidėjusio judėjimo taktika ir filosofija buvo sąmoningai paremta tomis priemonėmis, kuriomis Kongreso partija ėmėsi vaduoti Indijos tautą iš Britų kolonijinio valdymo. Neatsitiktinai juodaodžių judėjimas Amerikoje įsiliepsnojo tuomet, kai Afrikos tautos kovojo už savo laisvę. Ir visiškai neatsitiktinai

pasaulis daug įdėmiau ėmė stebėti įvykius Jungtinėse Valstijose, kuomet pasaulio tautų pasidalijimo pagal spalvas galimybė atrodė ne tik vienintelė, bet ir neišvengiama. (Tokie rasistiniai įsitikinimai gajūs ir pačioje Amerikos juodaodžių bendruomenėje – naivu tikėtis, kad ji bus atspari baltųjų bendruomenėje įsišaknijusiam virusui. Juodųjų musulmonų doktrinos, paremtos totaliu atsiribojimu nuo baltųjų pasaulio, turi didžiulės įtakos. Susižavėjimas Kinijos komunizmu kraštutinėje kairėje taip pat nebegali būti ignoruojamas.)

Akivaizdu, kad tai, kas vyksta Amerikoje, yra suprantama kaip ženklas, kas galėtų, ar turėtų vykti visame pasaulyje. Amerikos juodaodžių revoliucijos, kuria siekiama taikios tautų asimiliacijos Jungtinėse Valstijose, sėkmė ar pralaimėjimas giliai paveiks pasaulio įvykių raidą. Nobelio taikos premijos suteikimas Martinui Liuteriui Kingui (Martin Luther King) buvo tiek vilties ateičiai išraiška, tiek praeities pasiekimų įvertinimas. Ne mažiau akivaizdu, kad sėkmingos revoliucijos pabaigos siekis yra svarbus visos visuomenės prioritetas.

Pradžios pabaiga

Verta išskirti tris pagrindinius juodaodžių revoliucijos pradžios politinius įvykius. Pirma, juodaodžiai susibūrė į visuotinį judėjimą. Jų organizacijos buvo disciplinuotės ir joms buvo geriau vadovaujama, palyginti su bet kokiomis kitomis mūsų šalyje egzistavusiomis organizacijomis. Jie sudarė precedento neturinčią sąjungą su religinėmis grupėmis ir palaikė glaudžius ryšius su politinėmis partijomis bei profesinėmis sąjungomis.

Antra, Kenedžio-Džonsono (Kennedy-Johnson) administracija privertė Federalinę vyriausybę užsiimti juodaodžių lygybės klausimu. To niekada anksčiau nėra buvę.

Trečia, 1964-ųjų prezidento rinkimai praktiškai buvo referendumas dėl šio įstatymo. Triuškinanti prezidento Džonsono pergalė – tai empatiškas ir visuotinis pritarimas jo vadovaujamos Federalinės vyriausybės vykdytai politikai.

Taip pat buvo trys administraciniai įvykiai: pirma, įsteigdama prezidento Lygių įsidarbinimo galimybių komitetą bei priimdama Darbo jėgos vystymo ir mokymo aktą

1962-aisiais, Federalinė vyriausybė ėmėsi naikinti didžiulį disbalansą tarp juodaodžių piliečių ir kitų šalies gyventojų ekonominės padėties.

Antra, 1964-aisiais priimtu Ekonominių galimybių aktu imtasi naikinti skurdą, kuriame gyveno beveik pusė juodaodžių šeimų.

Trečia, 1964-aisiais priimtas Pilietinių teisių aktas žymėjo legalios ir formalios juodaodžių diskriminacijos eros pabaigą ir sukūrė svarbų kovos prieš paslėptą diskriminaciją mechanizmą.

Teisiniai įvykiai buvo ne mažiau svarbūs. Aukščiausio teismo vadovaujami Federaliniai teismai stengėsi išnaudoti kiekvieną progą kovoje su juodaodžių piliečių diskriminacija. Šiuo metu Jungtinių Valstijų įstatymai nelygę juodaodžių atžvilgiu traktuoja kaip bjaurų įžeidimą, o teismai pasirengę griežtai bausti kiekvieną tokios nelygės atvejį.

Lygybės reikalavimas

Tokie štai įvykiai jau praeityje. Tačiau šiandien nacija susiduria su naujais iššūkiais, – galbūt dar sunkiau nugalimais. Esminė problema yra ta, kad juodaodžių revoliucija, kaip ir industriniai neramumai 1930-aisiais yra judėjimas tiek už lygę, tiek ir už laisvę.

Laisvė ir Lygybė yra Amerikos demokratijos idealai dvyniai. Tačiau tai ne tas pats dalykas. Laisvė ir Lygybė nebūna visada vienodai patrauklios visoms visuomenės grupėms; ir iki šiol jos dar ne visada būna tarpusavyje suderinamos.

Daugelį žmonių, kurie mielai mirtų už laisvę, lygybė gąsdina. Daugelį atsidavusių lygybei laisvė glumina ir netgi vargina. Didžioji Amerikos politinės istorijos dalis – tai varžytuvės tarp šių dviejų idealų, kaip, pvz., nesibai-giantys nesutarimai tarp kapitalo ir darbo.

Laisvė Amerikoje visada buvo aukštai vertinama. Ji buvo vidurinėsios kasės siekis, *par excellence*. (Atkreipkite dėmesį, konservatyvūs dešinieji pabrėžia, kad mes gyvename respublikoje, o ne demokratijoje). Lygybės idealas dažniausiai tėra toleruojamas, o ne vertinamas.

Amerikos demokratijai ne visada sekdavosi išlaikyti pusiausvyrą tarp šių dviejų idealų, ir būtent su tuo susijusi Amerikos juodaodžių problema. „Linkolnas išlaisvino vergus“, tačiau jie gavo laisvę, bet ne lygybę. Būtent todėl kitame amžiuje tapo įmanoma iš jų palikuonių atimti ir nemažai laisvės.

Lygybės idealas nereiškia, kad visi žmonės, lygiai pradėdami, lygiai ir baigia. Pagal tradicinį apibrėžimą, kaip kad sakė Folkneris (Faulkner), „nėra tokio dalyko kaip lygybė *per se*, bet tik lygybė *į ką*: lygios teisės ir galimybės nuveikti gyvenime geriausia pagal savo galimybes, nesibijant neteisybės, priespaudos ar smurto“.

Tačiau Amerikos politikos evoliucija, kurioje atkakliai reiškėsi etninės ir religinės grupės, šį lygybės idealą papildė labai svarbiu nauju matmeniu. Vis tvirčiau reikalaujama, kad sėkmės ir nesėkmės pasiskirstymas kurioje nors visuomenės grupėje būtų apytikriai vienodas kaip kitose visuomenės grupėse. Nepakanka, kad visi individai pradėtų vienodomis sąlygomis, jei tam tikros grupės nariai baigdami atsiduria toli priešakyje, o kitos – toli užnugaryje. Štai kur Amerikos etninės politikos esmė, ir Amerikos juodaodžiai savo reikalavimus kelia šiuose – dabar jau tradiciniuose ir įtvirtintuose – rėmuose.

Šioje vietoje turime aptarti vieną semantinį skirtumą. Dauguma baltųjų amerikiečių lygių galimybių reikalavimą suvokia kaip laisvės reikalavimą, kaip reikalavimą nebūti pašalintam iš gyvenimo varžytuvių – ar tai būtų rinkimai, ar egzaminas stipendijai gauti, ar valstybinė įstaiga, ar būsto rinka. Laisvė, be abejonės, reikalauja, kad kiekvienas būtų laisvas išbandyti savo sėkmę ir gebėjimus. Tačiau šios galimybės nebūtinai sukuria lygybę: priešingai, – jei yra laimėtojai, tai neišvengiamai bus ir pralaimėtojai, o lygios galimybės garantuoja nelygius rezultatus.

Juodaodžiai lygias galimybes suvokia skirtingai nei baltieji. Jiems tai nebėra tik laisvės, bet ir lygybės – lygių visuomenės grupių rezultatų prasme – reikalavimas. Lygybė bus įgyvendinta tuomet, kai negrų ir baltųjų pasiekimai bus apytikriai lygūs. Programos, kurias buvo pradėta įgyvendinti pirmajame juodaodžių revoliucijos etape – darbininkų perkvalifikavimo, darbo būrių, bendruomenės veikimo, etc. – suteikia tik lygias galimybes. Jos negali užtikrinti rezultato.

Esminis kito juodaodžių revolucijos etapo iššūkis – užtikrinti, kad bus pasiekta lygių rezultatų. Jei to nepadarysime, Jungtinėse Valstijose ištisas kartas nebus socialinės taikos.

Lygybės perspektyvos

Pats laikas nedrebant pažvelgti į dabartinės Amerikos juodaodžių galimybes, pajudėti iš jų šiandieninės padėties į tą, kurioje jie norėtų ir turėtų būti. Šiandien neturime patikimo būdo, kaip įvertinti etninės, religinės ar geografinės bendruomenės socialinę sveikatą ar patologiją. Duomenų mažai, jie abejotini, o iš jų daromos išvados turi šiurkščiausios klaidos tikimybę. Nepaisant to, šiaudien iškyla ne tik šie pavojai, bet ir atsiranda palanki progą, todėl vertinimus daryti privalome.

Būtina pasakyti, kad yra pakankamai duomenų, pagrindžiančių išvadą, jog juodaodžių socialinė struktūra, konkrečiai, juodaodžių šeima, išvarginta, sutriuškinta diskriminacijos, neteisybės ir atitraukta nuo šaknų, yra atsidūrusi gilioje bėdoje. Nors nemažai jaunų juodaodžių pasiekia precedento neturinčias aukštumas, daugybė kitų vis labiau ir labiau atsilieka.

Harlemo jaunimo galimybių direktorių taryba, atlikusi išsamų centrinio Harlemono gyvenimo tyrimą, apibendrina jį vienu sakiniu: „Visuotinis visuomenės tinklo ir jos institucijų suirimas...“

Atsižvelgiant į turimus šalies duomenis, galima daryti išvadą, kad tai, kas buvo pasakyta apie centrinį Harlemą, tinka ir visam Amerikos juodaodžių pasauliui. O jei taip, tai yra svarbiausia Jungtinių Valstijų problema šiandien.

Amerikos juodaodžių šeima

Juodaodžių visuomenės tinklo suirimo šerdis yra šeimos suirimas. Tai pagrindinė juodaodžių bendruomenės silpnumo priežastis. Turbūt nėra kito dalyko Amerikos juodaodžių gyvenime, kuris būtų toks nesuprantamas baltiesiems. Juodaodžių situaciją baltieji dažniausiai sieja su diskriminacija ir skurdu. Dar sunkiau baltiesiems suvokti tris

šimtmečius trukusio išnaudojimo pasekmes juodaodžių visuomenės struktūrai. Istorinių neteisybių Amerikos juodaodžiams pasekmės nutylimos. Tačiau tai ir yra didžiausia žaizda: kol ši žala nebus atlyginta, visos pastangos panaikinti diskriminaciją, neteisybę ir skurdą nueis perniek.

Šeimos vaidmuo formuojant charakterį ir gebėjimus yra tiek svarbus, kad to sunku nepastebėti. Šeima yra pagrindinis Amerikos gyvenimo socialinis vienetas; ji yra pagrindinis socializuojantis vienetas. Suaugusiųjų elgesys visuomenėje yra išmoktas vaikystėje.

Esminė psichoanalitinės teorijos įžvalga yra ta, kad vaiko gyvenimo supratimas susiformuoja ankstyvaisiais jo metais ir tai nulemia jo tolimesnės patirties įgijimą bei elgesį suaugus.

Drįstu spėti, kad žmonės vadovaujasi prielaida, jog šeimos gyvenimo prigimtis yra beveik vienoda visoje Amerikos visuomenėje, – todėl ir neprasideda kiek gilesnės diskusijos apie šeimos sanklodą. Žiniasklaida, priemiesčių plėtra sukūrė Amerikos šeimos, kaip itin standartinio reiškinių, įvaizdį. Todėl labai lengvai daroma išvada, kad jei jau esama skirtumų tarp individų ar jų grupių, tai juos nulemia tik jau ne skirtinga šeimos sandara.

Tame yra tiesos; kaip ir kiekviena kita nacija, amerikiečiai kuria savitą šeimos sistemą. Tačiau šis procesas toli gražu nepasibaigęs. Nuo didžiosios Europos migracijos į Jungtines Valstijas laikų yra likę ryškių skirtumų tarp skirtingų šeimos modelių. Dalis imigrantų grupių pasižymėjo neįtikėtinais stipriais šeimos ryšiais, ir šios grupės žengė pirmyn daug greičiau nei kitos.

Tačiau šiandien Jungtinių Valstijų šeimos sistemoje esama vieno tikrai aiškaus pertrūkio – tarp baltųjų ir juodaodžių pasaulio. Baltoji šeima pasiekė tikrai aukštą patvarumo lygį ir jį palaiko. Žemesniosios juodaodžių klasės šeimos sankloda, priešingai, yra labai nepatvari, o kai kuriuose miestuose artėjama prie galutinio jos žlugimo. Atkreipkite dėmesį: yra pakankamai duomenų, kad juodaodžių bendruomenė yra pasidalijusi į stabilią vidurinėsios klasės grupę, kuri nuolat stiprėja, bei suirusią žemesniosios klasės grupę, vis giliau klimpstančią į skurdą. Yra ženklų, kad vidurinėsios klasės juodaodžių šeima labiau vertina šeimos patvarumą ir deda daugiau pastangų jos išsaugojimui nei vidurinėsios klasės baltoji šeima.

Verta paminėti du dalykus. Pirma, juodaodžių vidurinėsios klasės atsiradimas ir didėjantis matomumas gali apgaulingai paskatinti manyti, kad ir likusioji juodaodžių bendruomenės dalis lygiai taip pat klesti, tačiau situacija yra priešinga ir, panašu, tokia ir liks. Antra, visų juodaodžių suplakimas į vieną statistinį vienetą nuslepia žemesniosios klasės suirimo lygį. Jei vienu sąlygos gerėja, o kitų prastėja, tai galutiniai statistiniai vidurkiai gali ir nesikeisti.

Patologijos raizginys

Neįtikėtina, kad Amerikos juodaodžiai apskritai išgyveno. Tai, kad juodaodžių bendruomenė ne tik išgyveno, bet įžengė į šiandieninės kartos politinį gyvenimą kaip nuosaiki, žmogiška ir konstruktyvi šalies jėga, yra aukščiausias demokratinių idealų ir kūrybingo juodaodžių gyvybingumo įvertinimas. Tačiau nereiktų manyti, kad Amerikos juodaodžių bendruomenė nesumokėjo baisios kainos už neįtikėtinai neteisingą elgesį, kuris truko tris šimtmečius.

Juodaodžių bendruomenė iš esmės buvo įstumta į matriarchalinę sistemą. Ši sistema buvo visiškai priešinga likusiai Amerikos visuomenei ir todėl stabdė visos juodaodžių bendruomenės pažangą, uždėjo nepakeliamą našatą vyrams, o taip pat ir nemažai moterų daliai.

Galbūt ir nėra svarios priežasties, kuri leistų teikti pirmenybę tai visuomenei, kurioje vyrai vadovauja šeimoms, o ne tai, kurioje tai daro moterys. Tačiau akivaizdu, kad jei mažumos grupė vadovaujasi vienu principu, o didžioji visuomenės dalis – kitokiu, tai pirmoji atsiduria prastesnėje padėtyje. Tokia yra dabartinė juodaodžių padėtis. Mūsų visuomenė teikia pirmenybę vyrų lyderystei viešuosiuose ir privačiuosiuose reikaluose. Visuomenės sąranga palengvina tokią lyderystę ir atlygina už ją. Subkultūra, tokia kaip Amerikos juodaodžių, neturinti tokio modelio, atsiduria žemesnėje padėtyje.

Šioje vietoje norėčiau pakartoti ankstesnę perspėjimą. Yra užtektinai duomenų, kad žymi juodaodžių šeimų dalis sugebėjo ištrūkti iš patologijos raizginio ir įsitvirtino kaip stabilūs dariniai, gyvenantys pagal bendras Amerikos visuomenės normas. Franklinas Frazeris (E. Franklin Frazier) tei-

gė, kad vidurinėsios klasės Amerikos juodaodžių šeima yra patriarchališkesnė ir labiau saugo savo vaikus nei baltųjų šeimos. Gavę lygias galimybes tokių šeimų vaikai pasieks tiek pat, o gal net ir daugiau nei jų baltieji bendraamžiai.

Pagal turimus duomenis beveik pusę juodaodžių bendruomenės sudaro vidurinėsios klasės šeimos. Tačiau likusioji pusė gyvena apgailėtinomis, varganomis sąlygomis. O atskiri baltųjų ir juodaodžių gyvenamieji rajonai neleidžia stabiliajai pusei apsisaugoti nuo kultūrinės nestabiliosios pusės įtakos. Vidurinėsios juodaodžių klasės vaikai dažniausiai auga lūšnose arba šalia jų ir patiria tai, apie ką baltieji vidurinėsios klasės vaikai net neįsivaizduoja. Todėl jie nuolat susiduria su suirusios, griauinančios grupės patologija ir rizikuoja būti į ją įtraukti.

Žodžiu, didžiąjai juodaodžių jaunuomenės daliai kyla pavojus įsipainioti į patologijos raizginį, ir, atrodo, daugumai taip ir nutinka. Tiems, kuriems pavyksta išsiveržti, dažniausiai užtenka jėgų tik vienai kartai: jų vaikai vėl stoja rikiuotėn.

Sugriaudama juodaodžių šeimas vergijos laikais baltoji Amerika sudaužė juodaodžių tautos viltį. Nors ši viltis šiandien vėl atgijo, atsigavimas bus pasmerktas nevilčiai, jei nebus atkurtas juodaodžių šeimos gyvybingumas.

Laikas pradėti veikti šalies mastu

Šiame tekste išdėstyti argumentai atvedė prie vienos bendros išvados: kad ir kokie būtų problemos sprendimo būdai, jie turi tapti darnios, bendros nacionalinės strategijos dalimi.

Kokia pagrindinė problema? Atsakymas pakankamai aiškus. Trys neteisybės šimtmečiai sukėlė giliai įsišaknijusius struktūrinius Amerikos juodaodžių gyvenimo iškrypimus. Šioje vietoje patologijos raizginys yra gajus išlikti amžiams ir be baltųjų pagalbos. Ciklas gali būti sustabdytas tik tuomet, jei iškrypimai bus panaikinti.

Kitais žodžiais, šalis turi imtis pastangų ir išspręsti juodaodžių šeimos sandaros problemą. Mūsų uždavinys – sustiprinti juodaodžių šeimą, idant ji gebėtų pakilti ir paremti savo šeimos narius, kaip tai daro kitos šeimos. Po to jau bus jų pačių reikalas, ką pasirinkti – pasinaudoti

teikiamomis galimybėmis ar nesugebėti to padaryti, – tai jau nebebus nacijos reikalas.

Neatidėliotina būtinybė atstatyti Amerikos juodaodžių šeimą buvo matoma ir anksčiau. Franklinas Frazeris glaus-tai ją išsakė 1950-aisiais:

Suirus šeima, didelė dalis juodaodžių vaikų ir jaunuolių neįgijo socialinių įgūdžių, kuriuos tik šeima gali suteikti. Suirusiose šeimose jų emociniai poreikiai liko nepatenkinti, jie negavo asmenybės susiformavimui būtinų įpročių. Socialinių įgūdžių stoka apsunkino jų ryšius su kitomis bendruomenės institucijomis. Dar daugiau, šeimos suirimas iš dalies sąlygojo ir paauglių bei suaugusiųjų nusikalstamumą. Šeimos suirimą paskatino tėvo nesugebėjimas atlikti to vaidmens, kurio reikalauja Amerikos visuomenė. Todėl problemą sušvelninti galėtų tokie pasikeitimai juodaodžių ir Amerikos visuomenėje, kurie suteiktų galimybę juodaodžiam tėvui atlikti jam privalomą vaidmenį.

Jokio atsakymo Frazeris negavo. Reikalai buvo palikti savieigai ir, aišku, jie dar pablogėjo. Problema šiandien dar rimtesnė, kliūtys didesnės. Tiesa, vienu atžvilgiu esama tikrai rimtų pokyčių. Prezidentas įsipareigojo nacijai dėti visas pastangas ir išnaikinti skurdą, kur jis beegzistuo-tų – tarp baltųjų ar juodaodžių, o karingas, organizuotas ir atsakingas juodaodžių judėjimas prisideda prie šių pastangų.

Ši nacionalinė pastanga galėtų būti taip apibūdinta: Jungtinių Valstijų politikos siekis – suteikti Amerikos juodaodžiams lygias galimybes dalintis pilietybės teikiama atsakomybe ir teisėmis. Siekiant įgyvendinti šį tikslą turi būti kuriamos tokios Federalinės vyriausybės programos, kurios tiesiogiai arba netiesiogiai stiprintų Amerikos juodaodžių šeimos patvarumą.

Parengta pagal Danielio Patriko Moinihano straipsnį „Juodaodžių šeima: laikas pradėti veikti šalies mastu“, *Neokonservatyvių tekstų rinktinė, red. Markas Gersonas, Addison – Wesley leidybos kompanija, 1996.* (Daniel Patrick Moynihan „The negro family: the case for national action“, *in The essential neo-conservative reader, ed. By Mark Gerson, Addison – Wesley Publishing company, Inc., 1996*).

Parengė Jovita Morkūnaitė

Turinys

PORNOGRAFIJA, NEŠVANKYBĖS IR PRECEDENTAS CENZŪRAI	13
KAI DORYBĖ NEBETENKA PATRAUKLUMO Keletas pamąstymų apie kapitalizmą ir „laisvą visuomenę“	23
DEMORALIZUOTA VISUOMENĖ: BRITIŠKA/AMERIKIETIŠKA PATIRTIS	38
KAI NUKRYPIMUI NULEIDŽIAMA KARTELĖ	56
KAI IŠPLEČIAMOS NUKRYPIMŲ RIBOS	73
SUTEIKTI ŽMONĖMS GALIĄ: TARPINIŲ STRUKTŪRŲ VAIDMUO VIEŠOJOJE POLITIKOJE	86
IŠDAUŽTI LANGAI: POLICIJA IR SAUGI KAIMYNYSTĖ	111
JUODAODŽIŲ ŠEIMA: LAIKAS PRADĖTI VEIKTI ŠALIES MASTU	129

**Moralė ir politika:
konservatyvus požiūris**

Tiražas xxx egz. Užsakymas Nr. xx
Išleido xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx
Spausdino UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, LT-09109 Vilnius